

Εικόνογράφηση:
λεπτομέρειες από πίνακες του Robert Rauschenberg

Κρατική εξουσία και πολιτικοί θεσμοί

Συνέχεια και αλλαγές, ένα χρόνο
μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην
κυβέρνηση

Νίκος Άλιβιζάτος

Τη στάση του ΠΑΣΟΚ πάνω στα προβλήματα του κράτους και των πολιτικών θεσμών προσδιόρισε, όπως ήταν φυσικό, η γενικότερη στρατηγική του για την κατάκτηση και ήδη για τη διατήρηση της πολιτικής εξουσίας. Άνατρέχοντας στα επίσημα κείμενά του, διαπιστώνει κανείς πως τίς ιδεολογικά φορτισμένες θέσεις και ιδίως τίς καταγγελίες της πρώτης μεταδικτατορικής περιόδου διαδέχτηκε βαθμιαία, ήδη από το 1977, ένας πολύ μετριοπαθέστερος λόγος, που, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στα

συγκεκριμένα θεσμικά ζητήματα και στην ανάγκη να αντιμετωπιστούν άμεσα, απέβλεπε στο να προσδώσει στο κίνημα την εικόνα του μόνου ικανού φορέα να προτείνει έφικτες λύσεις στα αδιέξοδα των επιλογών της δεξιάς. Πολύ περισσότερο, όταν φάνηκε πως η «έκσυγχρονιστική» πολιτική της τελευταίας, έτσι όπως τη διαμόρφωσε ο σημερινός αρχηγός του κράτους μετά την πτώση της δικτατορίας, ήταν καταδικασμένη να μην προχωρήσει πέρα από ένα όριακό σημείο, που το καθόριζαν οι ίδιες οι αντιφάσεις του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας και τα αντιτιθέμενα συμφέροντα των κοινωνικών στηριγμάτων της.

Άντανάκλαση της στρατηγικής επιλογής της «Εθνικής Λαϊκής Ενότητας», που, επιδιώκοντας να εκφράσει όλους τους «μη προνομιούχους» Έλληνες, αποτελεί κατά τον κ. Ά. Παπανδρέου «μιάν αυτοδύναμη διαζευκτική λύση», που «διαμορφώνει ένα νέο ιστορικό και κοινωνικό συνασπισμό εξουσίας»¹, οι αντιλήψεις του ΠΑΣΟΚ πάνω στο σύνταγμα, τους επί μέρους πο-

1. Άποκλείοντας «τή λαϊκοκρατική λογική» και το «συμβόλαιο κορυφής», βλ. συνέντευξη στα Νέα, 2.11.1982.

λιτικούς θεσμούς και τόν τρόπο με τόν οποίο θά έπρεπε νά άσκεΐται ή έξουσία, σιγά σιγά άποϊδεολογικοποιήθηκαν, προκειμένου νά καθησυχάσουν και νά συσπειρώσουν. Σήμερα άποκτοϋν ιδιαίτερο ένδιαφέρον, όταν, ένα χρόνο μετά τήν έντυπωσιακή έκλογική του νίκη, τό ΠΑΣΟΚ έχει δώσει άρκετά δείγματα γιά τό πώς σκέπτεται νά άντιμετωπίσει στήν πράξη μερικά άπό τά χρόνια θεσμικά προβλήματα του τόπου.

Στό άρθρο αυτό, θά προσπαθήσουμε νά έντοπίσουμε τίς σταθερές των άπόψεων του ΠΑΣΟΚ πάνω στά προβλήματα τής κρατικής έξουσίας και των πολιτικών θεσμών, μέ βάση όχι τόσο τίς προγραμματικές του διακηρύξεις και τά άπώτερα όράματα που έξακολουθεί νά προβάλλει, όσο τό κυβερνητικό του έργο, που κατά τή γνώμη μας, παρά τό ότι δέν έχει ολοκληρωθεί, άποτελεί άσφαλέστερο δείκτη άπό τίς όποιες έξαγγελίες, γιά νά διερευνηθούν οι προθέσεις, αλλά και οι δυνατότητές του, σε μιά λεπτή διεθνή και έσωτερική οικονομική συγκυρία. Άφου προηγουμένως δοϋμε πώς τό ΠΑΣΟΚ ως κυβέρνηση άναγνώρισε ένα συνταγματικό πλαίσιο που ως άντιπολίτευση στηλίτευσε(Α), θά έξετάσουμε τόν τρόπο με τόν όποιο άσκησε τήν κρατική έξουσία, μετά τήν έκλογική του νίκη(Β). Στή συνέχεια, θά σταθούμε στά μέτρα που πήρε γιά νά πραγματοποιήσει τή θεμελιωδέστερη ίσως θεσμική του έπαγγελία, τό αίτημα τής λαϊκής συμμετοχής(Γ), γιά νά προτείνουμε, στά συμπεράσματά μας, μιά πρώτη άποτίμηση και ταυτόχρονα μιά πρώτη έρμηνεία τής πρακτικής και του έργου τής κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ στο πεδίο των πολιτικών θεσμών.

Α. Τά πλαίσια τής έξουσίας: ή άναγνώριση των μεταδικτατορικών θεσμών

Άν, ήδη άπό τό βράδυ των εκλογών τής 18ης Όκτωβρίου, τό ΠΑΣΟΚ, διά στόματος κ. Παπανδρέου, άπέτισε φόρο τιμής στους μεταδικτατορικούς πολιτικούς θεσμούς που έπέτρεψαν τήν έκλογική του νίκη², ένα χρόνο άργότερα άποδέχτηκε ρητά τό ίσχυόν σύνταγμα(1), και νομιμοποίησε πολιτικά τόν φορέα του άξιώματος, γιά τό όποιο είχε άλλοτε έκφορική τίς μεγαλύτερες έπιφυλάξεις: τόν κ. Κ. Καραμανλή(2).

1. Η άποδοχή του συντάγματος

Είναι γνωστό πώς τό ΠΑΣΟΚ άντιτάχθηκε εϋθής έξ άρχής στο σύνταγμα του 1975. Χαρακτηρίζοντας τό πρώτο σχέδιο συντάγματος τής κυβέρνησης τής Νέας Δημοκρατίας «ως συντακτικό πλαίσιο του άνταρχισμού μέ κοινοβουλευτικό μανδύα»³, πήρε μέν μέρος στις συζητήσεις γιά τήν κατάρτιση του νέου συντάγματος στήν Ε΄ Άναθεωρητική Βουλή, άποχώρησε όμως, μαζί μέ τήν ύπόλοιπη άντιπολίτευση, κατά τήν τελευταία φάση τής διαμόρφωσης του καταστατικού χάρτη, καταγγέλλοντας τήν άδιαλλαξία του τότε κυβερνώντος κόμματος ως προς τό θέμα των λόγιμων «υπερεξουσιών» του προέδρου τής Δημοκρατίας⁴. Οι έκφορίες που χρησιμοποίησε ό κ. Παπανδρέου γιά τό νέο σύνταγμα, άμέσως μετά τήν έπιψηφισή του άπό τήν τότε κυβερνητική πλειοψηφία, είναι ένδεικτικές των άπόψεων και του ύφους του ΠΑΣΟΚ τής πρώτης μεταδικτατορικής περιόδου:

«Στήν ουσία», τόνιζε, «τό πολίτευμα που έγκαθιδρύεται έπαλαμβάνει τό πείραμά τής καισαρικής δημοκρατίας του πα-

παδοπουλικού συντάγματος του 1973(...). Πρόκειται γιά πολίτευμα τραγελαφικό. Γιά πολίτευμα καισαρικής δημοκρατίας»⁵.

Όσο γιά τήν άποχώρηση του ΠΑΣΟΚ άπό τήν τελευταία φάση των συζητήσεων γιά τό νέο σύνταγμα, ό σημερινός πρωθυπουργός ήταν έξ ίσου κατηγορηματικός: ή άποχή, έλεγε, «δέν άποτελεί πράξη πολιτικής διαμαρτυρίας, όπως ή άποχή τής δεξιάς στήν ψήφιση του συντάγματος του 1952. Άποτελεί πράξη διαχωρισμού ιστορικών εϋθυνών, γιά τήν άποτυχία τής άποκατάστασης τής δημοκρατικής νομιμότητας που ύποσχέθηκε στον Έλληνικό λαό ή κυβέρνηση τής έθνικής ένότητας του κ. Καραμανλή. Μέ τό σύνταγμα τής Νέας Δημοκρατίας, ματαιώνεται ή κοινοβουλευτική δημοκρατία, κατργείται ή λαϊκή κυριαρχία και ύπονομεύεται ή ένότητα του λαού γιά τήν άντιμετώπιση τής μεγάλης έθνικής κρίσης».

2. Στις επίνικες δηλώσεις του προς τήν τηλεόραση τής ΕΡΤ, τό βράδυ των εκλογών - που δημοσιεύτηκαν άποσπασματικά στις εφημερίδες τής επομένης, βλ. λ.χ. τήν ειδική έκδοση του Βήματος τής 19.10.1981 - ό κ. Παπανδρέου είχε τονίσει, μέ ιδιαίτερη έμφαση, πώς ένα άπό τά σημαντικότερα διδάγματα τής έκλογικής άναμέτρησης ήταν πώς στή χώρα μας άποδείχτηκε ότι οι δημοκρατικοί θεσμοί πράγματι λειτουργούν.
3. Βλ. Τό Βήμα, 24.12.1974.
4. Γιά μιά συνοπτική παρουσίαση των βασικών θέσεων του ΠΑΣΟΚ πάνω στο νέο σύνταγμα, βλ. Α. PANTELIS, *Les grands problèmes de la nouvelle constitution hellénique*, Paris, L.G.D.J., 1979, σελ. 148-150 Ιδίως, που παραδόξως κατατάσσει τό κίνημα στήν κατηγορία των κομμάτων τής βενιζελικής παράδοσης. Βλ., άκόμη, ειδικότερα τό Άντισχέδιο συντάγματος του ΠΑΣΟΚ, σε έκδοση του Βουλής των Έλλήνων, Άθήνα 1975, καθώς και τό τευχίδιο *Σύνταγμα γιά μιά Έλλάδα δημοκρατική*, Άθήνα, 1975, που περιλαμβάνει τίς έπεξεργασίες όμάδας έπιστημόνων του ΠΑΣΟΚ πάνω στο ύπό κατάρτιση σύνταγμα. Χωρίς νά περιέχει πάντοτε συγκεκριμένες άντιπροτάσεις στις σχετικές διατάξεις του κυβερνητικού σχεδίου συντάγματος, τό κείμενο αυτό είναι τό μόνο που προτείνει ένα συνολικό πρότυπο πολιτειακής οργάνωσης με στοιχειώδη συνοχή, γιά τή μεταδικτατορική Έλλάδα. Γι' αυτό, παρά τήν άσάφεια που περιβάλλει τήν άκριβή πρόλευσή του και τίς άοριστίες που περιέχει, είναι κατά τή γνώμη μας τό άντιπροσωπευτικότερο τεκμήριο γιά τίς θέσεις που ύποστήριζε τό ΠΑΣΟΚ τήν εποχή εκείνη, πάνω στα προβλήματα του κράτους, τής έξουσίας και των πολιτικών θεσμών.
5. Βλ. δηλώσεις σε Έλληνες δημοσιογράφους, Τό Βήμα, 10.6.1975. Γιά τόν κ. Παπανδρέου, τό πολίτευμα που έγκαθίδρυε τό σύνταγμα του 1975 δέν ήταν ούτε κοινοβουλευτική δημοκρατία, άφου «δέν κατοχυρώνεται ή διαδικασία κατά τήν όποια ή πλειοψηφία των ψήφων του λαού νά είναι και πλειοψηφία των εδρών στο κοινοβούλιο και κυβέρνηση τής δεδηλωμένης πλειοψηφίας στήν έξουσία», ούτε όμως και προεδρική δημοκρατία, άφου ό πρόεδρος τής Δημοκρατίας δέν εκλέγεται άπό τό λαό, ούτε έλέγχεται άπό τό κοινοβούλιο (*ibid*). Άς σημειωθεί ότι τό ΠΑΣΟΚ οϋδέποτε ύποστήριξε τήν άμεση έκλογή του άρχηγού του κράτους άπό τό λαό, όπως κατά καιρούς έσφαλμένα είπώθηκε: βλ. σχετικά ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ. Ε΄ ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΚΗ, *Σύνταγμα 1975. Διατάξεις κατ' άρθρον, έπισήμων σχεδίων-τροπολογιών, ψηφισθέντος τελικού κειμένου*, Άθήνα 1976, σελ. 193 έπ., όπου οι προτάσεις του πάνω στον τρόπο άνάδειξης του προέδρου άπό πλατιά συνέλευση Βουλευτών και Ισαριθμων εκπροσώπων τής τοπικής αυτοδιοίκησης, κατά τό πρότυπο τής έκλογής του προέδρου στο ίταλικό σύνταγμα του 1947 (άρθρο 83).

Ταυτόχρονα, ο κ. Παπανδρέου, ζητούσε τη διαφώτιση του λαού πάνω στις «άνελεύθερες» διατάξεις του νέου συντάγματος, και άναγγελε την πρόθεση του κόμματός του να επιδιώξει την τροποποίηση του, όχι με την αναθεωρητική διαδικασία που πρόβλεπε το ίδιο το σύνταγμα, αλλά με σύγκληση Συντακτικής Συνέλευσης, που θα αποφάσιζε χωρίς διαδικαστικές και (προφανώς) ουσιαστικές δεσμεύσεις⁶.

Μέ το πέρασμα του χρόνου, η κριτική του ΠΑΣΟΚ κατά του νέου συντάγματος άμβλύθηκε σημαντικά. Έτσι, τις παραμονές των εκλογών του 1977, η θέση για Συντακτική Συνέλευση εγκαταλείφθηκε, και το ΠΑΣΟΚ μιλούσε μόνο για αναθεώρηση του συντάγματος.

«*σέ τρόπο που να θεμελιώνει τις διαδικασίες των οικονομικών, κοινωνικών και διοικητικών αλλαγών, να προβλέπει θεσμούς ενεργούς και πλατιάς συμμετοχής του λαού στην άσκηση της εξουσίας, να καθιερώνει τον δημοκρατικό οικονομικό και κοινωνικό προγραμματισμό ως βασικό θεσμό, να αναμορφώνει τη σχέση Βουλής - Έκτελεστικής Έξουσίας, να μετατρέπει τις διατάξεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα σε επιτακτικούς κανόνες, και να χωρίζει όριστικά την έκκλησία από τό κράτος*»⁷.

Ός αξιωματική αντιπολίτευση πιά, μετά το 1977, επιβεβαιώνοντας την άποψη πώς για την άριστερά, οι συνταγματικές άποψεις της είναι συνάρτηση της άπόστασης που τη χωρίζει από την εξουσία⁸, τό ΠΑΣΟΚ δέν έθεσε ποτέ, άπ' όσα στοιχέα μπορούσαμε να συγκεντρώσουμε, θέμα αναθεώρησης του συντάγματος. Άρκέστηκε σέ μιάν επανάληψη των γνωστών θέσεών του για τά τρία βάθρα της δημοκρατίας -κοινοβούλιο, συνδικαλισμός, τοπική αυτοδιοίκηση⁹- στην προβολή του αίτηματος για πραγματική λαϊκή συμμετοχή, και σέ μιάν *ad hoc* καταγγελία συγκεκριμένων μέτρων της δεξιάς που θεωρούσε αυταρχικά¹⁰. Είναι δέ χαρακτηριστικό πώς, ούτε στη «Διακήρυξη κυβερνητικής πολιτικής» του 1981 -τό «Συμβόλαιο μέ τό λαό»- ούτε στην προεκλογική έκστρατεία του ίδιου χρόνου, ούτε τέλος στις προγραμματικές δηλώσεις του κ. Παπανδρέου ως πρωθυπουργού, στις 22 Νοεμβρίου 1981, έγινε πουθενά ή παραμικρή νύξη για αναθεώρηση του συντάγματος.

Άπεναντίας, τόν Όκτώβριο του 1982, σέ δηλώσεις του προς δημοσιογράφους, ο κ. Παπανδρέου φέρεται να έλεγε πώς «*έχει επανεκτιμήσει όρισμένες άποψεις του για τό σημερινό σύνταγμα*», και πώς παρ' όλο που «*όρισμένες διατάξεις του θα μπορούσαν να αναθεωρηθούν, ή κυβέρνηση δέν προτίθεται να [τό] αναθεωρήσει*», μιά και «*ή αναθεώρηση είναι μιά πολύπλοκη και χρονόβαρα διαδικασία*», που άπαιτεί «*ίσχυρές πλειοψηφίες*», και μάλιστα σέ δύο συνεχείς Βουλές¹¹. Για να καταλήξει πώς τό σημερινό σύνταγμα, όσο και άν δέν προσφέρεται για ένα «*προωθημένο σοσιαλιστικό πρόγραμμα*», από την άλλη, δέν άποτελεί εμπόδιο για την εφαρμογή όρισμένων σοσιαλιστικών μέτρων, όπως οι κοινωνικοποιήσεις κ.ά.¹².

Όσο και άν είναι πρόωρο να μιλήσει κανείς για νομιμοποίηση του συντάγματος, όπως κάπως έσπευσμένα ύποστηρίχτηκε¹³, άλλο τόσο δέν θα πρέπει να ύποτιμηθεί ή σημασία της *de facto* αυτής άποδοχής του καταστατικού μας χάρτη από τό ΠΑΣΟΚ. Γιατί, τόρα από *χρήσιμο* -άφοδ έπέτρεψε την έκλογική του νίκη- τό σύνταγμα του 1975 άποδεικνύεται για τό κυβερνών κόμμα και *χρησιμοποίησιμο*, στον βαθμό που δέν μοιάζει να έμποδίζει την άσκηση της πολιτικής εξουσίας από τούς άλλοτε σφο-

δρους πολέμιους του. Άντίθετα, θα μπορούσε να πεί κανείς ότι σέ τελευταία άνάλυση την διευκολύνει: *άντικειμενικά* μέν, μέ τό να καθορίζει τούς κανόνες του πολιτικού παιχνιδιού όχι έν όψει των κυβερνώντων του σήμερα, αλλά έν όψει των κυβερνώντων του χθές, πράγμα που άφαιρεί από τούς τελευταίους κάθε σοβαρό πρόσχημα κριτικής. Άποκειμενικά δέ, επιτρέποντας στην κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ να έκμεταλλευτεί μιά σειρά ρυθμίσεων άμφισθητούμενης δημοκρατικότητας, για την ταχεία και άποτελεσματική άσκηση της εξουσίας¹⁴. Όμως, αναγκαίος θεσμικός όρος για να άποδειχθεί όριστικά τό «*χρησιμοποίησιμο*» του i-

6. Βλ. *Τό Βήμα*, 10.6.1975. Ό κ. Παπανδρέου εξέφραζε την έλπίδα ότι τά άλλα κόμματα της αντιπολίτευσης, που ζητούσαν αναθεώρηση του συντάγματος μέ νόμιμες διαδικασίες, θα συμφωνήσουν τελικά μαζί του.
7. Βλ. *Κατευθυντήριες γραμμές κυβερνητικής πολιτικής*, κεφ. Πολιτική δημοκρατία, πλήρες κείμενο στο *Βήμα* της 14.10.1977.
8. Πρβλ. τις διεισδυτικές παρατηρήσεις του Ο. DUHAMEL, *La Gauche et la Vème République*, Paris, PUF, 1980, ό όποιος, αναφερόμενος στη στάση των Γάλλων κομμουνιστών και σοσιαλιστών άπέναντι στο σύνταγμα του 1958, μιλάει και για «*άσυνταγματισμό*» της άριστερας (σελ. 267, 293, 531 έπ., όπου ειδική αναφορά στις αντίληψεις του ΓΚΚ). Βλ. και τη σύντομη μελέτη που δημοσίευσε ό ίδιος συγγραφέας μετά την άνοδο της άριστερας, τό 1981, «*1981: la Vème achevée. Sur dix caractéristiques de régime*», στο ειδικό άφιέρωμα 81: *la gauche au pouvoir*, του περιοδικού *Rouvoirs*, τ. 20, 1982, σελ. 127-135.
9. Πού ήδη, στην προεκλογική περίοδο του 1977 κατέχουν κεντρική θέση στις όμιλίες του κ. Παπανδρέου (πρβλ. *Τό Βήμα*, 17.11.1977). Βλ. άκόμη, έντελώς ένδεικτικά, τη συνέντευξη του κ. Παπανδρέου στα *Νέα* της 28.5.1980, και τη *Διακήρυξη κυβερνητικής πολιτικής - Συμβόλαιο μέ τό λαό*, του 1981 (Άθήνα, έκδοση ΚΕΜΕΔΙΑ-ΠΑΣΟΚ, 1981), σελ. 17-18, 39-40, 101-102 και 106-108.
10. Όπως λ.χ. του περιώνυμου «*άντιτρομοκρατικού*» νόμου 774/1978, ή του νόμου 1144/1981 «*περί έπικολλήσεως έντύπων κλπ.*».
11. Θυμίζουμε ότι σύμφωνα μέ τό άρθρο 110 του ίσχύοντος συντάγματος, την άνάγκη να αναθεωρηθεί τό σύνταγμα «*διαπιστώνει*» ή Βουλή, μετά από πρόταση 50 τουλάχιστον βουλευτών, σέ δύο ψηφοφορίες που άπέχουν μεταξύ τους ένα μήνα τουλάχιστον, και μέ πλειοψηφία των 3/5 του όλου άριθμού των βουλευτών. Την αναθεώρηση άποφασίζει ή έπόμενη Βουλή, μέ άπόλυτη πλειοψηφία του όλου άριθμού των μελών της, ή μέ πλειοψηφία των 3/5, έφόσον ή προηγούμενη Βουλή ψήφισε την πρόταση αναθεώρησης μέ πλειοψηφία μικρότερη των 3/5, αλλά μεγαλύτερη του 1/2 του όλου άριθμού των μελών της. Πράγμα που σημαίνει ότι τό ΠΑΣΟΚ -σέ συνεργασία ένδεχομένως μέ τό ΚΚΕ- μπορεί θεωρητικά να κινησει σήμερα τη διαδικασία αναθεώρησης του συντάγματος, και να τη φέρει σέ πέρας, έφόσον κερδίσει τις έπόμενες εκλογές.
12. Βλ. τό σχετικό (άνυπόγραφο) ρεπορτάζ στον *Ταχυδρόμο*, τ. 42 (1484) της 21.10.1982, σελ. 14-15, πρβλ. και *Καθημερινή* της 16.10.1982.
13. Πρβλ. Γ.Δ.ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ, «*Τό σύνταγμα δέν αναθεωρείται. Ά πολιτική νομιμοποίηση και ή σημασία της*», *Τό Βήμα της Κυριακής*, 21.11.1982, αλλά και τό δικό μας σημείωμα στα *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 13, Δεκέμβριος 1981, σελ. 4-5. Θα ήταν πρόωρο να μιλήσει κανείς για πολιτική νομιμοποίηση του συντάγματος, κυρίως γιατί ό κ. Παπανδρέου διατήρησε τις έπιφυλάξεις του ως προς όρισμένες ρυθμίσεις του καταστατικού μας χάρτη. Βλ. άκόμη την άμέσως έπόμενη ένότητα.
14. Τόσο σέ ό,τι άφορά την άσκηση της νομοθετικής λειτουργίας (βλ. παρακάτω, μέρος Β', ένότητα 5), όσο και ως προς τό περιεχόμενο των συνταγματικών ελευθεριών. Στό τελευταίο αυτό σημείο, αξίζει

σχύοντος συντάγματος και από τους χθεσινούς επικριτές του, και έτσι να νομιμοποιηθεί πολιτικά ο καταστατικός μας χάρτης, είναι, κατά τη γνώμη μας, και η επιβεβαίωση των κοινοβουλευτικών του στοιχείων, σε βάρος των προεδρικών.

2. 'Η πολιτική νομιμοποίηση του προέδρου της Δημοκρατίας

Θέμα ταμπου για τό ΠΑΣΟΚ, ή θέση του προέδρου της Δημοκρατίας στό σύνταγμα του 1975 αποτέλεσε αντικείμενο σφοδρότατων επικρίσεων έκ μέρους του, κατά την κατάρτιση, αλλά

νά υπογραμμιστεί ή εδκολία μέ την όποια ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ επικαλέστηκε τους «κοινωνικούς περιορισμούς» που «προβλέπει και αναγνωρίζει ρητά» τό σύνταγμα στην άσκηση «των ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων για την προστασία του γενικού

συμφέροντος», νομιμοποιώντας έτσι έμμεσα τό άρθρο 25 του καταστατικού μας χάρτη, ή παράγραφος 3 του όποιου απαγορεύει την «καταχρηστική» άσκηση δικαιωμάτων. Βλ. την αιτιολογική έκθεση του σχεδίου τροπολογίας για την επέκταση της κυβερνητικής εισοδηματικής πολιτικής για τό 1983 και στον ιδιωτικό τομέα, *Τά Νέα*, 14.12.1982. 'Η τροπολογία αυτή - και ή έρμηνεία του συντάγματος που προϋποθέτει - είναι ακόμη έντυπωσιακότερη αν πάρει κανείς υπ' όψη ότι ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ είχε άρνηθεί, την άνοιξη του 1982, να κατοχυρώσει νομοθετικά την αυτόματη τιμαριθμική αντιστοίχιση (ΑΤΑ) των μισθών και ήμερομισθίων, επικαλούμενη, εκτός από την έλευθερία των συλλογικών διαπραγματεύσεων (άρθρο 22 παρ. 2 του συντάγματος) και τά άρθρα 5 παρ. 1 και 17 του συντάγματος, που προστατεύουν την προσωπική (και οικονομική) έλευθερία και την ιδιοκτησία. Πρβλ. σχετικά και τις Θετικές κρίσεις για τή συνταγματικότητα της νέας εισοδηματικής πολιτικής της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ από τον Ι. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ, «Εισοδηματική πολιτική - συλλογικοί συμβάσεις - άπεργία», στην *Επιθεώρηση 'Εργατικού Δικαίου*, 1983, σελ. 1-6, για τον όποιο ή σχετική νομοθετική ρύθμιση δέν αντίκειται στό άρθρο 22 παρ. 2 του συντάγματος, ούτε θηγει τό δικαίωμα άπεργίας των εργαζομένων.

καί μετά τήν ψήφισή του νέου καταστατικού χάρτη.¹⁵ Έτσι, τόν 'Ιούνιο του 1975, οί βουλευτές του ΠΑΣΟΚ ψήφισαν λευκό κατά τήν έκλογή του κ. Τσάτσου ως πρώτου προέδρου υπό τό νέο σύνταγμα, καί δικαιολόγησαν τήν ψήφο τους, λέγοντας πώς «*άνεξάρτητα από πρόσωπα, [τό ΠΑΣΟΚ] διαφωνεί μέ τή δομή τής πολιτείας πού καθιερώνει τό κυβερνητικό σύνταγμα*».¹⁶

Τό 1980, έξ άλλου, κατά τήν έκλογή του κ. Καραμανλή ως προέδρου τής Δημοκρατίας, οί 93 βουλευτές του κινήματος δέν πήραν μέρος στην ψηφοφορία, δηλώνοντας άπλως «παρών». Τήν ίδια εποχή, έν τούτοις, μέ δεδομένη πιά τήν πεντάχρονη «κοινοβουλευτική» εφαρμογή του συντάγματος, ό τόνος των σχετικών επικρίσεων έπεσε, ό δέ κ. Παπανδρέου, σέ έπιστολή πού άπηύθυνε προς τόν άπερχόμενο άρχηγό του κράτους, πέρα από τίς τυπικές φιλοφρονήσεις, χρησιμοποίησε εκφράσεις πού φανέρωναν μιάν άπαρχή άποδοχής του θεσμού του προέδρου.¹⁷

Ό υποδειγματικά «κοινοβουλευτικός» τρόπος μέ τόν όποιο ό κ. Καραμανλής άσκησε τά καθήκοντά του, τόσο κατά τή διάρκεια τής σύντομης πρωθυπουργίας του κ. Γ. Ράλλη καί τήν κρίσιμη προεκλογική περίοδο¹⁸, όσο καί μετά τήν άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση, οδήγησε στην σχεδόν άνεπιφύλακτη εγκατάλειψη των παλιότερων έπιφυλάξεων του κινήματος. Έτσι, σέ σειρά δηλώσεών του προς τόν τύπο, τόν 'Οκτώβριο του 1981, ό κ. Παπανδρέου, άφου τόνισε πώς τό ένδιαφέρον πού εκδηλώνεται για τίς σχέσεις άρχηγού του κράτους καί κυβέρνησης είναι φυσιολογικό, έν όψει τής διαφορετικής πολιτικής προέλευσης του κ. Καραμανλή καί του κόμματος τής πλειοψηφίας, υπογράμμισε:

«Θέλω νά επιβεβαιώσω κάτι πού είναι φανερό: ό πρόεδρος άσκει τά καθήκοντά του άψογα καί μέ υπερκομματικά κριτήρια. Όσο για τίς σχέσεις τής κυβέρνησης καί έμου προσωπικά μέ τόν κ. Κ. Καραμανλή, είναι άριστες. Η συνεργασία μας είναι τακτική, άπόλυτα άρμονική καί πάντα ώφέλιμη για τήν προαγωγή των έθνικών μας συμφερόντων. Ό τρόπος άσκησης των καθήκόντων του από τόν πρόεδρο τής Δημοκρατίας συμβάλλει άποφασιστικά στην ένίσχυση καί έδραίωση του δημοκρατικού μας πολιτεύματος, καί πιστεύω πώς αυτή ή πολύτιμη συμβολή θά συνεχιστεί άδιατάρακτη καί στό μέλλον, για τό καλό του Έθνους καί του Λαού μας»¹⁹.

Τήν ίδια εποχή, ό σημερινός πρωθυπουργός φέρεται νά ειπε, σέ συνομιλία του μέ δημοσιογράφους, πώς

«ή κυβέρνηση θά υποστηρίξει τήν έπανεκλογή του κ. Καραμανλή στο άξίωμα του άρχηγού του κράτους, όταν λήξει ή θητεία του»,

άφου θά ήταν δύσκολο νά βρεθεί ως άντικαταστάτης του σημερινού προέδρου πρόσωπο μέ άνάλογο «κύρος καί πολιτική σοφία». Έξ άλλου, συμπλήρωσε, ό κ. Καραμανλής, όχι μόνο δέν έκανε χρήση «των άνασταλτικών άρμοδιοτήτων» πού του παρέχει τό σύνταγμα, αλλά σέ πάρα πολλές περιπτώσεις, έχει ένθαρρύνει άποφασιστικές πρωτοβουλίες τής κυβέρνησης», όπως λ.χ. ή προσπάθεια για τήν άποκέντρωση²⁰.

Γιά τή λειτουργία των πολιτικών μας θεσμών, οί συνέπειες των δηλώσεών αυτών είναι σημαντικές. Πρώτον, γιατί νομιμοποιούν πολιτικά τό μη όμολογημένο δίδυμο Καραμανλή - Παπανδρέου καί τό «άνοιγμα» του ΠΑΣΟΚ προς τήν «έκσυγχρονιστική» πτέρυγα τής δεξιάς - πού τό δίδυμο αυτό εκφράζει - καί χάρη στο όποιο τό ΠΑΣΟΚ κέρδισε τούς όριακούς εκείνους

ψηφοφόρους, πού του εξασφάλισαν αυτοδύναμη πλειοψηφία στην τρίτη μεταδικτατορική Βουλή. Δεύτερον, γιατί, σέ μεγάλο βαθμό, προδιαγράφουν τά άκραία όρια των πολιτικών αλλά καί των θεσμικών μεταρρυθμίσεων πού προτίθεται νά προωθήσει ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, τουλάχιστον υπό τίς παρούσες συνθήκες. Καί τρίτον, γιατί νομιμοποιώντας πολιτικά τόν κ. Καραμανλή, θά μπορούσε νά θεωρηθεί ότι νομιμοποιούν έμμεσα καί τίς έξουσίες πού τό σύνταγμα παρέχει στο άξίωμα του. Καί δέν έννοοϋμε άσφαλώς έδώ τίς ρυθμιστικές άρμοδιότητες του προέδρου, πού άπορρέουν από τό κοινοβουλευτικό στοιχείο του πολιτεύματός μας, αλλά τίς 2-3 κρίσιμες εκείνες έξουσίες του άρχηγού του κράτους (: παύση τής κυβέρνησης, έστω καί άν ή τελευταία διαθέτει τήν έμπιστοσύνη τής Βουλής, προεδρική διάλυση τής Βουλής καί δημοψήφισμα) πού του παρέχουν τή δυνατότητα - άρνητικά έστω, καί υπό τήν αίρεση τής κοινοβουλευτικής ή έκλογικής επικύρωσης των πρωτοβουλιών του - νά παρελκύσει ή καί νά ανακόψει τό έργο τής κυβέρνησης τής πλειοψηφίας²¹. 'Η κατ' έπέκταση αυτή νομιμοποίηση τών μη ρυθμιστικών άρμοδιοτήτων του προέδρου από τόν σημερινό πρωθυπουργό, χωρίς βεβαίως νά άναγγέλλει μιá διαφορετική εφαρμο-

15. Πρβλ. πιο πάνω, ύποσ. 4 καί 5.

16. Βλ. δήλωση «κύκλων» του ΠΑΣΟΚ, *Τό Βήμα*, 20.6.1975.

17. Τό κείμενο τής έπιστολής αυτής έχει ως εξής: «'Αγαπητέ Κύριε Πρόεδρε, Έπιθυμώ νά σάς συγχαρώ για τήν πολιτεία σας στα πλαίσια τής προεδρίας τής Δημοκρατίας. Δώσατε, μέ τήν παρουσία σας στο ύπατο άξίωμα τής χώρας, τό πραγματικό νόημα του άξιώματος. Καί αυτό είναι πράγματι μιá ιστορική συμβολή. Έπιθυμώ άκόμη νά σάς ευχαριστήσω για τίς ευκαιρίες πού μου δώσατε νά ανταλλάσσουμε σκέψεις πάνω στα κρίσιμα θέματα πού αντιμετώπιζε καί αντιμετώπιζει ή χώρα. Μέ τιμή, Άνδρέας Παπανδρέου», βλ. *Τό Βήμα*, 16.5.1980.

18. Τίς παραμονές των εκλογών του 1981, ό κ. Καραμανλής άπέφυγε νά προειδή σέ όποιαδήποτε έπίσημη δήλωση ή ένέργεια, υπέρ ή κατά όποιοδήποτε κόμματος, πράγμα άλλωστε άπόλυτα σύμφωνο προς τόν ρυθμιστικό του ρόλο, όπως τόν καθορίζει τό ισχύον σύνταγμα. 'Αντίθετα, για νά σταθοϋμε στο παράδειγμα τής -πολύ «προεδρικότερης» άσφαλώς- Γαλλίας τής Ε' Δημοκρατίας, ό πρόεδρος τής Δημοκρατίας συνηθίζει νά υποστηρίξει έμμεσα, ή καί άμεσα άκόμη, τήν πολιτική παράταξη από τήν όποία προέρχεται: συνεχίζοντας τήν πρακτική πού είχε εγκαινιάσει ό στρατηγός ντέ Γκάλ, τόσο οί κ.κ. Πομπιντού καί Ζισκάρ ντ' Έσταίν, όσο καί ό κ. Μιτεράν πιο πρόσφατα, παρενέβησαν όλοι στην προεκλογική μάχη των βουλευτικών εκλογών πού έγιναν κατά τή διάρκεια τής θητείας τους, δίνοντας έτσι έναν ιδιόμορφο δημοψηφισματικό τόνο σέ όλες τίς εκλογικές άναμετρήσεις τής Ε' Δημοκρατίας.

19. Συνέντευξη στα *Νέα*, 2.11.1982. Λίγο άργότερα, σέ συνέντευξη του προς τό περιοδικό *Der Spiegel*, ό κ. Παπανδρέου τόνισε στο ίδιο πνεϋμα: «'Υπάρχει μιá μόνο λέξη για τό χαρακτηρισμό των σχέσεών μου μέ τόν πρόεδρο τής Δημοκρατίας, καί αυτή είναι άριστες». βλ. τό πλήρες κείμενο σέ ελληνική μετάφραση στα *Νέα*, 29.11.1982.

20. Βλ. τό σχετικό ρεπορτάζ του *Ταχυδρόμου*, δ.π., τεύχος 21.10.1982.

21. 'Η έπιστήμη, στην προσπάθειά της νά έντοπίσει τό πραγματικό νόημα των σχετικών συνταγματικών διατάξεων (άρθρα 38 παρ. 2.41 καί 44 παρ. 2), υποστήριξε, μέ ποικίλες άποχρώσεις από συγγραφέα σέ συγγραφέα, ότι οί μη ρυθμιστικές άρμοδιότητες του προέδρου θά πρέπει νά έρμηνεύονται έν όψει τής κοινοβουλευτικής λογικής καί κυρίως τής κοινοβουλευτικής πρακτικής του συντάγματος του 1975. Πρβλ. ιδίως Α. ΠΑΝΤΕΑΗ, «Τρείς προεδρικές άρμοδιότητες: ό

γή του συντάγματος στό προσεχές μέλλον, ενδέχεται νά αποδειχτεί ότι συμβάλλει στό νά δημιουργηθοῦν οἱ πολιτικοί ὄροι μιᾶς «προεδρικήτερης» ἰσορροπίας ανάμεσα στός δύο βασιτικούς φορεῖς τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ὑπό κάποιες διαφορετικές περιστάσεις. Κάτι πού θέλησαν νά ὑπομνήσουν, μέ μιάν ἐμμεση πλὴν ὅπως σαφῆ ἀπάντηση στίς δηλώσεις τοῦ κ. Παπανδρέου κύκλοι προσκείμενοι στήν προεδρία τῆς Δημοκρατίας²²

Β. Ἡ ἄσκηση τῆς ἐξουσίας: νέα κέντρα καί παλιές δομές

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ πρωθυπουργός(1), ἡ κυβέρνηση(2) καί τό κόμμα(3) ἀποτελοῦν τά βασικά κέντρα ἐξουσίας, μετά τήν ἀνοδο τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἐν τούτοις, ἐκτός ἀπό τόν πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας, καί ὁ κρατικός μηχανισμός διεκδικεῖ ἕναν αὐτόνομο ρόλο(4). Ὅσο γιά τή Βουλὴ(5), παραμένει ὑποβαθμισμένη.

1. Ὁ πρωθυπουργός

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ ρόλος τοῦ πρωθυπουργοῦ στή δομὴ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας μετά τήν ἐκλογικὴ νίκη τοῦ ΠΑΣΟΚ εἶναι πρωταρχικός. Ἀμεση ἀντανάκλαση τῆς χαρισματικῆς προσωπικότητος τοῦ κ. Παπανδρέου, ὁ ρόλος αὐτός θυμίζει τήν πρωθυπουργία τοῦ κ. Καραμανλῆ, κατὰ τήν πρώτη μεταδικτατορικὴ ἐξαιτία, τόσο σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐπιλογή τῶν ὑπουργῶν καί ὑφυπουργῶν²³, ὅσο

διορισμός τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἡ παύση τῆς κυβερνήσεως καί ἡ κήρυξη τῆς κατάστασης κολλορκίας». *Τό Σύνταγμα*, 1981, σελ. 242-260, Γ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ, Ὁ διορισμός καί ἡ παύση τῶν κυβερνήσεων στήν Ἑλλάδα, διδακτορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη, 1981, σελ. 161 ἐπ. καί Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗ, «Ὁ χαρακτηρισμός τοῦ πολιτεύματος καί οἱ σχέσεις προέδρου τῆς Δημοκρατίας καί πρωθυπουργοῦ», *Τό Σύνταγμα*, 1982, σελ. 370-403, γιά τόν ὅποιο, «ἂν ἀποφεύχθηκε ἡ "πρωθυπουργοποίηση" τοῦ Προέδρου εἶναι γιὰ ἐπιτεύχθηκε στήν πράξη ἡ "προεδροποίηση" τοῦ πρωθυπουργοῦ» (σελ. 402). Κατὰ τόν ἴδιο συγγραφέα, «ἡ κυρίαρχη πολιτικὴ ἀντίθεση δέν περνᾷ σήμερα ἀναγκαστικά - ὅπως τὴν ἐποχὴ τῆς μοναρχίας - ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση Πρωθυπουργοῦ καί ἀρχηγοῦ τοῦ Κράτους, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση κυβερνήσεως - ἀντικολίτευσσης, ἢ πλειοψηφίας - μειοψηφίας καί τῶν ἀντίστοιχων κομματικῶν φορέων τους» (*ibid*). Τό σχετικὸ «αἰσιόδοξο» αὐτὸ συμπέρασμα, πού φαίνεται νά ὑποτιμᾷ τό ἐνδεχόμενον ἢ ἀντιπαράθεση πλειοψηφίας καί μειοψηφίας νά περνᾷ καί μέσα ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση πρωθυπουργοῦ καί ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους, δταν προέρχονται ἀπὸ διαφορετικούς πολιτικούς χώρους, ὅπως σήμερα, δέν συμπεριζέται ὁ Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ (*Συνταγματικὸ δίκαιο*, τ. 1, β' ἔκδοσις, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ, ἐκδ. Σάκκουλα, 1982, σελ. 354, βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Λαϊκὴ συμμετοχὴ καί θεσμικὲς μεταρρυθμίσεις», Ἀντί, περ. β', τ. 218, 12.11.1982, σελ. 18-19), ὁ ὅποιος, ὑποστηρίζοντας τὴν ἀποψη πὼς «ἡ δυνατότητα καί μόνο τῆς χρήσεως τῶν ὑπερξουσιῶν τοῦ προέδρου, μέ ὅλες τὶς συνέπειες ἐνδεχόμενης πολιτικῆς ἀνωμαλίας, προωθεῖ ἤδη τό αὐταρχικὸ καί ὀδροκεφαλικὸ ἀποτέλεσμα, περιορίζοντας τὴν ἄμεσα δημοκρατικὰ νομιμοποιημένη κυβερνητικὴ ἐξουσία», ἐγείρει καί πάλι τό θέμα τῆς ἀναθεώρησης τοῦ συντάγματος. Γιά μᾶς (βλ. καί παρακάτω τά συμπεράσματα αὐτοῦ τοῦ ἀρθροῦ) τό ζήτημα τῆς «κοινοβουλευτικῆς» ἢ «προεδρικής» ἐφαρμογῆς τοῦ συντάγματός μας, δέν εἶναι τόσο θέμα συνταγματικῶν διατάξεων, οὔτε καί (καταλυτικῶν;) συνταγματικῶν ἐθίμων, ὅσο πρόβλημα συσχετισμοῦ δυνάμεων, ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ὁποίου θά κριθεῖ, κάθε φορά, ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ πολιτεύματος.

καί ὡς πρὸς τὴ χάραξη τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς σέ δλα τὰ ἐπίπεδα.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ πρωθυπουργός ἐκπροσωπεῖ καταρχὴν τὴ χώρα στίς σημαντικότερες διεθνεῖς ἐπαφές τῆς, εἴτε αὐτοτελῶς, εἴτε μέ τὴν ιδιότητα τοῦ ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης²⁴, προεδρεῖ τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου καί τῶν κυριότερων κυβερνητικῶν συλλογικῶν ὀργάνων²⁵, ἐπιλύει τὶς τυχόν διαφορὲς τῶν μελῶν τῆς κυβέρνησεως, καί ἔχει τὸν τελευταῖο λόγο στή διαμόρφωση τῆς νομοθετικῆς πολιτικῆς, ἀκόμη καί σέ θέματα πού θά μπορούσαν νά θεωρηθοῦν λεπτομερειακά²⁶. Ὅμως, διαφορὲς ὑπάρχουν ὡς πρὸς τό παρελθόν καί δέν θά ἦταν ἄσκοπο νά ἐπισημανθοῦν.

Ἡ πρώτη ἀφορὰ τὰ ὅρια τῆς πρωθυπουργικῆς ἐξουσίας, Σέ ἀντίθεση πρὸς τόν κ. Καραμανλῆ τοῦ 1975-1980, ὁ κ. Παπανδρέου εἶναι ἀναγκασμένος νά κινεῖται μέσα στὰ ἀντικειμενικὰ πλαίσια πού τοῦ θέτουν δύο παράγοντες πού δέν ἐλέγχει: ὁ πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας καί ὁ κρατικὸς μηχανισμός. Καί ὡς πρὸς τόν ἀρχηγὸ τοῦ κράτους, παρὰ τὴν ἀντίθετη ἐντύπωση πού θά μπορούσαν νά δημιουργήσουν οἱ κατηγορηματικὲς δηλώσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ περὶ ἀρμονικῆς συνεργασίας καί ὑπερκομματικῆς ἄσκησης τῶν προεδρικῶν καθηκόντων, ἔχει κανεὶς τὴν αἰσθησιμὴ πὼς ὁ κ. Καραμανλῆς ὡς πρόεδρος, ἂν δέν ἔχει ἀποτελέσει ἤδη, τουλάχιστον συνιστᾷ δυνάμει φραγμὸ σέ κάποιες ἐπιλογὲς τοῦ πρωθυπουργοῦ, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ ἰδίως τὴ χάραξη τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας, ἀλλὰ ἀσφαλῶς ὄχι μόνον αὐτῆς. Ἄν δέ κάτι τέτοιο ἴσχυσε κατὰ τὴν πρώτη μετεκλογικὴ περίοδο - περίοδο τοῦ ζενίθ τῆς πρωθυπουργικῆς παντοδυναμίας, μέ νωπὴ ἀκόμη τὴν ἐτμηγορία τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος - εἶναι εὐλόγο νά περιμένει κανεὶς ὅτι θά ἰσχύσει ἐντονότερα στό μέλλον, δταν ἐκδηλωθοῦν τά συμπτώματα τῆς φθορᾶς πού προκαλεῖ

22. Βλ. *Καθημερινή*, 7-8.11.1982, ὅπου τό σχετικὸ πολιτικὸ ρεπορτάζ τοῦ Σ. Ζούλα, πού προκάλεσε ποικίλα σχόλια.
23. Ἀρμοδιότητα πού ὁ σημερινὸς πρωθυπουργὸς ἄσκησε, κατὰ τὰ φαινόμενα τουλάχιστον, μέ τρόπο ἀσύγκριτα πῶς ἐξουσιαστικό: βλ. ἰδίως τὶς περιπτώσεις τῶν Ἀ. Φωτῆλα (Ἰανουάριος 1982), Ἐ. Δρεττάκη (Ἰούνιος 1982) καί Στ. Παναγούλη (Αὐγουστος 1982), ἀπὸ τοὺς ὁποίους μόνον ὁ δευτέρος φαίνεται νά παραιτήθηκε πράγματι ἀπὸ τό ἀξίωμά του. Πρὸβλ. ἐν τούτοις τὰ σχετικὰ προεδρικὰ διατάγματα 35/1982, 412/1982 καί 576/1982, πού, παρ' ὅλ' αὐτὰ, κάνουν λόγο περὶ ἀποδοχῆς τῶν παραιτήσεων τῶν κ.κ. Φωτῆλα, Δρεττάκη καί Παναγούλη ἀντίστοιχα. Εἰδικὰ γιά τὴν περίπτωση Φωτῆλα, πού ἡ στάση του μετὰ τὴν ἀποκομὴν καί ἐπαναδιορισμὸς του, μέ τὴν «ἀναδόμηση» τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1982, κινδυνεύει νά εἰσαγάγει κάποια νέα πολιτικὰ ἤθη στὸν τόπο μας, βλ. τό εὐστοχο σχόλιο τοῦ Γ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ, «Ἡ παύση τοῦ ὑφυπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Ἀ. Φωτῆλα», στό *Δίκαιο καί Πολιτικὴ*, τ. 1, Ἰανουάριος - Ἀπρίλιος 1982, σελ. 142-145. Γιά τὸν ρόλο τοῦ κ. Παπανδρέου ὡς πρωθυπουργοῦ, βλ. ἀκόμη τὶς εὐστοχες παρατηρήσεις τοῦ Γ. ΠΑΣΧΟΥ, «Δικονομισμὸς καί λειτουργία τοῦ πολιτεύματος. Μία πρώτη προσέγγιση», στὸν *Πολίτη*, τ.56, 1982, σελ. 25 ἐπ.
24. Συμμετέχοντας ἔτσι, ἐκτός ἀπὸ τὶς συνδιασκεύεις κορυφῆς τῆς ΕΟΚ, καί στὰ τακτικὰ ἀνά ἐξάμηνο Συμβούλια τῶν ὑπουργῶν Ἀμύνης τῶν χωρῶν μελῶν τοῦ ΝΑΤΟ.
25. Βλ. τὴν ἀμέσως ἐπόμενη ἐνότητα.
26. Ὅπως λ.χ. ἡ ἀντιμετώπιση τῆς ἀτμοσφαιρικῆς ρύπανσης καί ἡ ἐκταση τοῦ «δακτυλίου», ἢ τὰ μέτρα γιά τὴν ἀναβάθμιση τῆς δικαιοσύνης καί τό μέλλον τοῦ μουσείου Πασᾶ.

έ κάθε κυβέρνηση ή παραμονή στην εξουσία. Ός προς τόν ρατικό μηχανισμό, όσο και αν έχει κανείς τό αίσθημα ότι ή ίση είναι αντίστροφη —άφου λογικά αναμένεται ότι ή κυβέρνηση — ή κάθε κυβέρνηση— παραμένοντας στην εξουσία, ενιχύει όλο και περισσότερο τάν έρείσματά της, δέν παύει νά ύάρχει μιá άναλογία. Γιατί, όπως θά μάς δοθεί ή εύκαιρία νά ούμε και παρακάτω, ή στελέχωση του κρατικού μηχανισμού πό τή δεξιά επί πέντε σχεδόν δεκαετίες, και κυρίως οί δομές ής λειτουργίας του, όχι μόνο δέν προσφέρονται, αλλά αντίθετα αρακαλύουν τήν εφαρμογή ενός κυβερνητικού προγράμματος, έ διαφορετικές ιεραρχήσεις και άλλους στόχους.

Ή δεύτερη διαφορά αναφέρεται στην πολύ έντονότερη και συστηματικότερη χρήση τών μαζικών μέσων ενημέρωσης από όν πρωθυπουργό, για τήν εξαγγελία, τή διατύπωση και τήν υπεάσπιση τής κυβερνητικής πολιτικής. Μόνος αθηντικός εκραστής τής «άλλαγής», ό κ. Παπανδρέου χρησιμοποιεί τήν τηεόραση για νά ενημερώνει τό λαό πάνω στην πορεία τών διεωνών εξελίξεων και τήν προάσπιση τών ελληνικών θέσεων, για νά ανακοινώνει τούς κατευθυντήριους άξονες —κάποτε-κάποτε: αί τίσ λεπτομέρειες— τής κυβερνητικής πολιτικής κατά τομείς, νά νά σχολιάζει τίσ έσωτερικές πολιτικές εξελίξεις, για νά έέχει ένδοκομματικά ή ένδοκυβερνητικά κρούσματα άπειθαρηίας, ή άκόμη, για νά αναστέλλει τήν εφαρμογή κάποιων αντιημοτικών νόμων²⁷. Ή συχνά διδασκαλική διατύπωση τών κυβερνητικών θέσεων από τόν πρωθυπουργό, άπ' ευθείας προς τό λαό, χωρίς τήν παραμικρή διαμεσολάθηση άλλων προσώπων ή όργάνων, άποκαθιστά μιάν άμεση σχέση ήγήτη-μαζών, πού ατή αθεαυτή δέν θά ήταν άρνητική, αν δέν ήταν μονόδρομη. Όως, ό τρόπος πού ή σχέση ατή λειτουργεί ως σήμερα, μέ τό να είναι άκριβώς μονόδρομη, δέν πειθει πάντοτε για τήν αυθεντικότητα της και, τό κυριότερο, διαιωνίζει μέ σύγχρονες τεχνικές ίφενός μέν τήν παθητικότητα τών μαζών, άφετέρου δέ τό άρχη-

γικό πρότυπο, πού θά περίμενε κανείς σήμερα, κάπου κάποτε, αν όχι νά ξεπερνιέται, τουλάχιστον νά μήν καλλιεργείται μέ τήν ίδια έμφαση.

Τέλος, ή τρίτη διαφορά σχετίζεται μέ τήν προσπάθεια νά θεσμοθετηθεί ή πρωθυπουργική πρωτοκαθεδρία. Έτσι, μέ τό νόμο 1299/1982, τό πολιτικό γραφείο του πρωθυπουργού συγκροτήθηκε ως αὐτοτελής δημόσια ύπηρεσία, μέ σκοπό «τήν άμεση ύποβοήθηση και έξυπνέτηση του πρωθυπουργού στην άσκηση τών άρμοδιοτήτων του». Όμως, τόσο ή διάρθρωση του πρωθυπουργικού γραφείου, όσο και τό πολυμεές του προσωπικού πού προβλέπεται νά τό επανδρώσει²⁸, δημιουργούν τήν εντύπωση ότι δέν πρόκειται για συμβουλευτική άπλως ύπηρεσία, αλλά για έπιτελική, πού, όργανικά και λειτουργικά άποκομμένη από τόν υπόλοιπο κρατικό μηχανισμό, καλείται νά διαμορφώνει τήν κυβερνητική πολιτική, στους σημαντικότερους τομείς, μέ αποκλειστική ευθύνη του πρωθυπουργού, και νά παρακολουθεί άπ' ευθείας τήν εφαρμογή της, χωρίς τή διαμεσολάθηση άλλων ύπηρεσιών. Αύση άνάγκης για νά ξεπεραστεί ή άναποτελεσματικότητα του κρατικού μηχανισμού και, βραχυπρόθεσμα, ή έλλειψη έμπιστοσύνης κυβέρνησης-δημόσιας διοίκησης, τό έρώτημα πού θέτει ή δημιουργία αὐτής τής ύπηρεσίας είναι κατά πόσον έπιτείνει τόν συγκεντρωτισμό, αντί νά προωθεί τόν καταμερισμό τών ευθωνών και τίσ συλλογικότερες προσπάθειες²⁹.

2. Ή κυβέρνηση

Δεύτερο σέ σπουδαιότητα, μετά τόν πρωθυπουργό, κέντρο έξουσίας είναι ή κυβέρνηση. Από τόν σχηματισμό τής πρώτης κυβέρνησης του κ. Παπανδρέου, στις 21 Όκτωβρίου 1981, ως σήμερα, 55 πρόσωπα διορίστηκαν συνολικά ύπουργοί και ύφυπουργοί (28 και 27 αντίστοιχα), από τά όποία 41 ήταν βουλευτές, 2 ευρωβουλευτές πού παραιτήθηκαν λόγω του σχετικού ά-

27. Πρόκειται για τή γνωστή περίπτωση του φόρου άκίνητης περιουσίας, γνωστότερου ως ΦΑΠ: μέ ανακοίνωσή του, πού δόθηκε στη δημοσιότητα τό βράδυ τής έκποης τής προθεσμίας για τήν ύποβολή τών σχετικών δηλώσεων από τούς φορολογουμένους (23.6.1982), ό κ. Παπανδρέου ανέστειλε τήν εφαρμογή όρισμένων διατάξεων του Ν. 1249/1982 (άρθρα 19,24 κ.ά.), «ύστερα από συστηματικές έπαφές πού [είχε] μέ τούς εργαζόμενους και τίσ παραγωγικές τάξεις», βλ. τό κείμενο στο Βήμα τής 24.6.1982, όπου και οί σχετικές επικριτικές δηλώσεις του προέδρου τής Νέας Δημοκρατίας κ. Άθέρωφ και τής Πανελληνίας Όμοσπονδίας Ίδιοκτητών Άκινήτων. Τό 1979, και ό κ. Καραμανλής, ως πρωθυπουργός, είχε αναστείλει μέ δηλώσεις του τήν εφαρμογή διατάξεων του Ν. 815/1978 για τά ΑΕΙ.

28. Μέ τό άρθρο 5 του Ν. 1299/1982, προβλέπεται ή δυνατότητα νά συσταθούν μέχρι 105 θέσεις μετακλητών ύπαλλήλων στά 5 είδικά γραφεία (ιδιαιτέρω, νομικό, διπλωματικό, οικονομικό και στρατιωτικό), στά όποια προστίθεται και τό είδικό γραφείο άσφαλείας του πρωθυπουργού. Είδικά στο νομικό γραφείο του πρωθυπουργού άνήκει, μεταξύ άλλων, «ή μελέτη και είσήγηση στον πρωθυπουργό για κάθε θέμα νομοθετικής τής κυβερνητικής λειτουργίας και για είδικά θέματα νομοθετικής πολιτικής τής κυβέρνησης» (άρθρο 4 παρ. 2).

29. Τά πολιτικά έπιτελεία του πρωθυπουργού και τών μελών τής κυβέρνησης και ό είδικότερος ρόλος πού διαδραματίζουν στη διαδικασία τής λήψης τών αποφάσεων δέν έχουν άποτελέσει, άπ' όσο έξουρευομαι, άντικείμενο κάποιας είδικής μελέτης στην Έλλάδα. Και τότο, παρ' όλο τό ένδιαφέρον του ζητήματος, πού κάθε άλλο παρά παρουσιάζε-

ται σήμερα για πρώτη φορά στη χώρα μας: άπλως αναγνωρίζεται έπίσημα και θεσμοθετείται από μιá κυβέρνηση, πού δέν έλέγχει, όπως οί προηγούμενες της, τόν κρατικό μηχανισμό (βλ. παρακάτω, ένότητα 4). Στη Γαλλία, όπου, τηρουμένων τών αναλογιών, αντίστοιχο ρόλο μέ τό πολιτικό γραφείο του δικού μας πρωθυπουργού διαδραματίζουν οί έπιτελικές ύπηρεσίες τής προεδρίας τής Δημοκρατίας, περισσότεροι από 150 ύπάλληλοι —μετακλητοί ή άποσπασμένοι από άλλες ύπηρεσίες— επανδρώνουν τή γενική γραμματεία τών Ήλυσιών, από τούς όποιους τό 1/5 περίπου είναι στρατιωτικοί. Για τήν προέλευση και τό ρόλο τών στελεχών τών πολιτικών γραφείων του προέδρου, του πρωθυπουργού και τών ύπουργών στη Γαλλία, τίσ τελευταίες δεκαετίες, βλ. αντί άλλων Β. BADIG, Ρ. BIRNBAUM, «L'autonomie des institutions politico-administratives: le rôle des cabinets des Présidents de la République et des Premiers Ministres sous la Vème République», *Revue Française de Science Politique*, 1976, σελ. 288-301, S. COHEN, *Les conseillers du président. De Charles de Gaulle à Valéry Giscard d'Estaing*, Paris, PUF, 1980, και πιό πρόσφατα τή συλλογή μελετών πού παρουσίασαν οί R. REMOND, Α. COUTROT, I. BOUSSARD, *Quarante ans de cabinets ministériels. De L. Blum à G. Pompidou*, Paris, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1982. Είδικά για τήν όργάνωση τών ύπηρεσιών τής γαλλικής προεδρίας, επί Β. Ζισκάρ ντ' Έσταίν, βλ. τήν ημερίση έκδοσης J. MASSOT, *La présidence de la République en France*, Paris, Documentation française, 1977, σελ. 164 κ.έπ.

συμβίθαστου, και 12 έξωκοινοβουλευτικοί. Σήμερα, 7 από τά 9 μέλη του Έκτελεστικού Γραφείου του ΠΑΣΟΚ είναι ύπουργοί και ύφυπουργοί³⁰. Μέ τό νόμο 1266/1982 καταργήθηκαν 3 από τά παλιά ύπουργεία και ιδρύθηκαν 5 νέα³¹, ένω ταυτόχρονα δημιουργήθηκε θέση αναπληρωτή ύπουργού Έθνικής Οικονομίας και 28 θέσεις ύφυπουργών, έναντι τών 21 πού προϋπήρχαν³². Τήν κυβέρνηση και τά συλλογικά κυβερνητικά όργανα έξυπηρετεί ή Γραμματεία του ύπουργικού συμβουλίου, πού σήμερα συγκροτείται από τόν γραμματέα και 10 μετακλητούς ύπαλλήλους³³.

Τήν άτυπη λειτουργία συλλογικών κυβερνητικών όργάνων, κατά τούς 8 πρώτους μήνες μετά τίς έκλογές του 1981, θεσμοθέτησε ό νόμος 1266/1982, μέ τόν όποιο ιδρύθηκαν τρία κυβερνητικά συμβούλια: τό Κυβερνητικό Συμβούλιο Έξωτερικής Πολιτικής και Έθνικής Άμυνας (ΚΥΣΕΑ), στό όποιο μετέχουν ό πρωθυπουργός ώς πρόεδρος, και οι ύπουργοί Έξωτερικών, Έθνικής Άμύνης, Προεδρίας και Δημόσιας Τάξης, καθώς και δύο ύφυπουργοί Έξωτερικών και δύο Έθνικής Άμύνης. Στο ΚΥΣΕΑ, πού «άποφασίζει» σέ θέματα έξωτερικής και άμυντικής πολιτικής, πληροφοριών και δημόσιας τάξης (όταν τά τελευταία σχετίζονται μέ τήν έξωτερική πολιτική τής χώρας), μετέχει μέ δικαίωμα ψήφου και ό άρχηγός του ΓΕΕΘΑ, όταν παίρνονται άποφάσεις άρμοδιότητας του παλιού ΑΣΕΑ, πού καταργήθηκε³⁴. Τό Κυβερνητικό Συμβούλιο (ΚΥΣΥΜ), στό όποιο μετέχουν ό πρωθυπουργός, ώς πρόεδρος, και οι ύπουργοί Προεδρίας, Έθνικής Οικονομίας, Έσωτερικών, Οικονομικών και Δημοσίων Έργων. Τό ΚΥΣΥΜ «άποφασίζει» πάνω σέ κάθε θέμα γενικότερου ή μεγάλου οικονομικού ένδιαφέροντος, και μέ πράξη του ύπουργικού συμβουλίου είναι δυνατόν να αλλάξουν τόσο ή σύνθεση, όσο και οι άρμοδιότητές του. Η Έπιτροπή Τιμών και Είσοδημάτων, τέλος, πού «έπεξεργάζεται και άποφασίζει στό πλαίσιο τών άποφάσεων του Έπουργικού Συμβουλίου και του ΚΥΣΥΜ», κάθε μέτρο πού αναφέρεται στίς τιμές, τά εισοδήματα και τήν εισοδηματική, τήν έργατική και τή γεωργική πολιτική, και στήν όποία δέν μετέχει ό πρωθυπουργός, αλλά οι ύπουργοί Έθνικής Οικονομίας, ώς πρόεδρος, Οικονομικών, Γεωργίας, Έμπορίου και Έργασίας.³⁴ Θά πρέπει να σημειωθεί ότι, μέ τόν ίδιο νόμο, καταργήθηκε τόσο ή παλιά Κυβερνητική και ή Οικονομική Έπιτροπή, όσο και ή Νομισματική Έπιτροπή, πού οι άρμοδιότητές της μεταβιβάστηκαν στήν Τράπεζα τής Ελλάδος³⁵.

Άκόμη, μέ πράξη του ύπουργικού συμβουλίου πού έκδόθηκε λίγο μετά τόν σχηματισμό τής πρώτης κυβέρνησης Παπανδρέου, και πού άργότερα τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε³⁶, ανατέθηκε σέ Τριμελή έξ ύπουργών Έπιτροπή ή άσκηση άρμοδιοτήτων του ύπουργικού συμβουλίου μέ περιορισμένο ύπηρεσιακό χαρακτήρα «σέ θέματα για τή ρύθμιση τών όποιών απαιτείται ή έκδοση πράξεών» του. Η Έπιτροπή αυτή, στήν όποια μετέχουν οι ύπουργοί Προεδρίας, ώς πρόεδρος, Οικονομικών και Δημοσίων Έργων, ώς κύρια άρμοδιότητα έχει τήν κατ' έξαιρέση σύσταση θέσεων στό δημόσιο τομέα και τήν επίσης κατ' έξαιρέση πρόσληψη προσωπικού στή δημόσια διοίκηση, έκτός από τούς άνώτατους κρατικούς λειτουργούς, πού διορίζονται μέ πράξη του ύπουργικού συμβουλίου.

Σέ σύγκριση μέ τό παρελθόν, τό ύπουργικό συμβούλιο — μέ τούς ύφυπουργούς — συνεδριάζει πολύ τακτικότερα. Συνέρχεται κατά κανόνα μιά φορά τήν έβδομάδα υπό τήν προεδρία του πρω-

θυπουργού, ό όποιος και καταρτίζει τήν ήμερήσια διάταξη, παίρνοντας ύπόψη τίς σχετικές προτάσεις τών ύπουργών. Συνήθως, προηγούνται άνακοινώσεις και γενική έννημέρωση από τόν πρωθυπουργό, και στή συνέχεια οι άρμόδιοι ύπουργοί εισηγούνται τά θέματά τους (νομοσχέδια, μέτρα κλπ.), για να έπακολουθήσει συζήτηση. Καταρχήν επιδιώκεται ή όμοφωνία, έχουν όμως ληφθεί άποφάσεις και κατά πλειοψηφία, όποτε ύπερισχύει ή άποψη πού ύποστηρίζει ό πρωθυπουργός. Όσο για τά κυβερνητικά συμβούλια, τό μέν ΚΥΣΕΑ δέν συνεδριάζει τακτικά, αλλά μόνο για να έξετάσει ειδικά κάθε φορά θέματα στό πλαίσιο τής άρμοδιότητάς του, τό δε ΚΥΣΥΜ και ή Έπιτροπή Τιμών και Είσοδημάτων συνέρχονται συχνότατα. Τό ίδιο συμβαίνει και μέ τήν Τριμελή Έπιτροπή. Άς σημειωθεί ότι έντελώς άτυπα συνεδριάζουν ύπουργοί, κατά μεγάλους τομείς ύπουργείων, προκειμένου να συντονίσουν τίς ένέργειες τους σέ θέματα κοινής άρμοδιότητας.

Τρεις είναι οι παρατηρήσεις πού θά μπορούσε κανείς να κάνει για τήν κυβέρνηση και τή λειτουργία της μετά τήν άνοδο του ΠΑΣΟΚ: πρώτον, ή βραδύτητα πού σημειώθηκε για να προσαρμοστεί τό υπάρχον θεσμικό πλαίσιο στίς ανάγκες του κυβερνώντος κόμματος. Χρειάστηκε να περάσουν πάνω από 8 μήνες για να πραγματοποιηθεί ή λεγόμενη «ανάδομηση», και μάλιστα

30. Δέν μετέχουν στήν κυβέρνηση μόνον ό πρόεδρος τής Βουλής κ. Ί. Άλευράς και ό κ. Ά. Χριστοδουλίδης.

31. Μέ άποτέλεσμα τά ύπουργεία να αύξηθούν από 20 σέ 22. Καταργήθηκαν τά ύπουργεία Συντονισμού, Βιομηχανίας και Ένεργείας και Κοινωνικών Έπηρεσιών, και δημιουργήθηκαν τά ύπουργεία Έθνικής Οικονομίας, Ένεργείας και Φυσικών Πόρων, Έρευνας και Τεχνολογίας, Έγείας και Προνοίας και Κοινωνικών Άσφαλίσεων, βλ. τό άρθρο 14 του Ν. 1266/1982, πού άντικατέστησε τό άρθρο 12 του Ν. 400/1976, αλλάζοντας και τήν τάξη τών ύπουργείων.

32. Μέ τό άρθρο 15 του Ν. 1266/1982 ιδρύθηκαν από τρεις θέσεις ύφυπουργών στό ύπουργείο Προεδρίας, Έξωτερικών, Έθνικής Οικονομίας, Παιδείας και Γεωργίας, από 2 στό ύπουργείο Έθνικής Άμύνης, Έσωτερικών, Οικονομικών, Συγκοινωνιών και Έγείας και Προνοίας, και από μία στό ύπουργείο Έμπορίου, Κοινωνικών Άσφαλίσεων και Δημοσίων Έργων.

33. Βλ. τό άρθρο 10 του Ν. 1299/1982.

34. Τό Άνώτατο Συμβούλιο Έθνικής Άμύνης (ΑΣΕΑ), κατά τήν τελευταία φάση τής μακρόχρονης και πολυκύμαντης ιστορίας του, λειτουργούσε βάσει του Ν. 660/1977 «περί Υ.ΕΘ.Α. και τών όργάνων διοικήσεως και έλέγχου τών ενόπλων δυνάμεων», μέ άνάλογη σύνθεση (σήμερα μετέχει ό ύπουργός Προεδρίας, αντί του ύπουργού Συντονισμού) και μέ άρμοδιότητα τή χάραξη τής άμυντικής πολιτικής τής χώρας, τή λήψη τών σχετικών άποφάσεων και τήν έπιλογή τών άρχηγών τών γενικών έπιτελείων.

34a. Βλ. τό άρθρο 14 παρ. 2 του Ν. 1299/1982, πού τροποποίησε τίς άρμοδιότητες τής Έπιτροπής Τιμών και Είσοδημάτων, όπως τίς καθόριζε τό άρθρο 13 παρ. 2 του Ν. 1266/1982.

35. Άρθρο 1 του Ν. 1266/1982. Τό άρθρο 2 του ίδιου νόμου όρίζει ότι τά πλαίσια τής νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής καθορίζεται τό ίδιο τό ύπουργικό συμβούλιο.

36. ΠΥΣ 229/6.1.1981 «περί συστάσεως Τριμελούς Έπιτροπής από Έ.Υ. υπουργούς», όπως τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε από τήν ΠΥΣ 10/25.1.1982, πού άντικαταστάθηκε από τήν πιο πρόσφατη ΠΥΣ 120/21.9.1982. Για τίς άρμοδιότητες τής Τριμελούς Έπιτροπής βλ. και πάρα κάτω, ύποσ. 59.

διά προσθήκης σε άσχετο νομοσχέδιο, ενώ ακόμη δέν έχει οριστικοποιηθεί ή κατανομή τών αρμοδιοτήτων ανάμεσα στά νέα καί τά παλιά ύπουργεία, μέ αποτέλεσμα, σε πολλούς τομείς τής κρατικής δραστηριότητας, νά παρατηρείται ακόμη καί σήμερα σύγχυση³⁷. Δεύτερον, ό άποφασιστικός ρόλος τού πρωθυπουργού, πού ύπογραμμίζεται καί από τό γεγονός ότι δέν έχουν διοριστεί αντιπρόεδροι τής κυβέρνησης. Άρκει νά αναφερθεί ότι τό μόνο από τά τρία βασικά συλλογικά κυβερνητικά όργανα στό όποιο δέν μετέχει ό πρωθυπουργός - ή Έπιτροπή Τιμών καί Είσοδημάτων - δέν μπορεί νά άποφασίσει ουσιαστικά από μόνο του. Τρίτον, τέλος, ή σαφέστατη διαφοροποίηση ορισμένων ύπουργών σε βάρος άλλων, πού προκύπτει όχι μόνο από τή νέα τάξη τών ύπουργείων, άλλα καί από τή συμμετοχή τών ύπουργών στά στενότερα συλλογικά κυβερνητικά όργανα: έτσι, ό ύπουργός Προεδρίας, πρώτος τή τάξει ύπουργός, μετέχει σε όλα τά κυβερνητικά συμβούλια έκτός από τήν Έπιτροπή Τιμών καί

Είσοδημάτων, ό ύπουργός Δημοσίων Έργων, αν καί όχι καθ' ύλην αρμόδιος, σε δύο (ΚΥΣΥΜ καί Τριμελή) κοκ. Πέρα από τή θέση πού κατέχουν οι ενδιαφερόμενοι στην κομματική ιεραρχία, παράγοντας πού συντείνει σ' αυτή τή διαφοροποίηση φαί-

37. Πρβλ. τήν ΠΥΣ 99/12.7.1982 «ανάκατανομή αρμοδιοτήτων Έπουργείων», πού τροποποιήθηκε μέ τήν ΠΥΣ 101/9.8.1982, καθώς καί τά Π.Δ. 574/30.8.1982, 577/31.8.1982 καί 667/26.11.1982, πού όλα αναφέρονται σε θέματα ανάκατανομής τών αρμοδιοτήτων τών ύπουργείων. Η συμφωνία τής σχετικής έξουσιοδοτικής διάταξης τού άρθρου 14 παρ. 2 τού ν. 1266/1982 μέ τό άρθρο 43 παρ. 2 τού συντάγματος άμφισβητήθηκε από τό Συμβούλιο τής Έπικρατείας, πού έκρινε ως γενική καί άόριστη τήν παρεχόμενη έξουσιοδότηση καί ως όφειλόμενη νά δοθεί μόνο στόν πρόεδρο τής Δημοκρατίας καί όχι καί στό ύπουργικό συμβούλιο. Πρβλ. τό ύπ. αριθμ. 599/1982 πρακτικό έπεξεργασίας τού ΣτΕ (Τμήμα Β' Διακοπών), στό Σύνταγμα, 1982, σελ. 446-450.

νεται να είναι και η σχέση μερικῶν ὑπουργῶν με τὸ πρωθυπουργικό περιβάλλον, καθὼς και ἡ ἐν γένει πολιτεία τους, σὲ μιὰ κατανομὴ ρόλων, πού δὲν εἶναι πάντοτε διευκρινισμένη, και πού κάθε τόσο ἀνατρέπεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ δυναμικὴ τῶν ἐξειλιξῶν.

3. Τὸ κόμμα

Ὁ ρόλος τοῦ ΠΑΣΟΚ ὡς κοιμματικοῦ μηχανισμοῦ στὴν ἀσκηση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, μετὰ τὶς 18 Ὀκτωβρίου 1981, ἐχει ἀποτελέσει ἀντικείμενο σφοδρῶτατων ἐπικρίσεων. Καί εἶναι γεγονός ἀδιαμφισβήτητο πὼς τὴν κατηγορία τοῦ «πρασινοφρουρισμοῦ» δὲν ἐκτοξεύουν μόνον οἱ ἀντίπαλοι τοῦ κινήματος: εἴτε ὡς μομφὴ ἀπὸ τοὺς ἀντιπολιτευόμενους, εἴτε ὡς ἐκφραση ἀνησυχίας, ἂν ὄχι και ἀπογοήτευσης, ἀπὸ τοὺς φίλους, ἢ καταγγελία ἀθέμιτων κοιμματικῶν παρεμβάσεων στὴ λειτουργία τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ ἀποτελεῖ ἴσως τὴ συνηθέστερη ἐπικριση κατὰ τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἕνα χρόνο μετὰ τὴν ἀνοδὸ του στὴν κυβέρνηση. Καί προφανῶς ἀντανακλᾷ μιὰ πραγματικότητα.

Μετὰ τὶς ἐκλογές τοῦ 1981, τὰ μόνια δύο ἀπὸ τὰ κεντρικά κοιμματικά ὄργανα τοῦ ΠΑΣΟΚ πού λειτουργήσαν τακτικά ἦταν τὸ Ἐκτελεστικό Γραφεῖο και, πῖό πρόσφατα, ἡ Ἐκτελεστικὴ Γραμματεία³⁸. Στὸ ἴδιο διάστημα, ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ, πού οὕτως ἢ ἄλλως και πρὶν ἀπὸ τὶς ἐκλογές δὲν συγκαλοῦνταν κάθε τρεῖς μῆνες, ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ καταστατικό τοῦ κινήματος, δὲν συνήλθε παρά μιὰ φορὰ μόνον (Φεβρουάριος τοῦ 1982), ἐνῶ διοργανώθηκαν 3-4 καταστατικά ἄτυπες συγκεντρώσεις στελεχῶν τοῦ κινήματος, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ὁποῖων ὁ πρόεδρος –κατὰ κύριο λόγο– ἀνέπτυξε θέματα σχετιζόμενα με τὴν τακτικὴ τοῦ ΠΑΣΟΚ κατὰ τὴ νέα φάση. Ὅσο γιὰ τὶς ὁργανώσεις βάσης τοῦ κινήματος –τὶς Τοπικές και τὶς Κλαδικές Ὀργανώσεις (Τ.Ο. και Κ.Ο.)– λειτουργήσαν πολὺ τακτικότερα, ἂν και ὄχι με τὴν ἴδια συνοχὴ σὲ ὄλες τὶς περιφέρειες και τοὺς ἐπὶ μέρους ἐπαγγελματικούς χώρους. Τὸ ἴδιο και οἱ Τομεακές και Νομαρχιακές Ἐπιτροπές (Τ.Ε. και Ν.Ε.). Ἡδῆ, ὁ κ. Παπανδρέου ἔχει ἐξαγγελίσει τὴ συγκλήση τοῦ πρώτου συνεδρίου τοῦ ΠΑΣΟΚ μετὰ στο 1983³⁹.

Εκτὸς ἀπὸ τοὺς διορισμούς και τὶς ποικίλες εἰνοιες ἡμετέρων στὴ δημόσια διοίκηση και, ἀντίστοιχα, τὶς δυσμενεῖς διακρίσεις σὲ βᾶρος μὴ ἡμετέρων –ἐνέργειες πού ὅπως θὰ δοῦμε στὴν ἀμέσως ἐπόμενη ἐνότητα ξεπέρασαν ὀρισμένες φορές κάποια γενικῶς παραδεγεμένα ὄρια– ἀντικείμενο ἐπικρίσεων ἀποτέλεσε μιὰ συχνὰ σωβινιστικὴ πρακτικὴ τῶν κοιμματικῶν ὁργανώσεων στους καιτ' ἴδιαν χώρους, εἴτε ἐπρόκειτο γιὰ συνδικάτα και συνεταιρισμούς, εἴτε γιὰ ἄλλες ἐπαγγελματικές ὁργανώσεις⁴⁰. Πολλά εἶναι τὰ περιστατικά πού καθημερινά, στίς στήλες τῶν ἐφημερίδων, ἀπηχοῦν αὐτὴ τὴν τάση, παρέχοντας ἰσάριθμες ἀφορμές γιὰ ἐπικρίσεις περὶ «ὀλοκληρωτικοῦ» και «κοιμματικοῦ» κράτους, περὶ «αὐτοάμυνας» κλπ., πού ἡ ὑπερβολὴ τους δὲν θὰ πρέπει νὰ λειτουργεῖ ὡς ἄλλοθι γιὰ τὴν ἐγκατάλειψη κάθε αὐτοκριτικῆς διάθεσης ἐκ μέρους τῶν κυβερνήτων. Πολὺ περισσότερο πού ὁ κυβερνητικός τύπος και τὰ κρατικά μετὰ ἐνημέρωσης, ἐπὶ πολλοὺς μῆνες, ἀποσωπῆσαν ἀπὸ τὴ μεριά τους τὶς κάθε εἰδους ὑπερβολές, φθάνοντας μάλιστα ὡς τὸ σημεῖο νὰ καταγγέλλουν ὡς «ὑποπτες» ἀκόμη και τὶς πῖό καλόπιστες κριτικές ἐπισημάνσεις⁴¹.

Τὴν κατάσταση αὐτὴ θέλησε νὰ ἐπισημάνει ὁ κ. Παπανδρέου, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1982. Σὲ ὀμιλία του πρὸς τὸ ὑπουργικό συμβούλιο, ἀναφέρθηκε σὲ «ὀρισμένα ἐκφυλιστικά συμπτώματα στίς σχέσεις κυβέρνησης-κινήματος», νιὰ νὰ τονίσει, εὐθύς ἀμέσως,

«ὄτι με κανένα τρόπο τὸ κίνημα δὲν μπορεῖ νὰ παρεμβαίνει πρὸς τὴν κυβέρνηση, παρά μόνον μετὰ ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ [πού ὅπως εἶδαμε δὲν λειτουργεῖ οὐσιαστικά, μετὰ τὸ 1981] και τὸ Ἐκτελεστικό Γραφεῖο. Με κανένα τρόπο», συνέχισε, «τὰ στελέχη ἢ μέλη τοῦ κινήματος δὲν μποροῦν νὰ παρεμβαίνουν σὲ ὑπουργούς ἢ νομάρχες ἢ διοικητές ὄργανα»

38. Τὸ Ε.Γ. δὲν λειτουργήσε με τὴν ἴδια συχνότητα σὲ σχέση με τὸ παρελθόν, ὀπότε συγκαλοῦνταν μιὰ φορὰ τὴν ἐβδομάδα. Ὅσο γιὰ τὴν Ἐκτελεστικὴ Γραμματεία, πού ἡ λειτουργία της δὲν προβλέπεται ρητὰ ἀπὸ τὸ καταστατικό τοῦ κινήματος (πρβλ. ἐν τούτοις τὸ ἄρθρο 69) φαίνεται πὼς συνέρχεται τακτικότερα, μετὰ τὶς γνωστές δηλώσεις τοῦ κ. Παπανδρέου περὶ διαχωρισμοῦ κόμματος και κράτους (βλ. παρακάτω στο κείμενο).

39. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ἡ σημερινὴ Κ.Ε. τοῦ ΠΑΣΟΚ, πού ἀνέδειξε και τὸ 9μελές Ε.Γ., ἐχει ἐκλεγεί ἀπὸ τὴν Πανελλήνια Συνδιάσκεψη τοῦ κινήματος, πού συνήλθε τὸ 1976. Περιλαμβάνει 80 μέλη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 20 εἶναι βουλευτές. Ὅσο γιὰ τὸ καταστατικό τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἐκδόθηκε λίγο μετὰ τὴ δημοσίευση τῆς ἰδρυτικῆς διακήρυξης τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1974, και ἔκτοτε ἐχει τροποποιηθεῖ ἐπανειλημμένα με ἀποφάσεις τοῦ Ε.Γ. (:ἀπαγόρευση νὰ ἀνήκουν τὰ μέλη και σὲ Τ.Ο. και σὲ Κ.Ο., ἀπαγόρευση ὀριζόντιων ὁργανώσεων κ.ἄ.). Εἶναι χαρακτηριστικό πὼς στὴ συνέντευξη πρὸς τὸ περιοδικὸ *Der Spiegel* πού προαναφέραμε, ὁ κ. Παπανδρέου, ὅταν ρωτήθηκε γιὰ τὸ θέμα τῆς ἐσωκομματικῆς δημοκρατίας στο ΠΑΣΟΚ, ἀρκέστηκε νὰ ἀπαντήσει με τὰ ἐξῆς λίγα: «Δὲν παραδέχομαι πὼς τὸ κόμμα μου δὲν εἶναι δημοκρατικό. Θὰ ἤθελα νὰ ξέρω ποῖο κόμμα στὴν Ἑλλάδα εἶναι περισσότερο δημοκρατικό. Μήπως τὸ ΚΚΕ ἢ ἡ δεξιά; Δὲν νομιζῶ ὅτι εἶναι σὲ θέση νὰ λιθοβολοῦν ὅταν οἱ ἴδιοι βρίσκονται μετὰ σὲ γυάλινα σπῖτια. Ἐκεῖνο ὅμως πού μπορῶ νὰ πῶ εἶναι πὼς τὸ συνέδριο θὰ γίνοι τὸ 1983, ἐχῶ ἀναλάβει αὐτὴ τὴ δέσμευση γιὰ τὸ συνέδριο, πού θὰ ἐκλέξει και τὸν πρόεδρο τοῦ κόμματος». βλ. *Τὰ Νέα*, 29.11.1982.

40. Πέρα ἀπὸ τὴν προκλητικὰ διασπαστικὴ συμπεριφορὰ τῶν συνδικαλιστῶν τῆς ΠΑΣΚΕ, κατὰ τὴ μεγάλη ἀπεργία τῶν τραπεζικῶν (25.5 - 7.7.1982), ὀπότε, τόσο ὁ κ. Παπανδρέου ὡς πρωθυπουργός, ὄσο και τὸ Ε.Γ. τοῦ ΠΑΣΟΚ παρενέβησαν ἀπὸ τὴν τηλεόραση, μιλώντας γιὰ «ὑποπτες» συμμαχίες δεξιάς και ΚΚΕ, και γιὰ προσπάθειες ὑπονομιεσης τῆς «ἀλλαγῆς», ἡ στάση τῶν ὀπαδῶν τοῦ κινήματος ἐχει ἐπικριθεῖ ὡς ἀντισυνδικαλιστικὴ και ἀποκάλυπτα ὑποταγμένη στίς κυβερνητικές θέσεις, σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ ἄλλες κινητοποιήσεις στὴν κοινὴ ὀφέλεια και στους ἀγροτικούς συνεταιρισμούς.

41. Χαρακτηριστικό, στο σημεῖο αὐτό, ἦταν τὸ ἐπεισόδιο πού προκάλεσε ἡ δημοσίευση «ἀνοιχτοῦ γράμματος» πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ ἀπὸ τὸν Μάριο Πλωρίτη (:«Κράτος - κόμμα και κριτήρια»). *Τὸ Βῆμα* τῆς Κυριακῆς, 7.2.1982), πού οἱ ἐπιφυλάξεις του γιὰ τὰ κριτήρια πού χρησιμοποιοῦνται στὴν ἐκτίμηση τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν ἀπὸ τὸ ΠΑΣΟΚ, καταγγέλλθηκαν ὡς ὑπονομιετικές ἀπὸ μερίδα τοῦ φιλοκυβερνητικοῦ τύπου. Ἀκολούθησε σειρά ἀνάλογων ἐπεισοδίων, τὸ τελευταῖο ἀπὸ τὰ ὀποῖα «προκάλεσε» ὁ ἴδιος ὁ ὑπουργός Ἐσωτερικῶν, σχολιάζοντας τὰ δυσμενῆ γιὰ τὸ ΠΑΣΟΚ ἀποτελέσματα τοῦ ἀγύρου τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1982.

σμών ή διοικητές τραπεζών και να προτείνουν μεταθέσεις, ή προσλήψεις ή οποιαδήποτε άλλη διοικητική πράξη. Οι παρεμβάσεις αυτές ύπονομεύουν την αποστολή μας, ύπονομεύουν την έθνική λαϊκή ένότητα, ύπονομεύουν τό κυβερνητικό έργο(...). Τελικά, ύπονομεύουν και αυτή την πορεία προς τόν σοσιαλισμό».

Γιά νά καταλήξει μέ μιά άποστροφή πού προκάλεσε ποικίλα σχόλια:

«Πολλοί αισθάνονται ότι άποδεχόμενοι κάποια παρέμβαση στεριώνουν τή θέση τους. Τό μήνυμα μας σήμερα είναι ότι δέν στεριώνουν τή θέση τους, αλλά τήν χάνουν»⁴².

Τίς δηλώσεις αυτές άκολουθήσε ή άναγγελία τής σύστασης μιάς μόνιμης έπιτροπής από στελέχη του ΠΑΣΟΚ «γιά τή διασφάλιση τής λειτουργίας τής κυβέρνησης και τής διοίκησης από κάθε είδους παρεμβάσεις»⁴³, και ή έκδοση μιάς μακροσκελούς άνακοίνωσης του κ. Παπανδρέου, ώς προέδρου του ΠΑΣΟΚ, και του Έκτελεστικού Γραφείου, πάνω στό ρόλο του κινήματος υπό τίς νέες συνθήκες. Έπαναλαμβάνοντας μέ ιδιαίτερη έμφαση τή στρατηγική έπιλογή τής «Έθνικής Λαϊκής Ένότητας», πού άντιπαρτίθεται

«μέ τήν πολιτική, τίς έπιλογές και τά συμφέροντα τής ήγεσίας τής Νέας Δημοκρατίας και όχι μέ τούς οπαδούς και τή λαϊκή τής βάση»⁴⁴,

ή άνακοίνωση αυτή έθετε ώς στόχο νά άναγορευτεί τό κίνημα «σέ προνομιούχο χώρο ζεύξης και σύνδεσης του κυβερνητικού προγραμματισμού και τής λαϊκής βάσης». «Τά στελέχη, τά μέλη, οί φίλοι και οί οπαδοί του ΠΑΣΟΚ», συνέχιζε, «είναι άπέναντι στην κυβέρνηση και στίς κρατικές ύπηρεσίες άπλοί Έλληνες πολίτες, χωρίς ειδικά προνόμια. Τά δικαιώματα του στελέχους και του μέλους του ΠΑΣΟΚ έξαντλούνται μέσα στό κίνημα. Σέ καμιά περίπτωση δέν προεκτείνονται αυθαίρετα και προνομιακά μέσα στην κοινωνία(...)».

Τονίζοντας πώς γιά τό ΠΑΣΟΚ

«άποτελεί θεμελιακή άρχή ό διαχωρισμός του κράτους από τό κόμμα»,

ή ίδια άνακοίνωση κατέληγε μέ μιά πρόσκληση προς τά μέλη και στελέχη του κινήματος νά συμμετάσχουν στους ύφιστάμενους και στους υπό διαμόρφωση μαζικούς θεσμούς, ύπογραμμίζοντας ταυτόχρονα πώς, όπως τά κρατικά όργανα είναι «ύπεύθυνα» και «ύπόλογα» άπέναντι στην κυβέρνηση, έτσι και οί κομματικές οργανώσεις (Τ.Ο., Κ.Ο., Ν.Ε. και Τ.Ε.)

«είναι ύπεύθυνες και ύπόλογες στην Κ.Ε., τό Ε.Γ. και τίς κεντρικές καθοδηγητικές έπιτροπές»⁴⁵.

Άν έπιμείναμε στην παράθεση των άποσπασμάτων αυτών, είναι γιατί, κατά τή γνώμη μας, διατυπώνουν μέ αρκετή σαφήνεια τίς άντιλήψεις του κυβερνώντος κόμματος πάνω στό πιδό έπίμαχο ζήτημα τής πρακτικής του στην έξουσία. Ό διακηρυσσόμενος χωρισμός κόμματος και κράτους δέν άφορά, προφανώς, τήν πραγματοποίηση από τήν κυβέρνηση των μεγάλων πολιτικών έπιλογών του ΠΑΣΟΚ ως κόμματος, ούτε τήν άνάθεση πολιτικών άρμοδιοτήτων σέ κομματικά στελέχη, είτε στό κυβερνητικό, είτε σέ άνωτερο διοικητικό επίπεδο. Κάτι τέτοιο θά ήταν άντίθετο προς τήν άρχή τής λαϊκής κυριαρχίας, πολιτικά άδιανόητο και θεσμικά άνακόλουθο, σέ μιά χώρα όπου, τόσο τό σύνταγμα, όσο και οί παραδόσεις έπιτρέπουν, άν δέν έπιβάλλουν, τήν σύμπτωση στα ίδια πρόσωπα κυβερνητικών και ήγετικών κομματικών εύθυνών⁴⁶. Άντίθετα, τό νόημα των παραπάνω δη-

λώσεων φαίνεται νά ήταν ή άποθάρρυνση κάποιων κραυγαλέων παρεμβάσεων κατώτερων κομματικών στελεχών και οργανώσεων στην άσκηση του κυβερνητικού έργου. Κάτι, βεβαίως, αυτό καθαυτό θετικό, πού άν ισχύσει, θά εισαγάγει κάποια νέα ήθη στην πολιτική μας ζωή. Δέν θά πρέπει, εν τούτοις, νά παραβλέπεται ότι ή διαγραφόμενη στίς θέσεις αυτές τάση, νά ύπογραμμιστεί άκόμη περισσότερο ή αυτονόμηση τής κομματικής ήγεσίας από τή βάση στην άσκηση τής κρατικής έξουσίας, ενδέχεται νά ενισχύσει τίς συγκεντρωτικές δομές τής έξουσίας και σέ ένα άκόμη επίπεδο: τό κομματικό⁴⁷.

4. Ό κρατικός μηχανισμός

Παίρνοντας ύπόψη τή σύνθεση και κυρίως τίς δομές του, δύσκολα θά περιμενε κανείς ό κρατικός μηχανισμός νά υίοθετηθεί χωρίς έπιφυλάξεις τήν ύπόθεση του ΠΑΣΟΚ. Μέ μιά στελέχωση πού, παρά τό άδιαμφισβήτητο «άνοιγμα» – ίσως εν όψει και τής ΕΟΚ – τής πενταετίας 1975-1980 έξέφραζε περισσότερο τίς πολιτικές έπιλογές και τίς πελατειακές επιδιώξεις τής περηντάχρονης σχεδόν άδιάλειπτης έξουσίας τής δεξιάς, παρά μιά στοιχειώδη άξιοκρατία⁴⁸, και μέ μιά γραφειοκρατική δομή προσαρ-

42. Βλ. Τά Νέα, 20.11.1982

43. Βλ. Τά Νέα, 22.11.1982.

44. Άφου γιά τό ΠΑΣΟΚ «δέν ύπάρχουν δεξιοί, κεντρώοι και άριστεροί μή προνομιούχοι Έλληνες», μιά και «είναι άλληλέγγυο μέ όλους τούς άνθρώπους του μόχθου και τής δημιουργίας». Δέν μας ενδιαφέρει ή πολιτική τους θέση και ή κομματική τους προτίμηση», συνέχιζε σέ λυρικότερο τόνο ή ίδια άνακοίνωση. «Μάς έμπνέει και μάς ένώνει ή κοινωνική τους προέλευση. Μάς ένώνει τό μακροπρόθεσμο συμφέρον τους και τοúτο ύπηρετούμε. Γιά τοúτο, άνοίγουμε διάπλατα τίς καρδιές μας και τίς πόρτες μας. Δίνουμε τίμια τό χέρι μας σ' όλους τούς μή προνομιούχους Έλληνες. Βροντοφωνούμε ΟΧΙ τό στόχο τής διάσπασης, ΟΧΙ στό δίχασμό(...)». Τό Βήμα τής Κυριακής, 28.11.1982.

45. Βλ. τό πλήρες κείμενο στό Βήμα τής Κυριακής 28.11.1982.

46. Πρβλ. τό άρθρο 37 παρ. 2 και 3 του ισχύοντος συντάγματος, πού έπιβάλλει μετά τή διεξαγωγή των βουλευτικών εκλογών, τό διορισμό ως πρωθυπουργού του άρχηγού του άπόλυτα ή σχετικά πλειοψηφούντος κόμματος. Άντίθετα, στη Γαλλία, τόν. κ. Μωρουά, μετά τόν διορισμό του ως πρωθυπουργού στίς 22 Μαΐου 1981, διαδέχτηκε στη γενική γραμματεία του Σοσιαλιστικού Κόμματος ό κ. Λ. Ζοσπέν, ενώ οί σοσιαλιστές ύπουργοί παραιτήθηκαν από τίς ήγετικές κομματικές τους θέσεις (πράγμα πού δέν συνέβη μέ τούς 4 κομμουνιστές ύπουργούς τής κυβέρνησης Μωρουά). Όσο γιά τόν κ. Μιττεράν, είχε παραιτηθεί από τή θέση του ως γενικού γραμματέα του Σοσιαλιστικού Κόμματος άμέσως μετά τήν έπίσημη άνακοίνωση τής ύποψηφιότητάς του γιά τό προεδρικό αξίωμα, τόν Ίανουάριο του 1981, όπως είχε πράξει και τόν Φεβρουάριο του 1974, όταν είχε διεκδικήσει και τότε τήν προεδρία, ως κοινός ύπονήφιος τής άριστεράς.

47. Γιά τίς άνάλογες τάσεις πού παρατηρούνται στίς σχέσεις των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ μέ τήν κομματική ήγεσία, βλ. páρα κάτω, ένότητα 5.

48. Μετά τήν κατάργηση του *spoils system* στην έλληνική δημόσια διοίκηση και τήν καθιέρωση τής μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων μέ τά συντάγματα του 1864/1911 (άρθρο 102) και του 1927

μοσμένη περισσότερο σε ρουσφετολογικές ανάγκες, παρά σε λειτουργικές ιεραρχήσεις, ο κρατικός μηχανισμός, δύσπιστος ούτως ή άλλως απέναντι σε κάθε έκσυγχρονισμό, δεν μπορούσε παρά να δει με καχυποψία το έγχείρημα της οποιασδήποτε αλλαγής. Σε σημείο ώστε, πολλοί παρατηρητές των πολιτικών μας πραγμάτων να διερωτώνται, όχι αν θα υποστηρίξει, αλλά αν δεν θα αντιταχθεί ανοιχτά σε μιάν αλλαγή αξιών, νοοτροπίας και καθημερινών πρακτικών, που αναγγελλόταν, στις διακηρύξεις τουλάχιστον του σημερινού κυβερνώντος κόμματος, επικίνδυνα βαθιά⁴⁹. Θά ήταν συνεπώς ενδιαφέρον να δει κανείς με ποιά μέσα επιχείρησε το ΠΑΣΟΚ, στην κυβέρνηση πιά, να ανατρέψει τον δυσμενή γι' αυτό συσχετισμό στον κρατικό μηχανισμό, προκειμένου να εφαρμόσει την πολιτική του. Και τούτο μέσα στα πλαίσια ενός πλέγματος συνταγματικών διατάξεων, που περιόριζαν σημαντικά την εχέρεια ελιγμών του⁵⁰. Σκόπιμο θά ήταν γι' αυτό να γίνει μιιά διάκριση ανάμεσα στα μέτρα της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ που αφορούσαν τη στελέχωση και σ' εκείνα που αφορούσαν τις δομές του κρατικού μηχανισμού.

Σε ό,τι αφορά τα πρώτα, προηγήθηκαν, λίγο μετά τις εκλογές του 1981, μιιά σειρά από υλικές παροχές, που στόχο είχαν να βελτιώσουν τη θέση των οργάνων των κατεξοχόν καταναγκαστικών μηχανισμών του κράτους: των αξιωματικών των ενόπλων δυνάμεων και των δικαστικών λειτουργιών⁵¹. Ακολούθησε η ψήφιση διαδοχικών νομοθετικών ρυθμίσεων, με τις όποιες απομακρύνθηκαν ορισμένες κατηγορίες ανώτατων κατά κανόνα κρατικών λειτουργών, και ανατέθηκαν οι αρμοδιότητές τους σε πρόσωπα προσκείμενα στη νέα κυβέρνηση: πρόκειται κατά κύριο λόγο για γενικούς διευθυντές και τους αναπληρωτές γενικούς διευθυντές, που οι θέσεις τους καταργήθηκαν στη δημοσιούπαλληλική ιεραρχία⁵²,

για τους διοικητές των δημοσίων οργανισμών και των υπό κρατικό έλεγχο τραπεζών⁵³, και για τους νομάρχες, που οι θέσεις τους καταργήθηκαν για να επανιδρυθούν ως μετακλητές⁵⁴. Τέλος, με άλλες διατάξεις, τερματίστηκε η θητεία των νομικών ή δικαστικών συμβούλων και δικηγόρων του δημόσιου τομέα, καθώς και των επί συμβάσει άνω των 6 μηνών γιατρών των κρατικών νοσοκομείων γι' αυτούς όμως προβλέφθηκε η δυνατότητα να επαναπροσληφθούν στις θέσεις από τις όποιες θά απομακρύνονταν⁵⁵. Από τα στοιχεία που μπορέσαμε να συγκεντρώσουμε, με τις διατάξεις αυτές απολύθηκαν, εκτός από τους διοικητές των οργανισμών του δημόσιου και –πλήν ελαχίστων– τους νομάρχες, 300 περίπου γενικοί διευθυντές, αναπληρωτές γενικοί διευθυντές και ανώτατοι υπάλληλοι αντίστοιχων βαθμίδων, και 200 περίπου δικηγόροι του δημόσιου τομέα⁵⁶. Αντίθετα, δεν κατορθώσαμε να συγκεντρώσουμε συγκεκριμένες πληροφορίες για τον συνολικό αριθμό των δυσμενών διακρίσεων σε βάρος μη ήμετέρων υπαλλήλων στη δημοσία διοίκηση.

Όσο για τα μέτρα που αφορούσαν τις δομές του κρατικού μηχανισμού, το πρώτο που θά είχε να παρατηρήσει κανείς είναι ότι δεν εντάσσονται σ' ένα σαφώς διαμορφωμένο πρόγραμμα διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, με καθαρές προτεραιότητες και στόχους, ώστε να είναι δυνατή ή συνολική αποτίμησή τους. Πρόκειται για μέτρα που είτε απέβλεπαν στο να θεραπεύσουν ορισμένα, ελάχιστα θά λέγαμε, από τα κακώς κείμενα στο χώρο της δημοσίας διοίκησης (πολυθεσία, καθορισμός ανώτατου όριου άμοιβών στον κρατικό τομέα, κατάργηση επιτροπών, κατάργηση του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους κ.ά.⁵⁷), είτε ανάγγελλαν κάποιες βαθύτερες μεταβολές στη διάρθρωση των δημοσίων υπηρεσιών, χωρίς εν τούτοις και να τις πραγματώνουν (δπως λ.χ. η σύντμηση της ίε-

(άρθρο 114), έγιναν διαδοχικές εκκαθαρίσεις στον κρατικό μηχανισμό, στα πλαίσια του εθνικού διχασμού (1915-1917, 1917-1918, 1920-1921, 1923 και ιδίως το 1935), μετά την έναρξη του εμφύλιου πολέμου (1946-1949), και πιο πρόσφατα, μετά την άνοδο της δικτατορίας των συνταγματαρχών (1967-1968). Ταυτόχρονα, ήδη από την εποχή του μεσοπολέμου, άρχισαν να θεσπίζονται μόνιμες διατάξεις για τον έλεγχο των κοινωνικών και πολιτικών φρονημάτων των δημοσίων υπαλλήλων και των υπαλλήλων των δημοσίων επιχειρήσεων και οργανισμών. Για περισσότερες λεπτομέρειες πάνω στις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν για τη διεξαγωγή των εκκαθαρίσεων της περιόδου 1935-1974, βλ. Ν. ALIVIZATOS, *Les institutions politiques de la Grèce à travers les crises, 1922-1974*, Paris, L.G.D.J., 1979, σελ. 315 επ., 371 επ., 470 επ. και 492 επ. Για το πώς θέτονταν το πρόβλημα μετά την πτώση της δικτατορίας, βλ. πολύ συνοπτικά Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ, «Ο εκδημοκρατισμός σήμερα: σύγχρονες διαστάσεις ενός παλιού αιτήματος», *Σύγχρονα θέματα*, περ. β', τ. 8, Ιούλιος 1980, σελ. 76-77 και ύποσ. 25.

49. Βλ. ένδεικτικά, *Διακήρυξη κυβερνητικής πολιτικής*, 1981, δπ. π., σελ. 103-105.

50. Βλ. το άρθρο 103 παρ. 4 του ισχύοντος συντάγματος, και για την έκταση της προστασίας σε περίπτωση απόλυσης, από την πιο πρόσφατη νομολογία βλ. Α.Π. 312/1981 (τμήμα Β'), *Τό Σύνταγμα*, 1982, σελ. 310-314.

51. Βλ. την υπ. αριθμ. πρωτ. Φ. 841.1/41/207083/1.12.1981 απόφαση των υπουργών Έθνικής και Οικονομικών «περί χορηγήσεως στεγαστικού επιδόματος στους στρατιωτικούς των ενόπλων δυνάμεων», ανεξάρτητα από το αν έχουν ή όχι δική τους κατοικία (κυρώθηκε με το άρθρο 8 έδ. στ. του Ν. 1284/1982), και το Ν. 1227/1982 «αύξηση αποδοχών δικαστών». Πρβλ. και το Ν. 1234/1982 «ρύθμιση θεμάτων του προσωπικού των σωματίων ασφαλείας».

52. Άρθρο 2 παρ. 1. και 3 του Ν. 1232/1982 «επαναφορά σε ισχύ, τροποποίηση και συμπλήρωση των διατάξεων του Ν.Δ. 4352/1964 και

άλλες διατάξεις». Σημειωτέον ότι με το νόμο 4352 της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου, οι θέσεις των γενικών διευθυντών και των αναπληρωματικών διευθυντών μετατρέπονταν σε θέσεις υπαλλήλων επί 3ετή θητεία.

53. Άρθρο 9 του Ν. 1232/1982.

54. Άρθρα 1. και 13 παρ. 1 του Ν. 1235/1982 «άσκηση της κυβερνητικής πολιτικής και καθιέρωση της λαϊκής εκπροσώπησης στους νομούς».

55. Με απόφαση του οικείου φορέα και της Τριμελούς εξ' Υπουργών Επιτροπής (βλ. ύποσ. 36), άρθρο 11 του Ν. 1232/1982.

56. Κατά την κατάθεση του σχετικού νομοσχεδίου, ο υπουργός Προεδρίας κ. Α. Κουτσόγιωργας είχε δηλώσει ότι στο δημόσιο υπηρετούσαν 97 γεν. διευθυντές, 117 αναπληρωτές γεν. διευθυντές, 88 γενικοί έπότες εκπαίδευσως και 3 γενικοί έφοροι αρχαιοτήτων, οι όποιοι απομακρύνθηκαν με τις παραπάνω διατάξεις (βλ. δηλώσεις της 23.12.1981, στο τεύχος *Νομικές και τεχνικές οδηγίες της νομοθεσίας για την εξυγίανση της δημοσίας διοίκησης ή δημοσίου τομέα* (Ν. 1232/1982, όπως ερμηνεύεται και εφαρμόζεται), που εξέδωσε το υπουργείο Προεδρίας της Κυβερνήσεως, Αθήναι, 1982. Άς σημειωθεί ότι, από τα στοιχεία που μπορέσαμε να συγκεντρώσουμε, κανένας γιατρός κρατικού νοσοκομείου, που δεν είχε λήξει η θητεία του, δεν απολύθηκε βάσει του Ν. 1232/1982. Στοιχεία για την πολύ πιο περιορισμένη «εκκαθάριση» στη γαλλική δημοσία διοίκηση, μετά την εκλογική νίκη της άριστεράς, το Μάιο 'Ιούνιο του 1981, βλ. στο κατατοπιστικό άρθρο του F. BARDOS, *Les fonctionnaires et le pouvoir politique*, *Pouvoirs*, τ. 20, 1982, σελ. 101-113.

57. Βλ. το νόμο 1256/1982 «για την πολυθεσία, την πολυαπασχόληση και την καθιέρωση ανώτατου όριου απολαβών στο δημόσιο τομέα, καθώς και για το 'Ελεγκτικό Συνέδριο, το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους και άλλες διατάξεις», που ήδη έχει ύποστει επανειλημμένες τροποποιήσεις.

ραρχίας των δημοσίων υπαλλήλων, ή αναδιάρθρωση του βαθμολογίου και του μισθολογίου κ.ά.⁵⁸). Τά μόνα από τά μέτρα τής τελευταίας αὐτῆς κατηγορίας πού φαίνεται νά ἐπιφέρουν μονιμότερη μεταβολή στήν ὑφιστάμενη κατάσταση τῶν πραγμάτων εἶναι ὁ νέος τρόπος πρόσληψης ὑπαλλήλων στό δημόσιο τομέα⁵⁹, καθώς και ἡ ἐπιχειρημένη ἴδρυση σχολῆς δημόσιας διοίκησης, κατά τό πρότυπο τῆς γαλλικῆς Ε.Ν.Α., μέ στόχο τήν ἐκπαίδευση και ἐπιμόρφωση ὀρισμένων κατηγοριῶν ἀνωτέρων και ἀνώτατων κρατικῶν λειτουργῶν.

Ἄν ὑπάρχει μιὰ κοινή συνιστασμένη στά μέτρα τόσο τῆς πρώτης ὅσο και τῆς δευτέρας ἀπό τίς παραπάνω κατηγορίες, αὐτή φαίνεται νά εἶναι μιὰ ἐμπειρική και συχνά ἐκ τῶν ἐνότων, ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τῆς δημόσιας διοίκησης. Ἔτσι, ἀν λ.χ. ἡ ἀντίληψη πῶς οἱ κατεξοχῆν πολιτικές ἀρμοδιότητες σ' ἄν κρατικό μηχανισμό πρέπει νά ἀναθέτονται σέ καταρχήν πολιτικά, και ἄρα ὀποτεδήποτε μετακλητά πρόσωπα εἶναι ὀρθή⁶⁰, και πολύ προτιμότερη στή σαφήνειά τῆς ἀπό τίς δῆθεν «ἀπολιτικές» ρυθμίσεις πού ἴσχυαν στό παρελθόν⁶¹, εἶναι ἐντελῶς ἀνεξήγητη ἡ χρησιμοποίηση τῶν ἰδίων ἀκριβῶς κριτηρίων γιά μὴ πολιτικά πρόσωπα στόν δημόσιο τομέα, εἴτε πρόκειται γιά γιαιτρούς(!), εἴτε γιά ὑπαλλήλους μέ καθαρά τεχνοκρατικά, διεκπεραιωτικά και ἐκτελεστικά καθήκοντα. Τό κλίμα ἀνασφάλειας πού προκλήθηκε στή δημόσια διοίκηση ἀπό τή συχνή προσφυγή σέ μεθόδους τοῦ εἶδους αὐτοῦ,

οὔτε τήν πρωτοβουλία και τή διάθεση συνεργασίας τῶν ὑπαλλήλων τόνωσε, οὔτε τήν παραγωγικότητα τοῦ δημόσιου τομέα προήγαγε⁶². Ἀντίθετα, ἐπέτεινε τό χάσμα ἀνάμεσα στήν πολιτική ἡγεσία τῶν ὑπουργείων και τῶν ὀργανισμῶν και στό κύριο σῶμα τῶν ὑπαλλήλων τους, οἱ ὀποῖοι σήμερα ὅταν δέν ἀντιτίθενται ἀνοιχτά, παραμένουν ἀδρανεῖς μπροστά στίς προσπάθειες πού καταβάλλονται.

Εἶναι βέβαια πολύ νωρίς νά διατυπωθοῦν ὀριστικά συμπεράσματα γιά τό ἔργο τῆς κυβέρνησης τοῦ ΠΑΣΟΚ στό χώρο τῆς δημόσιας διοίκησης. Ὅμως, ἡ οὐσία τῶν πρώτων μέτρων και ὁ τόνος κάποιων πρακτικῶν πού συστηματικά ἀκολουθήθηκαν φαίνεται νά δείχνουν πῶς τό κυβερνῶν κόμμα, και ἀπροετοίμαστο βρέθηκε γιά δράση στόν ζωτικό αὐτό τομέα, και ἔτοιμο νά παρασυρθεῖ στήν ἀγγχώδη ἀναζήτηση ἄμεσων ἀποτελεσμάτων, ἐκεῖ ὅπου θά ὀφείλε νά δημιουργήσει πρῶτα τίς θεσμικές προϋποθέσεις και κυρίως τό κλίμα γιά μιάν ἐντελῶς διαφορετική λειτουργία τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ.

5. Ἡ ὑποβαθμισμένη Βουλή

Ὁ χαρακτηρισμός και μόνο τῆς Βουλῆς ὡς κέντρου ἐξουσίας στή δομή τῶν μεταδικτατορικῶν θεσμῶν ἐκφράζει σέ μεγάλο βαθμό ἀνεπίτρεπτο φορμαλισμό στήν ἐρμηνεία τῶν θεσμικῶν φαινο-

58. Ἄρθρο 2 και ἄρθρο 3 τοῦ Ν. 1232/1982, πού προβλέπει τήν ἐκδοση σχετικοῦ προεδρικοῦ διατάγματος.

59. Βλ. τό πλήρες κείμενο τοῦ σχετικοῦ νομοσχεδίου, πού ἤδη ψηφίστηκε ἀπό τή Βουλή, χωρίς νά ἔχει δημοσιευτεῖ ἀκόμη στήν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, στή Μεσημβρινή τῆς 29.11.1982. Μέ τό σύστημα τῶν «μορίων» πού καθιερῶνται ὁ νόμος αὐτός γιά τήν πρόσληψη ὑπαλλήλων στό δημόσιο τομέα, χωρίς ἐξετάσεις, μπορεί μέν νά διασφαλίζεται τό ἀδιάβλητο τῶν σχετικῶν διαδικασιῶν, πλὴν ὀμως κάθε ἄλλο παρά ἐνθαρρύνονται οἱ ὑποψηφιότητες τῶν ἱκανοτέρων. Αὐτό ἴσχυει ἰδίως γιά τίς θέσεις πού γιά τήν κατάληψή τους ἀπαιτεῖται ὡς τυπικό προσόν ἡ κατοχή πτυχίου: ἔτσι, τά πτυχία ὀλων τῶν τμημάτων ἢ σχολῶν νομικῶν, οἰκονομικῶν ἢ πολιτικῶν ἐπιστημῶν τῶν ΑΕΙ τῆς χώρας θεωροῦνται ἰσάξια, και δέν παίρνεται ὑπ' ὀψη ὁ βαθμός τῶν ἐνδιαφερομένων. Ἡ λεπτομερειακή ἀνάλυση τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ νομοθετήματος ξεφεύγει ἀπό τοῦς σκοπούς αὐτοῦ τοῦ ἀρθρου. Ὅστόσο, διερωτῶμαι καινεῖς γιαι ἐπιλέχτηκε τελικά τό τόσο ἰσοπεδωτικό σύστημα τῶν μορίων, ἀντί τῶν (ἐτήσιων;) πανελληνίων ἐξετάσεων γιά τή δημόσια διοίκηση, πού εἰχε ἀρχικά ἀναγγελθεῖ, και πού σίγουρα θά ἐξασφάλιζε πιό ἀξιοκρατικά κριτήρια. Πάντως, μέχρις ὅτου ἴσχυσει ὁ νέος νόμος, ἡ κυβέρνηση τοῦ ΠΑΣΟΚ φρόντισε μέ τήν ΠΥΣ 120/21.9.1982 νά ἄρει ὀδισιαστικά τήν ἴσχύουσα ἀπό παλιά ἀπαγόρευση τῶν προσλήψεων στό δημόσιο τομέα, ἐξουσιοδοτώντας τήν Τριμελή Ἐπιτροπή (βλ. ὑπόσ. 36), νά ἐγκρίνει τή σύσταση νέων θέσεων, νά ἀποφασίζει τή διενέργεια διαγωνισμῶν ἢ και νά προσλαμβάνει καιτ' ἐπιλογή δημοσίων ὑπαλλήλων «γιά τήν ἀντιμετώπιση ἐξαιρετικῶν ἀναγκῶν στή δημόσια διοίκηση». Γιά τό πρόσχον καθεστῶς ἐπιλογῆς τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, πού ὀμως ἀποτέλεσε στήν πράξη ἀντικείμενο πολλῶν παραβιάσεων, βλ. Ε. SPILIOΤΟΠΟΥΛΟΣ, «La politique de choix des fonctionnaires en Grèce» στόν συλλογικό τόμο CH. DEB-BASCH (ἐπιμ.), La fonction publique en Europe, Paris, éd. CNRS, 1981, σελ. 189-200, ὀπου και πολλά ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιά τίς κυριότερες εὐρωπαϊκές χώρες.

60. Μέ τήν παρ. 4 τοῦ ἀρθρου 2 τοῦ Ν. 1232/1982, οἱ ἀρμοδιότητες τῶν γεν. διευθυντῶν και τῶν ἀναπληρωτῶν γεν. διευθυντῶν ἐπαναφέρθη-

καιν στόν οἰκετο ὑπουργό, ὁ ὀποῖος, τίς μέν «ἀποφασιστικές» μεταβιβάζει στοῦς γενικούς γραμματεῖς και τοῦς ὑπ' αὐτούς ἀνωτέρους ὑπαλλήλους, τίς δέ «ἐπιτελικές» σέ ἐιδικούς συμβούλους και συνεργάτες τοῦ ἀρθρου 103 παρ. 3 τοῦ συντάγματος, πού εἶναι μετακλητοῖ ὑπάλληλοι ἐπί θητεία ἰδιαιτικοῦ δικαίου. Τό καθεστῶς τῶν τελευταίων, καθώς και τῶν ἐπιστημονικῶν συνεργατῶν τῶν ὑπουργείων, ρυθμίζει ἐιδικότερα ὁ νέος νόμος γιά τήν πρόσληψη τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων (βλ. τήν προηγούμενη ὑποσημείωση). Γιά τό γενικότερο θέμα τῶν σχέσεων πολιτικῶν ἐπιτελειῶν και δημόσιας διοίκησης, βλ. τίς παραπομπές τῆς ὑπόσ. 29.

61. Ὅχι βεβαίως ὡς πρῶς τοῦς γεν. διευθυντές και τοῦς ἀναπληρωτές γεν. διευθυντές, πού προάγονταν μέ πράξη τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου «ἔχοντας κατά τήν κρίσιν αὐτήν σχετικῶς εὐρεῖαν διακριτικήν εὐχέρειαν, μὴ ὄντως δέ ὑποχρέου ὀπως αἰτιολογή ἐιδικῶς τήν πρόκρσιν τινός ἐκ τῶν ἔχοντων τά πρῶς προαγωγήν τυπικά προσόντα ἐναντι ἐτέρου», ὀπως νομολόγησε σχετικά τό Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας, ἐρμηνεύοντας τή σχετική διάταξη τοῦ ἀρθρου 5 παρ. 1 τοῦ Ν. 865/1979 (βλ. ΣτΕ (τμήμα Γ') 3752/1980, Διοικητική Μεταρρύθμιση, τ.5. Ἰαν. - Μάρτιος 1981, σελ. 82), ἀλλά ὀπωσδήποτε ὡς πρῶς τοῦς νομάρχες (πρβλ. Ν. 266/1976) «περί νομαρχῶν και ἐιδικοῦ κλάδου νομαρχιακῶν ὑπαλλήλων», πού διορίζονταν μέ Π.Δ., ὀστερα ἀπό πρόταση τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ἀπό φερόμενο ὡς «ἀξιοκρατικό» πίνακα 20 ὑποψηφίων, πού συνέτασσε τό Συμβούλιο Νομαρχῶν. Στήν πράξη, ἐξ ἄλλου, ὀπως ἤδη εἰπῶθηκε, ἀντικείμενο ποικίλων καταστρατηγήσεων (μέ καιτ' ἐξαιρέση προσλήψεως και μὴ τήρηση τῶν σχετικῶν διατάξεων) ἀποτέλεσαν οἱ ποικίλοι διαγωνισμοῖ και διεξάγονταν, εἴτε μέ εὐθύνη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Διαγωνισμῶν τῆς Γενικῆς Διεύθυνσης Δημοσίας Διοικήσεως τοῦ ὑπουργείου Προεδρίας, εἴτε μέ εὐθύνη τῶν ἐιδικῶν ad hoc ἐξεταστικῶν ἐπιτροπῶν.

62. Πράγμα ἄλλωστε πού ἔχει καιτ' ἐπανάληψη παραδεχτεῖ ἐπίσημα ἡ κυβέρνηση, μέ τίς ποικίλες ἐκκλήσεις τῆς γιά δραστηριοποίηση τοῦ δημοσίου τομέα (πρβλ. λ.χ. τίς αὐστηρές πρωθυπουργικές προειδοποιήσεις στό ὑπουργικό συμβούλιο τῆς 29.12.1982, Καθημερινή, 30.12.1982).

μένων. Γιατί, η ανάδειξη αυτόδυναμης μονοκομματικής πλειοψηφίας και στις τρεις μεταδικτατορικές Βουλές, έχει μετατρέψει το αντιπροσωπευτικό σώμα σε διεκπεραιωτικό όργανο των κυβερνητικών επιλογών, περιορίζοντας στο ελάχιστο τα περιθώρια ουσιαστικών πρωτοβουλιών, που το σύνταγμα αναγνωρίζει στην έθνική αντιπροσωπεία⁶³. Παρ' όλη αυτά, ο ρόλος της Βουλής μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση θά μās άπασχολήσει για λίγο, πρώτον για να έπισημανθούν τυχόν διαφορές σε σχέση με το πρόσφατο παρελθόν, και δεύτερον για να διαπιστωθεί κατά πόσον οι διακηρύξεις του σημερινού κυβερνώντος κόμματος για αναβάθμιση του ρόλου του κοινοβουλίου έχουν, έστω και άποσπασματικά, γίνει πράξη⁶⁴. Θά ήταν χρήσιμο γι' αυτό να γίνει μιά διάκριση ανάμεσα σε κάποιες πρακτικές του παρελθόντος που έπιβίωσαν, και σε όρισμένους νέους παράγοντες που έμμεσα επηρεάζουν τή λειτουργία και τό πολιτικό βάρος του αντιπροσωπευτικού σώματος.

Από τις παλιές πρακτικές που έπιβίωσαν, μιά πρώτη κατηγορία άφορā τή διεξαγωγή του νομοθετικού έργου. Η Βουλή, μετά την έκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ, συνέχισε όπως και προτύτερα, περισσότερο να «έπικυρώνει» τά νομοσχέδια που τής υπέβαλλε ή κυβέρνηση, παρά να νομοθετεί ή ίδια. Έτσι, κανένας από τους νόμους των τελευταίων 15 μηνών δέν υποβλήθηκε από βουλευτή, και ό μέσος χρόνος που απαιτήθηκε για τήν ψήφιση τους παρέμεινε

στά πρό των εκλογών του 1981 χαμηλά επίπεδα⁶⁵. Από τήν άλλη μεριά, ή υποβολή άσχετων τροπολογιών και προσθηκών από τήν κυβέρνηση στά συζητούμενα νομοσχέδια τής γνώρισε μεγάλην έξαρση, τείνοντας, παρά τήν αντισυνταγματικότῆτά τής, να άποτελέσει συνηθέστατη μέθοδο νομοθέτησης⁶⁶. Δέν πρόκειται όμως μόνο για τήν διεκπεραιωτική «έπικύρωση» από τή Βουλή των κυβερνητικών νομοσχεδίων, τροπολογιών και προσθηκών: ή εκτελεστική έξουσία —και ουσιαστικά ή κυβέρνηση— έξακολούθησε να νομοθετεί άπευθείας ή ίδια, είτε εκδίδοντας κανονιστικές πράξεις χωρίς προηγούμενη έξουσιοδότηση, που ή Βουλή κύρωνε άναδρομικά πολύ άργότερα⁶⁷, είτε προσφεύγοντας στη συνοπτική πρακτική των πράξεων νομοθετικού περιεχομένου, προκειμένου να ρυθμίσει θέματα που δέν είχαν άντote «έπείγοντα» και «άπρόβλεπτα» χαρακτηρισά, όπως άπαιτεί τό σύνταγμα⁶⁸. Άν στίς αντισυνταγματικές αυτές πρακτικές προσθέσει κανείς και τήν έξαρση των νομοθετικών έξουσιοδοτήσεων, που τόν τελευταίο καιρό έχουν πολλαπλασιαστεί και διευρυνθεί υπέρμετρα⁶⁹, θά διαπιστώσει ότι τά θέματα για τά όποια ή Βουλή, είτε τίθεται πρό τελεσμένων γεγονότων, είτε άπογυμνώνεται οικειοθελώς από τις έξουσίες τής, αυξάνονται άλματωδώς.

Όσο για τις έλεγκτικές άρμοδιότητες τής Βουλής, θά είχε να παρατηρήσει κανείς, εκτός από τήν έπιβίωση όρισμένων πρακτικών του παρελθόντος, που έχουν αφαιρέσει από τόν κοινοβουλευ-

63. Για τους θεσμικούς παράγοντες τής υποβάθμισης του ρόλου των δύο πρώτων μεταδικτατορικών Βουλών, βλ. ειδικότερα Ν. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ, «Βουλή και κυβέρνηση στη νομοθετική λειτουργία», Πολιτική - Επιθεώρηση Πολιτικής Έπιστήμης, τ. 1., 1981, σελ. 80-94.

64. Πρβλ. τά όσα λέγονται σχετικά στη Διακήρυξη Κυβερνητικής Πολιτικής, 1981, όπ. π., σελ. 39-41.

65. Καί τοúτο, παρά τή μη λειτουργία των δύο (χειμερινών) τμημάτων νομοθετικής εργασίας, προς τή σκοπιμότητα των όποιων τό ΠΑΣΟΚ, έντελώς παράδοξα, έξακολουθεί να αντίτάσσεται, και παρά τήν κωλυσιεργία τής αξιωματικής αντιπολίτευσης, που σήμερα εν πολλοίς αντιγράφει τις αντίστοιχες μεθόδους του ΠΑΣΟΚ, στη δεύτερη μεταδικτατορική Βουλή. Άς σημειωθεί ότι ό μέσος αριθμός συνεδριάσεων για τή συζήτηση και ψήφιση των 80 νομοσχεδίων τής Α' συνόδου τής Βουλής τής 18.10.1981 ήταν 2,5 έναντι των 2,2 τής Βουλής του 1977-1981 και των 1,3 τής Βουλής του 1974-1977: στοιχεία από τήν υπό δημοσίευση μελέτη του Κ. ΔΡΑΚΑΤΟΥ, «Μέτρηση του χρόνου έκτελέσεως του νομοθετικού έργου», Πολιτική - Επιθεώρηση Πολιτικής Έπιστήμης, τ. 5. Τέλος, άξίζει να προστεθεί ότι ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ προσέφυγε στη διαδικασία του «έπείγοντος» του άρθρου 76 παρ. 5 του συντάγματος, τρεις φορές κατά τους τελευταίους μήνες: για τό νόμο 1268/1982 (νόμος - πλαίσιο» για τά ΑΕΙ), για τό νόμο 1303/1982 (κατάργηση του σταυρού προτίμησης) και για τό νόμο για τις προσλήψεις στο δημόσιο τομέα (όπος. 59).

66. Βλ. πχ. τό άπίθανο συνονθύλευμα άσχετων μεταξύ τους διατάξεων στους Ν. 1256/1982, 1266/1982 και ίδίως στο Ν. 1288/1982 «ρύθμιση θεμάτων άρμοδιότητας του ύπουργείου Προεδρίας τής Κυβέρνησης και τής ΥΕΝΕΔ, καθώς και άλλες διατάξεις». Η τάση αυτή, που κάθε άλλο παρά ήταν άγνωστη στο παρελθόν, δίνει τήν εντύπωση ότι, σε όρισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις, δέν ψηφίζονται πιά νόμοι για τή ρύθμιση κάποιου είδικού θέματος, αλλά για τήν επίλυση (:) των έκκρεμων θεμάτων των ύπουργείων που τούς εισηγούνται. Πρβλ. στο σημείο αυτό τις δηλώσεις που έκανε ό κ. Παπανδρέου για τήν έξύψωση τής στάθμης τής νομοθετικής λειτουργίας πριν από τήν έναρξη των εργασιών τής Βουλής τής Γ' περιόδου, «Νέα

νομοθετική πολιτική ύψηλου επιπέδου», Τό Βήμα τής Κυριακής, 15.11.1981, που αν μη τί άλλο δείχνουν ότι οι σημερινοί ιθύνοντες έχουν τουλάχιστον έπίγνωση του μεγέθους των παρατυπιών που διαπράττουν.

67. Έτσι, λ.χ. ή είσοδηματική πολιτική στο δημόσιο τομέα, έξακολουθεί να ρυθμίζεται με ύπουργικές αποφάσεις που εκδίδονται χωρίς προηγούμενη έξουσιοδότηση, και κυρώνονται πολύ άργότερα με νόμο, βλ. άντι άλλων, τήν Υ.Α. (Οίκ.) 9019/295/25-28.1.1982 «χορήγηση διορθωτικού ποσού και καθιέρωση αυτόματης τμηματικής άναπροσαρμογής στις άποδοχές των δικαστικών λειτουργών, των δημοσίων πολιτικών και στρατιωτικών ύπαλλήλων, και των ύπαλλήλων των ΝΠΔΔ», που κυρώθηκε με τό άρθρο 55 του Ν. 1249/1982, άργότερα. Πρβλ. τους νόμους 1282/1982 και 1284/1982, με τους όποιους κυρώθηκαν άναδρομικά τουλάχιστον 15 ύπουργικές αποφάσεις, πάνω σε μισθολογικά, φορολογικά και άλλα θέματα.

68. Ός σήμερα, ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ έχει προκαλέσει τήν έκδοση 5 συνολικά πράξεων νομοθετικού περιεχομένου, των έξής: (α) «περί έγγραφης μαθητών στα Λύκεια τής Γενικής και Τεχνικής και Έπαγγελματικής Έκπαίδευσης», 11.11.1981, (β) «αύξηση των καταστάτων όρίων και των λοιπών συντάξεων του ΙΚΑ», 31.3.1982, (γ) «έφαρμογή ΑΤΑ στις άποδοχές των εργαζόμενων και τροποποίηση και συμπλήρωση του Α.Ν. 539/1945 κλπ», 26.5.1982, (δ) «άντιμετώπιση εκτάκτων έπεισοδίων ρύπανσης του περιβάλλοντος και ρύθμιση συναφών θεμάτων», 18.6.1982, και (ε) «για τήν παράταση των προθεσμιών πληρωμής συναλλαγματικών ή γραμματίων σε διαταγή και όφειλών σε άσφαλιστικούς οργανισμούς και ΟΤΑ», 12.7.1982, λόγω, κυρίας, τής άπεργίας των τραπεζικών, που ήταν και ή μόνη περίπτωση όπου θά μπορούσε να πέει κανείς ότι συνέτρεχε «έπείγουσα» και «άπρόβλεπτη» ανάγκη.

69. Έτσι, για να σταθούμε σ' ένα παράδειγμα μόνο, βλ. τό νόμο 1268/1982 «για τή δομή και λειτουργία των ΑΕΙ», στις διατάξεις του όποιου μετρήσαμε πάνω από 35 έξουσιοδοτήσεις για τήν έκδοση Π.Δ., Υ.Α. κλπ. Περίπτωση γενικής και άόριστης έξουσιοδότησης ήταν εκείνη του άρθρου 14 παρ. 2 του Ν. 1266/1982 (βλ. ύπος. 37) και εκείνη του άρθρου 2 τής Π.Ν.Π. τής 18.6.1982 (βλ. ύπος. 100).

τικό έλεγχο σημαντικό μέρος από τή ζωντάνια, τήν άμεσότητα και τήν αποτελεσματικότητά του⁷⁰, τήν εγκατάλειψη τής χρήσιμης συνήθειας τών άνα έξάμηνο συζητήσεων πρίν από τήν ήμερήσια διάταξη, σέ επίπεδο άρχηγών κομμάτων, πού παλιότερα ευαισθητοποιούσαν και ώς ένα σημείο ενημέρωναν τήν κοινή γνώμη πάνω στά μεγάλα τρέχοντα έξωτερικά και έσωτερικά ζητήματα τής χώρας, ενώ ταυτόχρονα επιβεβαίωναν ή άναιρούσαν τίσ έντυπώσεις πού είχε διαμορφώσει ο λαός για τίσ ήγετικές προσωπικότητες του τόπου, άναδεικνύοντας και τίσ τυχόν νέες. Σήμερα, τίσ συζητήσεις αυτές έχει αντικαταστήσει μιά μονόδρομη ενημέρωση του λαού από τήν κυβέρνηση —συνήθως από τόν ίδιο τόν πρωθυπουργό— και σπανιότερα από τήν άντιπολίτευση, ενημέρωση πού, άκριβώς

έπειδή δέν συνοδεύεται από ζωντανό αντίλογο, ύστερεί σέ άμεσότητα και πειστικότητα.

Οί νέοι παράγοντες πού έμμεσα είχαν ώς αποτέλεσμα τήν περαιτέρω ύποβάθμιση τής Βουλής, σχετίζονται μέ τόν περιορισμό τής προσωπικής πολιτικής ισχύος τών βουλευτών γενικά, και τών βουλευτών τής συμπολίτευσης ειδικότερα. Μέ τήν κατάργηση του σταυρού προτίμησης και τήν άνάθεση του καθορισμού τής σειράς έκλογής τών ύποψηφίων βουλευτών στά κομματικά έπιτελεία, μειώθηκε σημαντικά τό πολιτικό βάρος τών «άντιπροσώπων του έθνους». Πρόκειται για μιά σημαντικότερη άλλαγή στά πολιτικά μας ήθη, πού σίγουρα θά επηρεάσει και τή λειτουργία του άν-

70. Όπως λ.χ. ή συζήτηση τών έπερωτήσεων, πολλούς μήνες μετά τήν κατάθεσή τους.

τιπροσωπευτικού σώματος⁷¹. Έδω θά περιοριστούμε νά τονίσουμε πώς ή εξαφάνιση του «έπιχειρήματος τών σταυρών» θά ένισχύσει τήν έπιβολή τής κομματικής ήγεσίας πάνω στους βουλευτές, θά αναγάγει τήν κομματική πειθαρχία σέ αναγκαίο όρο γιά τήν έπανεκλογή τους και, πάνω άπ' όλα, θά ύπογραμμίσει άκόμη περισσότερο τόν κομματικό χαρακτήρα του πολιτεύματος μας σέ βάρος του πελατειακά κοινοβουλευτικού. Κάτι πού, αυτό καθαυτό, σίγουρα δέν είναι άρνητικό σέ μιά χώρα όπου, λόγω του μεμβρανώδους χαρακτήρα τής κοινωνίας τών πολιτών και τής υπετροφικότητας τής πολιτικής κοινωνίας, τά κόμματα, παρά τίς όποιες έπιφυλάξεις, άποτελούν σταθεροποιητικό παράγοντα γιά τήν έπιβίωση και τή διεύρυνση τής δημοκρατίας⁷². Κάτι όμως πού θά ήταν πολύ θετικότερο άν τό ΠΑΣΟΚ, δίνοντας πρώτο τά παράδειγμα, φρόντιζε νά δημιουργήσει τό κλίμα και κάποιες θεσμικές προϋποθέσεις γιά τή δημοκρατικότερη λειτουργία τών πολιτικών κομμάτων στόν τόπο μας, πού μόνη αυτή μπορεί νά ίσοσταθμίσει μακροπρόθεσμα τό βασικό άρνητικό σημείο τής κατάργησης του σταυρού προτίμησης: τόν κίνδυνο νά άποκοπεί έντελώς ό λαός άπό τήν πολιτική διαδικασία και νά μετατραπεί σέ παθητικό θεατή ενός παιχνιδιού, πού σέ μεγάλο βαθμό θά παίζεται άπό τά κόμματα έρμηνυ⁷³.

Όσο γιά τούς βουλευτές τής συμπολίτευσης, στά παραπάνω θά πρέπει κανείς νά προσθέσει τήν έντυπωσιακή γιά τά πολιτικά μας πράγματα συρρίκνωση τών δικαιωμάτων τους, μέ άπόφαση τής ήγεσίας του ΠΑΣΟΚ. Στόν κανονισμό λειτουργίας τής κοινοβουλευτικής ομάδας του κινήματος, πού εξέδωσε ό κ. Παπανδρέου στις 8 'Ιανουαρίου 1982, καθορίστηκαν μέ κάθε λεπτομέρεια τά καθήκοντα τών βουλευτών τής πλειοψηφίας, και έγινε προσπάθεια νά όριοθετηθεί ή συμπεριφορά τους, έντός και έκτός Βουλής. Ειδικότερα, άξίζει νά μνημονευτεί ή άπαγόρευση ύποβολής προτάσεων νόμων, «άφοϋ ή όποιαδήποτε ρύθμιση πού άπαιτείται γιά κάθε θέμα γίνεται άπό τήν κυβέρνηση μέ τήν κατάθεση σχετικού νομοσχεδίου», ή άπαγόρευση ύποβολής έπερωτήσεων και αίτησεων γιά κατάθεση έγγραφών⁷⁴, ή άπαγόρευση ύποβολής τροπο-

λογιών μέ βουλευτές άλλων κομμάτων και χωρίς προηγούμεν «συγκατάθεση» του Γραμματέα και του Εισηγητή του Κοινοβουλευτικού Τομέα 'Εργασίας και του άρμόδιου ύπουργού. Και άκόμη, ή άπαγόρευση «δηλώσεων», «τηλεγραφημάτων», «συνεντεύξεων» στόν τύπο και τά μαζικά μέσα ενημέρωσης και «άρθρογραφίας σέ έφημερίδες και περιοδικά», χωρίς προηγούμενη συνεννόηση μέ τόν Διευθυντή 'Υπηρεσίας τής Κοινοβουλευτικής 'Ομάδας⁷⁵, ή «άρμοδιότης του Γραμματέα ή Εισηγητή του Κοινοβουλευτικού Τομέα 'Εργασίας νά όρίζει ποιός βουλευτής θά μιλήσει» σέ δημόσιες συγκεντρώσεις «Σωματείων ή Κοινωνικών τάξεων», και τέλος ή προηγούμενη συνεννόηση και μέ τό 'Εκτελεστικό Γραφείο του κόμματος όταν πρόκειται νά μιλήσει βουλευτής σέ κομματική εκδήλωση. Είναι φανερό πώς μέ τίς ρυθμίσεις αυτές καταβάλλεται προσπάθεια νά χτυπηθεί ό παραγοντισμός και ό πελατειακός πολιτικαντισμός, ένώ ταυτόχρονα επιδιώκεται νά ύπαχθούν οι βουλευτές στόν άπόλυτο έλεγχο τής κομματικής ήγεσίας. Και ή τελευταία, τό χρόνο πού πέρασε, έδειξε πώς δέν είναι διατεθειμένη νά άνεχτεί τήν παραμικρή παρέκκλιση άπό τή γραμμή πού ή ίδια χάραξε⁷⁶.

Γ. Οι προοπτικές τής έξουσίας: άναζητώντας τή λαϊκή συμμετοχή

Στήν επιδίωξη του νά προωθήσει τή λαϊκή συμμετοχή, τό ΠΑΣΟΚ ως κυβέρνηση έπιχείρησε, κατά πρώτο λόγο, νά δημιουργήσει ένα νέο κλίμα, εκμεταλλευόμενο τήν άκτινοβολία όρισμένων συμβόλων(1). Προσπάτησε άκόμη νά έμπλουτίσει τό περιεχόμενο μερικών συνταγματικών έλευθεριών(2). Τέλος και κυρίως, θέλησε νά ουσιαστικοποιήσει τούς ύφιστάμενους και νά δημιουργήσει νέους συμμετοχικούς θεσμούς(3).

71. Στο βαθμό πού οι βουλευτές, περισσότερο εξαρτημένοι άπό τήν κομματική ήγεσία, θά είναι λιγότερο έπιδεκτικοί σέ πιέσεις εκ μέρους τών εκλογέων τους και εκ μέρους όργανωμένων συμφερόντων. Γιά τό θέμα τής κατάργησης του σταυρού, βλ. ειδικότερα Β. ΒΟΛΟΥΔΑΚΗ, «'Η βιαστική κατάργηση του σταυρού θά προκαλέσει άλλα νομικά προβλήματα», *Μεσημβρινή*, 19.10.1982, πού εκφράζει έπιφυλάξεις γιά τή σκοπιμότητα και τή νομοθετική άριότητα του σχετικού νόμου 1303/1982, και τίς αντίθετες άπόψεις του Κ.ΖΩΡΑ, «'Η κατάργηση του σταυρού προτίμησης. Νομικές και πολιτικές διαστάσεις του προβλήματος», στό *Σύνταγμα*, 1982, σελ. 361-369.

72. Γιά τό ρόλο τών κομμάτων -περισσότερο συντονιστικό, παρά άποφασιστικό- σέ πίο προχωρημένους κοινωνικούς σχηματισμούς, και τό γενικότερο πρόβλημα του εκδημοκρατισμού όχι μόνο του κράτους, αλλά και τής κοινωνίας, μέσω τής ανάπτυξης τών αυτόνομων μαζικών κινήματων, βλ. τήν προβληματική τής CH. BUCI - GLUCKSMANN, «'Αυταρχικός κρατισμός και κρίση τών κομμάτων. Τά νέα προβλήματα τής κρίσης», *Σύγχρονα θέματα*, τ. 8, 'Ιούλιος 1980, σελ. 14-17, καθώς και τό άρθρο ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, «Pour un eurocommunisme de gauche», στον συλλ. τόμο τών Ο. DUHAMEL - H. WEBER, *Changer le P.C. Débats sur le gallocommunisme*, Paris, PUF, 1979, σελ. 125-151.

73. 'Υπενθυμίζεται ότι μέ άπόφαση του Ε.Γ. του ΠΑΣΟΚ, «ή τελική

εύθνη γιά τήν ιεράρχηση τών ύποψηφίων [του κινήματος] στις έπόμενες εκλογές, θά άνήκει στόν πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ», ό όποιος, όπως ανακοινώθηκε σχετικά, θά καθορίσει τή σειρά τών ύποψηφίων στό ψηφοδέλτιο τών κατ' ίδιαν εκλογικών περιφερειών, παίρνοντας ύπόψη «κριτήρια» και «άρχες», πού θά καθοριστούν άπό τό Ε.Γ. και τήν Κ.Ε., μετά άπό προτάσεις τών Κ.Ο., τών Ν.Ε. και τών Τ.Ε., βλ. ανακοινώσεις του κ. Παπανδρέου στην κοινοβουλευτική ομάδα του ΠΑΣΟΚ, *Τά Νέα*, 5.10.1982.

74. Οι έρωτήσεις και άναφορές επιτρέπονται, αλλά πρέπει προηγουμένως νά ύποβάλλονται στό Διευθυντή τής 'Υπηρεσίας Κ.Ο. και νά κατατίθενται στη Βουλή «μετά προηγούμενη συνεννόηση του Γραμματέα ή Εισηγητή του Κοινοβουλευτικού Τομέα 'Εργασίας (ΚΤΕ) μέ τόν άρμόδιο ύπουργό» (!).

75. «'Η τέτοια συνεννόηση», όρίζεται επί λέξει, «θεωρείται συντελεσθείσα όταν, 24 ώρες πριν άπό τή δημοσίευση, αντίγραφο τών κειμένων έχουν παραδοθεί στόν ΔΥΚΟ και δέν έχει στό μεταξύ γνωστοποιηθεί αντίρρηση. Σέ έπείγουσες περιπτώσεις συνεντεύξεων ή δηλώσεων», προστίθεται, «τό κείμενο μεταδίδεται τηλεφωνικά είτε στό γραφείο του Προέδρου, είτε στόν ΔΥΚΟ».

76. Πρβλ. τίς συνοπτικές διαγραφές τών βουλευτών Γ. Πέτσου, ('Ιούλιος 1982), Στ. Παναγούλη (Αύγουστος 1982), 'Α. Μπουλούκου ('Οκτώβριος 1982) και Δ. Χονδροκούκη ('Οκτώβριος 1982).

Τό νέο κλίμα και η λειτουργία τών συμβόλων

Μιά από τίς πρώτες προτεραιότητες τής κυβέρνησης του ΠΑ-ΟΚ ήταν νά δημιουργήσει τίς προϋποθέσεις γιά τό όριστικό ξε-έραςμα και τών τελευταίων ύπολειμμάτων τής έμφυλιοπολεμικής ιδεολογίας. Στόν στόχο αυτό απέβλεπε, εϋθύς έξ άρχης, τόσο επίσημος λόγος τής ώς φορέα τής κρατικής εξουσίας, όσο και ιά σειρά από νομοθετικές ρυθμίσεις, πού είχαν ώς διακηρυγμένο σκοπό, άφενός μόν τήν *έθνική συμφιλίωση*, άφετέρου δέ τήν *εξά-ειψη κάποιων θεσμικών επιβιώσεων τής έμφυλιοπολεμικής και ετεμφυλιοπολεμικής περιόδου*.

Τήν *έθνική συμφιλίωση*, ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ επιδίωξε, ναστέλλοντας, λίγες μόλις μέρες μετά τό σχηματισμό τής, όλες ίς έπετειακές εκδηλώσεις του έμφυλιου πολέμου, και άναγγέλοντας τήν πρόθεσή τής νά προχωρήσει στή νομοθετική άναγνώ-ιση τής έθνικής αντίστασης⁷⁷. Άκολούθησε ή άπονομή σύντα-ης στή χήρα του πρώην βουλευτή τής ΕΔΑ Γ. Τσαρουχά, μ' έναν πό τούς πρώτους και συμβολικότερους νόμους τής Βουλής τής 8ης Οκτωβρίου 1981⁷⁸ και, τό καλοκαίρι του 1982, ή καθιέρωση ής 15ης Αύγουστου ώς επίσημης γιορτής τών ενόπλων δυνά-εων⁷⁹. Επιστέγασμα τών μέτρων αυτών υπήρξε ή άναγνώριση ής έθνικής αντίστασης, μέ τό νόμο 1285/1982: ό νόμος αυτός άνα-νώρισε τίς κυριότερες άντιστασιακές οργανώσεις όλων τών πο-

λιτικών άποχρώσεων τής περιόδου 1941 - 1944 και καθιέρωσε ώς επίσημη έπέτειο τής έθνικής αντίστασης τήν 25 Νοεμβρίου, ήμέ-ρα τής άνατίναξης τής γέφυρας του Γοργοποτάμου⁸⁰. Κατά τή διάρκεια τής σχετικής συζήτησης στή Βουλή, ό κ. Παπανδρέου είχε τήν ευκαιρία νά έκφωνήσει έναν από τούς σημαντικότερους λόγους τής πολιτικής του σταδιοδρομίας, πού του επέτρεψε νά έμ-φανιστεί ώς ό κατεξοχήν έκφραστής τής έθνικής συμφιλίωσης, σέ άντιδιαστολή πρós τούς ήγέτες τόσο τής Νέας Δημοκρατίας, όσο και του ΚΚΕ, πού ό κομματικά φορτισμένος λόγος τους φάνηκε, γιά διαφορετικούς φυσικά λόγους, έντελώς ξεπερασμένος από τίς άπαιτήσεις τών καιρών⁸¹. Πιό πρόσφατα, τίς ρυθμίσεις αυτές ολο-κλήρωσε ή άναγγελία του ελεύθερου έπαναπατρισμού όλων τών πολιτικών προσφύγων⁸².

Όσο γιά τήν *εξάλειψη τών θεσμικών επιβιώσεων τής πρώτης μεταπολεμικής περιόδου*, πού ούτως ή άλλως είχε συντελεστεί κα-τά μέγα μέρος τό 1974 - 1975⁸³, θά πρέπει νά άναφερθεί ιδιαίτερα ή κατάργηση τών άναγκαστικών νόμων 375/1936 και 942/1946⁸⁴, ή άποστρατιωτικοποίηση τής ΥΕΝΕΔ⁸⁵, και τέλος μιά πρώτη από-πειρα - άρκετά έλλιπής σημειωτέον - νά όριοθετηθεί ή άποστολή τών παλιών ΤΕΑ, μέσα στά πλαίσια τής δημοκρατικής έννομης τάξης⁸⁶.

Άν στά παραπάνω προσθέσει κανείς μιά σειρά μέτρων γιά τήν βελτίωση τής άσφαλιστικής κάλυψης τών ασθενέστερων τά-ξεων⁸⁷, μιάν είσοδηματική πολιτική μέ διακηρυγμένο στόχο νά

7. Βλ. τήν ΠΥΣ 241/6-23.11.1982 «περί καταργήσεως τών «έπετειακών εκδηλώσεων» του έμφυλιου και οργανώσεως εκδηλώσεως γιά τήν έ-θνική συμφιλίωση και λήθη», πού άνέστελλε τήν τέλεση τών εκδη-λώσεων πού προβλεπαν τά Β.Δ. 121/1961 και 157/1969.
8. Ν. 1226/1982 «άπονομή προσωπικής συντάξεως στή χήρα του δολο-φονηθέντος από τά όργανα τής δικτατορίας πρ. βουλευτή Γ. Τσα-ρουχά».
9. Άντί τής έπετειού τής μάχης του Γράμμου, βλ. ΠΥΣ 106/1982 «κα-θιέρωση τής 15ης Αύγουστου, ήμέρα τής έπετειού τής Κοιμήσεως τής Θεοτόκου, ώς επίσημης γιορτής τών ενόπλων δυνάμεων».
0. Βλ. τά άρθρα 9 και 10 του Ν. 1285/1982» γιά τήν άναγνώριση τής Έ-θνικής Άντίστασης του Έλληνικού Λαού εναντίον τών στρατευ-μάτων κατοχής, 1941-1944». Μέ τό άρθρο 9 άναγνωρίσθηκαν οι όρ-γανώσεις Έθνική Άλληλεγγύη, ΕΑΜ, ΕΠΟΝ, ΕΛΑΣ, ΕΛΑΝ, Έρ-ρη Ταξιαρχία, ΠΕΑΝ, ΕΚΚΑ και ΕΔΕΣ, ενώ μέ τό άρθρο 10 άναγ-γέθηκε ή άνέγερση μνημείου γιά τήν έθνική αντίσταση.
1. Βλ. γιά τήν ενδιαφέρουσα αυτή συνεδρίαση τά *Πρακτικά τής Βου-λής*, (Τμήμα διακοπής εργασιών Βουλής, άρθρο 71 του Συντάγμα-τος) Θέρος 1982, Συνεδρίαση Κ', 17.8.1982, σελ. 635 έπ. Στήν όμιλία του κ. Παπανδρέου («όδεν ήλθαμε έδώ σήμερα γιά νά δικάσουμε, πολύ περισσότερο δέν ήλθαμε γιά νά διχάσουμε», σελ. 635), ό πρό-εδρος τής Ν.Δ. κ. Άβέρωφ άντέτεινε μιάν άναδρομή στήν ιστορία του ΚΚΕ και τίς «προδοτικές» θέσεις πού κατά καιρούς ύποστήριξε, γιά νά ζητήσει τήν άναγνώριση «άγωνιστών» και όχι οργανώσεων τής έθνικής αντίστασης (σελ. 638), ενώ ό γενικός γραμματέας του ΚΚΕ κ. Φλωράκης τόνισε πώς τό άτύχημα γιά τή χώρα ήταν «τό ότι τό ΚΚΕ και τό ΕΑΜ δέν είχε βάλει στόχο τήν εξουσία», αλλά άν-τίθετα «τήν παρέδωσε» (σελ. 641). Βλ. άκόμη και τή σημαντική πα-ρέμβαση του π. πρoθυπουργού Π. Κανελλοπούλου, στήν ίδια συνε-δρίαση (σελ. 641 έπ.).
2. Βλ. τίς δηλώσεις του κ. Παπανδρέου, στήν τηλεόραση τής ΕΡΤ-1, τή μέρα τών Χριστουγέννων του 1982, και τό κείμενο τής σχετικής κοινής άπόφασης τών όπουργών Έσωτερικών και Δημοσίας Τά-ξεως, στήν *Αύγή*, τής 30.12.1982.

83. Μέ τό Ν.Δ. 59/1974, πού κατάργησε τόν Α.Ν. 509/1947 και επέτρεψε τή λειτουργία όλων τών πολιτικών κομμάτων, και τό Ν. 233/1975, πού ψηφίστηκε κατ' έφαρμογή του άρθρου 11 παρ. 4 του συντάγμα-τος.
84. Μέ τό Ν. 1289/1982. Για τόν Α.Ν. 375/1936 «περί τιμωρίας τών έγ-κλημάτων κατασκοπείας κλπ.», πού μετά τό 1952 (δευτέρα δίκη και έκτέλεση του Μπελογιάννη) και ός τό 1974 έφαρμόστηκε άποκλει-στικά εναντίον ήγετικών στελεχών του ΚΚΕ, βλ. Ν. ΑΛΙΒΙΖΑ-ΤΟΣ, *Les institutions...*, όπ. π. σελ. 333 έπ., 449 έπ. Όσο γιά τόν Α.Ν. 942/1946 «περί λήψεως μέτρων πρós κατευνασμόν τών πολιτι-κών παθών», πού έφαρμόστηκε έπιλεκτικά ώς και τό 1981, βλ. Α. ΜΑΝΕΣΗ, «Η συνταγματική προστασία τής ελεύθερης κυκλοφο-ρίας τών εντύπων και ή έφαρμογή τής στήν πράξη», *Τό Σύνταγμα*, 1977, σελ. 14 έπ.
85. Μέ τό Ν. 1288/1982, πού τήν μετέτρεψε σέ άποκεντρωμένη δημοσία ύπηρεσία του όπουργείου Προεδρίας, μετονομάζοντάς την σέ ΕΡΤ-2 (άρθρα 15 έπ.).
86. Μέ τό Ν. 1295/1982 «περί Έθνοφυλακής», πού κατάργησε τό Ν.Δ. 485/1970 και μετονόμασε τά Τάγματα Έθνοφυλακής Άμύνης και τά Τάγματα Έθνοφυλακής (ΤΕΑ και ΤΕ) σέ Έθνοφυλακή, μέ σκοπό «τήν ενίσχυση και ύποβοήθηση στήν ειρήνη, στήν επιστράτευση (γενική - μερική) και στόν πόλεμο τών ενόπλων δυνάμεων, στήν εκ-πλήρωση τής άποστολής τών» (άρθρο 1 παρ. 1). Σημειώνεται ότι ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ εξακολουθεί έντελώς άδικαιολόγητα, κατά τή γνώμη μας, νά διατηρεί σέ ίσχύ τό Π.Δ. 506/1974, μέ τό όποίο ή χώρα τυπικά βρίσκεται συνεχώς σέ κατάσταση γενικής επιστράτευ-σης, από τίς 20 Ίουλίου 1974 ώς σήμερα.
87. Πρβλ. τούς νόμους 1287/1982 «βελτίωση τής άσφαλιστικής προστα-σίας πού παρέχεται στους άγρότες από τόν ΟΓΑ» και 1296/1982» γιά τήν άσφάλιση τών άνασφαλιστών ομάδων», μέ τόν όποίο άναγνωρί-στηκε δικαιοσύνη σύνταξης στους ηλικιωμένους Έλληνες πολίτες και όμογενείς, πού δέν συνταξιοδοτούνται από άλλου. Βλ. άκόμη τήν ΠΝΠ τής 31.3.1982 «αύξηση τών κατωτάτων όρίων και τών λοιπών συντάξεων του ΙΚΑ».

μειώσει το άνοιγμα ύψηλων και χαμηλών μισθών και ήμερομισθίων⁸⁸, και κυρίως μιάν έμμεση, πλίν όμως σαφή αναβάθμιση τής θέσης των εργαζομένων στον επίσημο κυβερνητικό λόγο, τά κρατικά μέσα ενημέρωσης και τή διοικητική δράση⁸⁹, θά αντίληφθει ότι τόσο στό πεδίο τής ιδεολογίας, όσο και στό επίπεδο των καθημερινών πρακτικών, κρατικών και μή, έχει άποκατασταθεί μετά τίσ εκλογές του 1981 ένα νέο κλίμα, μέ κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα τό *ξεπέραςμα των διχασμών του παρελθόντος, και τον πρωτόγνωρο για τά δεδομένα τής νεότερης ιστορίας μας τονισμό τής μέριμνας του κράτους για τους εργαζόμενους*. Τό κλίμα αυτό, πού άντανακλά μιά πραγματικότητα πολύ βαθύτερη από εκείνη πού αφήνει να διαφανεί ή δξύτητα των φραστικών άντεγκλήσεων των κομματικών έπιτελείων, και πού δέν άναιρείται από τίσ υπερβολές πού διαπράττουν, έν όνόματι τής «άλλαγής», κάποιοι φανατικοί νεόκοποι όπαδοί της, δείχνει πώς στην Έλλάδα του 1982 τά σύμβολα έξακολουθούν να λειτουργούν και να συσπειρώνουν. Η διατήρησή του άποτελεί δύσκολο έγχείρημα μακράς πνοής, για τήν έπιτυχία του όποιου, ή κύρια εδθύνη άνήκει στους κυβερνώντες. Η περαιτέρω ένίσχυσή του άποτελεί άναγκαίο όρο για τή διεύρυνση των έλευθεριών και τήν έπιτυχία των νέων θεσμών πού άνήγγειλε και άρχισε ήδη να θεσπίζει ή κυβέρνηση του ΠΑ-ΣΟΚ⁹⁰.

2. 'Ο έμπλουτισμός των συνταγματικών έλευθεριών

Στήν κατηγορία αυτή έντάσσονται μιά σειρά από νομοθετικές ρυθμίσεις πού είτε διασφαλίζουν, είτε διευρύνουν τό περιεχόμενο όρισμένων συνταγματικών έλευθεριών πού διακηρύσσει τό σύνταγμα του 1975. Πρόκειται για μέτρα πού ύπακούουν σε μιάν εκσυγχρονιστική λογική και πού μόνον ή πολιτική άτολμία των προηγούμενων κυβερνήσεων έμπόδισε τήν έγκαιρη υιοθέτησή τους. Δέν θά πρέπει συνεπώς να εκπλήσσει τό ότι όρισμένα από αυτά ψηφίστηκαν στη Βουλή όμόφωνα.

Προηγήθηκε, χρονολογικά, ή καθιέρωση τής ψήφου στα 18, τό Δεκέμβριο του 1981⁹¹. Άκολούθησε ή καθιέρωση του πολιτικού γάμου⁹², ή βελτίωση τής προστασίας τής ιδιωτικής ζωής και του άπορρήτου των άνταποκρίσεων, μέ τήν αύστηρότατη τιμωρία τής ύποκλοπής των τηλεφωνημάτων⁹³ και τήν άποποινοποίηση τής μοιχείας⁹⁴. Θά πρέπει άκόμη να προστεθεί ή επιδίωξη τής ισότητας των δύο φύλων, μέ τή δημιουργία κεντρικού γνωμοδοτικού συμβουλίου⁹⁵, και κυρίως μέ τήν προώθηση του νομοσχεδίου για τόν εκσυγχρονισμό του οικογενειακού δικαίου, πού κατάρτισε έπιτροπή ευρύτατης εκπροσώπησης⁹⁶. Τέλος, πάντοτε μέσα στα ίδια πλαίσια, θά πρέπει να αναφερθεί ή μέριμνα για τήν εξασφάλι-

88. Μέ τήν κλιμάκωση του ύψους του διορθωτικού ποσού και τής ΑΤΑ, άνάλογα μέ τό ύψος των άποδοχών των εργαζομένων, και αντίστοιχα, μέ τήν τιμαριθμοποίηση τής φορολογικής κλίμακας για τόν ύπολογισμό του φόρου εισοδήματος.

89. Σε δ,τι άφορά τά κρατικά μέσα ενημέρωσης, ή διαπίστωση αυτή, όσο και άν δέν καλύπτει πάντοτε τή μετάδοση των ειδήσεων, ίσχύει άναμφισβήτητα για τίσ ενημερωτικές έκπομπές και τά ψυχαγωγικά προγράμματα, τόσο ως προς τή θεματολογία τους, όσο και ως προς τήν έπιλογή των συμμετεχόντων.

90. Στα μέτρα τής κατηγορίας αυτής θά μπορούσαν να ένταχθούν άκόμη, άφενός μέν ή νομοθετική μέριμνα για τήν επαναπρόσληψη των άπολυθέντων για συνδικαλιστικούς λόγους, βλ. τό άρθρο 24 του Ν. 1264/1982, άφετέρου δέ ή «ειδική παραγραφή» του άξιολογίου όρισμένων έγκλημάτων, πού χορηγήθηκε μέ τό Ν. 1240/1982. 'Ως προς τή συνταγματικότητα του, ό νόμος αυτός άποτελέσει άντικείμενο άντιφατικών άποφάσεων, άφού, τό μέν Πενταμελές Έφετείο 'Αθηνών τόν έκρινε όμόφωνα άντισυνταγματικό, θεωρώντας ότι ύποκρύπτει άμνηστία για κοινά έγκλήματα, πράγμα πού άπαγορεύει ρητά τό άρθρο 47 παρ. 4 του συντάγματος ('Εφ. 'Αθ., 249/82, *Ποινικά Χρονικά*, 1982, σελ. 314 έπ.), ό δέ 'Αρειος Πάγος τόν θεώρησε όμόφωνα σύμφωνο προς τό σύνταγμα ('Αρειος Πάγος ('Όλομ.) 672/82, *Ποινικά Χρονικά*, 1982, σελ. 308 έπ.) Βλ. για τή συνταγματική πλευρά του όλου ζητήματος Α. ΜΑΝΕΣΗ, Γ. ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, «Η υπό όρους παραγραφή έγκλημάτων είναι σύμφωνη προς τό Σύνταγμα», *Τό Βήμα τής Κυριακής*, 4.4.1982, πού έν τούτοις φαίνονται να άγνωσόν τήν ειδική πολιτική σκοπιμότητα όρισμένων διατάξεων του Ν. 1240 (ύπόθεση Κουρή - Αδριανής) και τήν δξύτατη άντίκρουση των άπόψεών τους από τόν Ν. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗ, «Άμνηστία, κρυπτοάμνηστία, "ειδική παραγραφή" και "άντεγκληματική πολιτική", *Ποινικά Χρονικά*, 1982, σελ. 577-591. Για τό γαλλικό «σοσιαλιστικό προηγούμενο» (δπου όμως τό σύνταγμα δέν προβλέπει αντίστοιχη άπαγόρευση τής άμνηστίας για τά κοινά έγκλήματα, άρθρο 34 έδ. 4 του γαλλικού συντάγματος του 1958), βλ. τό νόμο 81-736 τής 4.8.1981, πού σημειωτέον περιείχε διατάξεις και για τήν επαναπρόσληψη άπολυθέντων συνδικαλιστών (άρθρο 14, ΙΙ).

91. Νόμος 1224/1981 «τροποποίηση των διατάξεων τής νομοθεσίας «πε-

ρί εκλογής βουλευτών», πού αναφέρεται στό όριο ήλικίας των εκλογέων». Σημειωτέον ότι και τό όριο εκλογιμότητας στίς εκλογές τής τοπικής αυτοδιοίκησης μειώθηκε στα 21 χρόνια, μέ τό άρθρο 4 του Ν. 1270/1982, πού τροποποίησε τό άρθρο 35 του Δημοτικού και Κοινοτικού κώδικα (Ν. 1065/1980).

92. Ν. 1250/1982 «για τήν καθιέρωση του πολιτικού γάμου».

93. Ν. 1291/1982 «για τήν καταστολή τής ύποκλοπής των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων και των σοβαρών προσβολών του άπορρήτου τής προφορικής έπικοινωνίας και τροποποίηση άλλων διατάξεων». Γενικότερα για τήν θεωρητική πλευρά του ζητήματος και συγκριτικά στοιχεία βλ. Κ. ΜΑΥΡΙΑ, *Τό σύνταγματικό δικαίωμα ιδιωτικού βίου*, 'Αθήνα - Κομοτηνή, έκδ. Σάκκουλα, 1982.

94. Μέ τό άρθρο 6 του Ν. 1272/1982 «για τήν τροποποίηση όρισμένων διατάξεων του Π.Κ. και του Κ.Π.Δ.», πού κατάργησε τό άρθρο 357 του Π.Κ.

95. Πρόκειται για τό 9μελές Συμβούλιο 'Ισότητας των δύο φύλων, πού διορίζει ό πρωθυπουργός (βλ. άρθρο 6 Ν. 1288/1982).

96. 'Υπό τήν προεδρία του καθηγητή Α. Μάνεση. 'Ενώ τό σχετικό νομοσχέδιο κατατέθηκε στη Βουλή, μέσα στην προθεσμία του άρθρου 116 παρ. Ι του συντάγματος (31.12.1982), ή ψήφισή του άναμένεται να γίνει μέσα στους πρώτους μήνες του 1983. Για τά σχετικά συνταγματικά προβλήματα πρβλ. Γ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, «Τό Σύνταγμα και ή ίσονομία άντρών και γυναικών», στον συλλ. τόμο *'Ο φάκελος τής ισότητας*, 'Αθήνα, 'Οδυσσεάς, 1982, σελ. 65-78.

97. ΠΝΠ τής 26.5.1982 «έφαρμογή ΑΤΑ στίς άποδοχές των εργαζομένων και συμπλήρωση του Α.Ν. 539/1945 "περί χορηγήσεως κατ' έτος εις τους μισθωτούς άδειών μετ' άποδοχών"». Η άδεια των 4 έβδομάδων έπεκτάθηκε και στους ύπαλλήλους του δημόσιου τομέα, μέ τό άρθρο 1 του Ν. 1288/1982.

98. Πρβλ. πιο πάνω, ύποσ. 87 και ίδίως τό νομοσχέδιο για τό έθνικό σύστημα υγείας, πού καθιερώνει τό σύστημα του νοσοκομειακού γιατρού, και πού άναμένεται να συζητηθεί μέσα στους πρώτους μήνες του 1983 (βλ. τό πλήρες κείμενο στο *Δελτίο* του 'Ιατρικού Συλλόγου 'Αθηνών, τ. 18, Νοέμβρ. - Δεκ. 1982). Πρβλ. και τό Ν. 1278/1982 «για τή σύσταση Κεντρικού Συμβουλίου 'Υγείας».

τη του ελεύθερου χρόνου των εργαζομένων, με την καθιέρωση της ποχρεωτικής άδειας 4 εβδομάδων για όλους τους μισθωτούς που συμπλήρωσαν ένα χρόνο υπηρεσίας στον ίδιο εργοδότη⁹⁷, και η λήψη μέτρων για τη βελτίωση της υγειονομικής περιθαλψης και της κοινωνικής πρόνοιας⁹⁸.

Ασφαλώς, πολλά απομένουν να γίνουν ώστε, με τη διάθεση των ιναγκαίων πόρων και την κατάλληλη οργανωτική υποδομή, να ιετουσιωθούν σε καθημερινή πράξη οι παραπάνω μεταρρυθμίσεις. Και ακόμη περισσότερο, για να αποκτήσουν όλο τους τό πενιχόμενο μιά σειρά από άλλες συνταγματικές ελευθερίες, όπως τό δικαίωμα στην αντικειμενική πληροφόρηση⁹⁹, ή προστασία του περιβάλλοντος και ή βελτίωση της ποιότητας της ζωής¹⁰⁰, ή τέλος ή ισότητα και όχι απλώς ίση ψήφος¹⁰¹. Όστόσο, τά βήματα του έγιναν είναι θετικά, και φανερώνουν την πρόθεση να αντιμετωπιστούν δραστικά μερικά χρόνια προβλήματα του τόπου, που είχαν αρχίσει να παίρνουν έκρηκτικές διαστάσεις.

3. Παλιοί και νέοι συμμετοχικοί θεσμοί

Παράλληλα με την κατοχύρωση και διεύρυνση των συνταγματικών ελευθεριών, ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ενίσχυσε τους παλιούς και δημιούργησε νέους συμμετοχικούς θεσμούς. Στο πεδίο ακριβώς αυτό εκφράζεται ή πολιτική της να τονώσει τη λαϊκή συμμετοχή, είτε στο τοπικό, είτε στο επαγγελματικό, είτε τέλος στο ίδιο τό κρατικό επίπεδο.

Στό τοπικό επίπεδο, τά πρώτα μέτρα της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ για την ενίσχυση της αποκέντρωσης και της τοπικής αυτο-

διοίκησης, χωρίς να είναι όσο ριζοσπαστικά αναγγέλλονταν, έθεσαν τίς προϋποθέσεις για μιάν άποφασιστικότερη παρέμβαση του λαού και των αϊρετών εκπροσώπων του στη διαχείριση των τοπικών υποθέσεων. Έτσι, ως προς τη διοικητική αποκέντρωση, θά πρέπει να μνημονευτεί ό περιορισμός όρισμένων έξουσιών του νομάρχη, με την κατάργηση του προληπτικού έλέγχου που άσκούσε σε μιά σειρά πράξεων των δημοτικών και κοινοτικών συμβουλίων¹⁰², και κυρίως ή διεύρυνση των άρμοδιοτήτων των νομαρχιακών συμβουλίων, σε ό,τι άφορά τον προγραμματισμό των επενδύσεων στο νομό και την κατανομή των σχετικών πιστώσεων¹⁰³. Χάρη στο μέτρο αυτό και την κατά πολύ αντιπροσωπευτικότερη σύνθεσή τους σε σύγκριση με τό παρελθόν¹⁰⁴, τά νομαρχιακά συμβούλια τείνουν να μετατραπούν, από διεκπεραιωτικά όργανα με συμβουλευτικές οδσιαστικά άρμοδιοτήτες, σε ζωντανά κύτταρα άποφάσεων στο χώρο του νομού. Ός προς την τοπική αυτοδιοίκηση, σημειώνουμε τίς νέες ρυθμίσεις για την ενίσχυση της δημοτικής αποκέντρωσης, με τη δημιουργία των δημοτικών διαμερισμάτων, που πρόβλεπε ή δημοτικός και κοινοτικός κώδικας του 1980 για τους μεγάλους δήμους¹⁰⁵, με την καθιέρωση του θεσμού των παρέδρων για την εκπροσώπηση των συνοικισμών¹⁰⁶, και τέλος με την πρόβλεψη των συνοικιακών συμβουλίων¹⁰⁷. Σημειώνουμε ακόμη την ίδρυση της λεγόμενης «δημοτικής άστυνομίας», πάντοτε μέσα στα πλαίσια του ισχύοντος δημοτικού και κοινοτικού κώδικα¹⁰⁸, ό όποιος, με τό πέρασμα του χρόνου, κάθε άλλο παρά άποδεικνύεται άνασταλτικός παράγοντας για την ενίσχυση του θεσμού της τοπικής αυτοδιοίκησης. Άν τά μέτρα αυτά συνοδευτούν με τη δημιουργία των θεσμικών όρων για την οικονομική άυτάρκεια των ΟΤΑ¹⁰⁹ και, γενικότερα, για την άνάπτυξη του δημο-

99. Άπό τά κρατικά μέσα ενημέρωσης, αρχικά, και από τον τύπο γενικότερα. Θά πρέπει έδδ να τονιστεί ότι παρά την άξιοσημείωτη βελτίωση της ποιότητας των προγραμμάτων της τηλεόρασης και της ραδιοφωνίας, μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ, ή «άντικειμενική και επί ίσοις όροις» μετάδοση «πληροφοριών και είδήσεων» (για να χρησιμοποιήσουμε τη διατύπωση του συντάγματος, άρθρο 15 παρ. 2) κάθε άλλο παρά έχει γίνει πράξη. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο, πέρα από τίς όποιες καλές προθέσεις των ίθυόντων, επιβάλλεται να ληφθούν κατάλληλα μέτρα για τον έκδημοκρατισμό του νομικού πλαισίου και των όομών της τηλεόρασης και της ραδιοφωνίας, που έξακολουθούν να παραμένουν ύποταγμένες στα κελεύσματα της πολιτικής (και κατ' επέκταση της κομματικής) έξουσίας. Πρβλ. τό Ν. 230/1975 για την ΕΡΤ και τά άρθρα 15 έπ. του Ν. 1288/1982 για την ΕΡΤ-2 (ύποσ. 83), καθώς και τίς σχετικές παρατηρήσεις του Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Ραδιοτηλεόρασις και Σύνταγμα*, β' έκδοση, Άθήναι, Σάκουλας, 1976.

100. Και στο πεδίο αυτό, παρά τίς πανηγυρικές του διακηρύξεις για τό αντίθετο, τό ΠΑΣΟΚ βρέθηκε έντελώς άνέτοιμο να προτείνει, πολύ δέ λιγότερο να πάρει τά κατάλληλα μέτρα. Πρβλ. την ΠΝΠ της 18.6.1982 «άντιμετώπιση έκτάκτων έπεισοδίων ρυπανσης του περιβάλλοντος και ρύθμιση συναφών θεμάτων» και την κύρωση της διεθνούς σύμβασης «περί προληψιας της ρυπάνσεως της θαλάσσης από πλοία του 1973», με τό Ν. 1269/1982.

101. Με την καθιέρωση ως πάγιου έκλογικού συστήματος της άπλης άναλογικής, που ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ δέν φαίνεται προς τό παρόν να αντιμετωπίζει. Πρβλ. τίς σχετικές δηλώσεις του κ. Παπανδρέου «ύπέρ του συστήματος άπλης άναλογικής, που ένδθ θά έξασφαλίξει την πολυφωνία στη Βουλή, από την άλλη θά έξασφαλίξει σταθερές και άυτοδύναμες κυβερνήσεις» (βλ. *Ταχυδρόμος*, 21.10.1982, όπ. π.), και την πρόσφατη άναγγελία ότι ό έκλογικός

νόμος θά τροποποιηθεί, όχι στο άμεσο μέλλον, αλλά την άνοιξη του 1985 (!).

102. Βλ. τό Π.Δ. 22/1982, με τό όποιο, ό προληπτικός έλεγχος του νομάρχη σε μιά σειρά από πράξεις των δημοτικών και κοινοτικών συμβουλίων (όπως λ.χ. ή καταβολή άποζημίωσης για συμμετοχή σε συνεδριάσεις, ή ή έξόφληση όφειλών στους ΟΤΑ με δόσεις, άρθρα 137 παρ. 6 και 160 παρ. 3 Δ.Κ.Κ.) έγινε έλεγχος νομιμότητας μόνο.

103. Τό ύψος των όποιων, έν πάση περιπτώσει, καθορίζει ή κεντρική διοίκηση, βλ. άρθρο 6 Ν. 1235/1982 «άσκηση κυβερνητικής πολιτικής και καθιέρωση λαϊκής εκπροσώπησης στους νομούς».

104. Κατά τό άρθρο 4 του Ν. 1235/1982, έξαιρουμένου του νομάρχη, όλα τά μέλη των Νομαρχιακών Συμβουλίων είναι αϊρετά. Άντίθετα, σύμφωνα με την προϊσχύουσα νομοθεσία (Ν. 3200/1955, όπως τροποποιήθηκε με τό Ν. 439/1976), στα Νομαρχιακά Συμβούλια μετείχαν συνήθως κατά πλειόψηφία ύπηρεσιακοί παράγοντες.

105. Άρθρα 27 έπ. του Ν. 1270/1982 «τροποποιήσεις του δημοτικού και κοινοτικού κώδικα για τό έκλογικό σύστημα, τη δημοτική άποκέντρωση, τη λαϊκή συμμετοχή και τη διοικητική άυτοτέλεια των δήμων και κοινοτήτων», πρβλ. άρθρο 110 του Ν. 1065/1980.

106. Άρθρα 48 έπ. του Ν. 1270/1982.

107. Άρθρα 60 έπ. του Ν. 1270/1982.

108. Π.Δ. 434/1982 «καθορισμός άρμοδιοτήτων, καθηκόντων και ύποχρεώσεων του προσωπικού της Εϊδικής Ύπηρεσίας Δήμων και Κοινοτήτων του άρθρου 24 παρ. 2 του Ν. 1065/1980». Έν τούτοις, άπ' όσο ξερούμε, δέν έχει αρχίσει ακόμη ή επάνδρωση των ύπηρεσιών αυτών.

109. Πάνω στο θέμα της χρηματοδότησης των ΟΤΑ και στίς δύο λογικές που ύποστηρίζονται για τό ξεπέρασμα των οικονομικών τους άδιεξόδων (έπιδοτήσεις από τον κρατικό προϋπολογισμό ή δη-

κρατικού προγραμματισμού της οικονομίας¹¹⁰, τότε είναι βέβαιο πώς θα έχουν τεθεί τα θεμέλια για πιά προχωρημένες μορφές αποκέντρωσης και αυτοδιοίκησης.

Στό επαγγελματικό επίπεδο, θα πρέπει να ξεχωρίσει κανείς τις θεσμικές μεταβολές στο νομικό πλαίσιο των σχέσεων εργασίας, που επέφερε ο βασικός συνδικαλιστικός νόμος της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, από τα προσωρινής φύσης μέτρα που πάρθηκαν για να αντιμετωπιστούν άμεσα μερικά χρόνια προβλήματα του συνδικαλιστικού κινήματος της χώρας. Θα ξεκινήσουμε από τα δεύτερα, που φαινομενικά προκάλεσαν και τις δεξύτερες αντιδράσεις, και που συνίσταντο στο διορισμό προσωρινών διοικήσεων, μέσω δικαστηρίων, στις κυριότερες συνδικαλιστικές οργανώσεις - εργατικά κέντρα, δημοσπονδίες και συνομοσπονδίες, συμπεριλαμβανομένης και της ΓΣΕΕ - που οι διοικήσεις τους πρόσκεινται στη δεξιά, και που είτε άρνονταν να εγγράψουν ως μέλη τους σωματεία που δεν τα έλεγχαν, είτε στήριζονταν σε μη αντιπροσωπευτικά σωματεία. Όσο και αν δημιουργεί σκεπτικισμό για τα όρια των μεθόδων που χρησιμοποιήθηκαν ο υπέρμετρος ζήλος ορισμένων δικαστηρίων να φανούν βασιλικότερα του βασιλέως ως προς το κυβερνών κόμμα και τα συνδικαλιστικά του στελέχη¹¹¹, ή προσφυγή αυτή καθεαυτή στη δικαιοσύνη για την επίλυση του σημαντικότερου ίσως προβλήματος του συνδικαλιστικού μας κινήματος δεν

μπορεί να προκαλέσει σοβαρές αντιρρήσεις σε όσους νοιάζονται για τον πραγματικό εκδημοκρατισμό του. Γιατί, αν εξαιρέσει κανείς τη λύση της νομοθετικής οδού, πιά «ευθείας» ίσως, αλλά σίγουρα και πιά αμφίβολης συνταγματικότητας σήμερα¹¹², δεν βλέπει με ποιόν άλλο τρόπο θα ήταν δυνατό να γίνει, μέσα σε τακτές προθεσμίες, η επιζητούμενη εκκαθάριση των μητρώων, ώστε να συγκληθεί ένα άληθινα αντιπροσωπευτικό συνδικαλιστικό συνέδριο. Αντίθετα, αντιρρήσεις προκαλεί η παράταση της προσωρινής αυτής λύσης ανάγκης και πέρα από τον απόλυτα αναγκαίο χρόνο, και ακόμη, η καταχρηστική προσφυγή στη συνοπτική αυτή διαδικασία και για ζητήματα που ήδη είχε λύσει ή ελεύθερη έτυμφορία των ιδίων των εργαζομένων¹¹³. Όσο για τις μεταβολές στο νομικό πλαίσιο των σχέσεων εργασίας, θα πρέπει να επισημανθούν οι σημαντικές και συχνά πρωτοποριακές για τα δεδομένα του τόπου μας ρυθμίσεις του νόμου 1264/1982: διεύρυνση των σκοπών και έγυγήςεις για τη δημοκρατική λειτουργία των συνδικαλιστικών οργανώσεων¹¹⁴, κατοχύρωση του εργοστασιακού συνδικαλισμού¹¹⁵, επέκταση της προστασίας των συνδικαλιστικών στελεχών¹¹⁶, καλύτερη εξασφάλιση του δικαιώματος της απεργίας, με απαγόρευση της προσφυγής στη συνοπτική διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων για το χαρακτηρισμό απεργίας ως καταχρηστικής και άρα ως παράνομης¹¹⁷, κατ' αρχήν απαγόρευση

μιοργία των τεχνικών και νομικών προϋποθέσεων ώστε να αυτοχρηματοδοτούνται, βλ. Ν. ΛΙΟΝΑΡΑΚΗΣ, «Τό φιλολαϊκόν στοιχείον στην τοπική αυτοδιοίκηση», *Σύγχρονα θέματα*, τ. 14, Μάρτιος 1982, σελ. 102 - 105, και ΣΠ. ΦΛΟΓΑΪΤΗΣ, «Δημοσιονομική και πολιτικο-διοικητική αυτονομία των δήμων και κοινοτήτων, ή οι επιλογές του Ν. 1080/1980», στην *Διοικητική Μεταρρύθμιση*, τ. 5, 1981, σελ. 67-74.

110. Βασική επαγγελία του ΠΑΣΟΚ, που εν τούτοις απέχει από τό να έχει άρχίσει καν να πραγματοποιείται, τουλάχιστον σε έθνικό επίπεδο. Για τόν δημοκρατικό προγραμματισμό και τά πρωτοβάθμια κύτταρά του, τις Αναπτυξιακές Έπιτροπές Βάσης (ΑΕΒ), βλ. Κατευθυντήριες γραμμές κυβερνητικής πολιτικής, 1977, όπ. π. όπου γίνεται λόγος για θεσμοθετημένες ΑΕΒ, που θά αποτελούνται από εκπροσώπους συνδικαλιστικών και επαγγελματικών οργανώσεων, καθώς και από εκπροσώπους των ΟΤΑ, και Διακήρυξη κυβερνητικής πολιτικής, 1981, όπ. π., σελ. 20-21 και 100.

111. Πρβλ. την άπόφαση 9305/1981 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών (Έκουσία δικαιοδοσία), *Επιθεώρηση Έργατικού Δικαίου*, 1982, σελ. 113 έπ., με την όποια διορίστηκε ή σημερινή προσωρινή διοίκηση της ΓΣΕΕ, μετά την άναστολή των άποαφάσεων του τελευταίου συνεδρίου της συνομοσπονδίας, στη Χαλκιδική, τόν Οκτώβριο του 1982, (συμπεριλαμβανομένης και της έκλογής νέας διοίκησης) από τό Ειρηνοδικείο Αθηνών (άπόφαση 2741/1981). Με την άπόφαση αυτή, όπερεκπροσωπήθηκαν σκανδαλωδώς στην Έκτελεστική Έπιτροπή της ΓΣΕΕ οι συνδικαλιστές της ΠΑΣΚΕ, ένώ όποεκπροσωπήθηκαν οι συνδικαλιστές της ΕΣΑΚ-Σ. Πρβλ. τίς άπαντήσεις που έδωσε για τό επίμαχο αυτό ζήτημα ό σημερινός πρόεδρος της ΓΣΕΕ και πρόεδρος του ΑΕΜ Όρ. Χατζηβασιλείου, στην *Αύγή*, 1.1.1983.

112. Όχι μόνον έν όψει του άρθρου 23 παρ. 1 του συντάγματος, αλλά και έν όψει της Σύμβασης 87 της Δ.Ο.Ε., για τη συνδικαλιστική έλευθερία (άρθρο 2), που έχοντας κυρωθεί από τη χώρα μας (Ν.Δ. 4204/1961) όπερισχύει σήμερα κάθε αντίθετης διάταξης νόμου (άρθρο 28 παρ. 1 του συντάγματος.)

113. Έχουν καταγγελλεί έπανειλημμένες προσφυγές συνδικαλιστών της ΠΑΣΚΕ στα δικαστήρια, για τό διορισμό προσωρινών διοικήσεων

σε σωματεία έλεγχόμενα από την ΕΣΑΚ-Σ. Έξάλλου, για να σταθούμε πάντοτε στο χαρακτηριστικό παράδειγμα της ΓΣΕΕ, ή προσωρινή διοίκησή της, με την παραπάνω άπόφαση του Μον. Πρωτοδικείου Αθηνών (βλ. όπ.σ. 111) όποχρεώθηκε να συγκαλέσει συνέδριο της συνομοσπονδίας για την έκλογή όριστικής διοίκησης, «μέχρις ένός έτους από της τελεσίδικου άκυρώσεως» των άποφάσεων του συνεδρίου της Χαλκιδικής, δηλαδή, όπως τελικά έξελιχτηκαν τά πράγματα, ως τό τέλος του 1983: κατά τό ένδιάμεσο διάστημα των δύο σχεδόν χρόνων, δόθηκε στην προσωρινή διοίκηση της ΓΣΕΕ ή έξουσία «να έπιμελήθη (...) των πάσης φύσεως όποθέσεων (της συνομοσπονδίας), διά της άσκήσεως της νόμφ και τή καταστατική παρεχομένης εις την τακτική διοίκησην έξουσίας (π.χ. όπογραφή συλλογικών συμβάσεων, άποστολή αντιπροσώπων εις δικαστήρια, διεθνείς οργανισμούς κλπ.)» δηλαδή έξουσίας πολύ ευρύτερης από εκείνες που συνήθως δίνονται σε προσωρινές διοικήσεις σωματείων, για τη διαχείριση των τρεχουσών όποθέσεων.

114. Βλ. άρθρα 7 έπ. Ν. 1264/1982 «για τόν εκδημοκρατισμό του συνδικαλιστικού κινήματος και την κατοχύρωση των συνδικαλιστικών έλευθεριών των εργαζομένων». Πέρα από την καθιέρωση της άπλης αναλογικής ως πάγιου συστήματος για την έκλογή των όργάνων των συνδικαλιστικών οργανώσεων (άρθρο 12 παρ. 1, πρβλ. και άρθρο 26 για τη μεταβατική περίοδο), σημειώνουμε τη διεύρυνση των σκοπών των συνδικαλιστικών οργανώσεων, που σήμερα άποβλέπουν στη «διαφύλαξη και προαγωγή» όχι μόνο των «εργασιακών», «οικονομικών», «ασφαλιστικών» και «συνδικαλιστικών» συμφερόντων των εργαζομένων, αλλά και των «κοινωνικών» (άρθρο 4 παρ. 1), στόχο στον όποίο δεν μπορεί να άποβλέπει ή άπεργία, που όμως μπορεί να γίνει και για λόγους άλληλεγγύης (άρθρο 19 παρ. 1).

115. Βλ. ίδίως τό άρθρο 16 του Ν. 1264/1982 («Δημοκρατία στους τόπους εργασίας»).

116. Άρθρα 14 και 15 του Ν. 1264/1982.

117. Την έννοια έν τούτοις της «καταχρηστικής» άπεργίας διατηρεί παράδοξως ό νέος νόμος, πρβλ. άρθρο 14 παρ. 10, περίπτ. ε.

του λόκ-άουτ¹¹⁸, και κατάργηση του ΟΔΕΠΕΣ¹¹⁹, αυτές είναι μερικές από τις βασικότερες καινοτομίες του σημαντικού αυτού νομοθετήματος, που όσο και αν αποφεύγει να θίξει καν το ζήτημα της συμμετοχής των εργαζομένων στη διοίκηση των επιχειρήσεων και το θεσμό της υποχρεωτικής διαιτησίας¹²⁰, εγκαινιάζει, όπως σωστά είπαθηκε, μία καινούρια εποχή για τα συνδικαλιστικά χρονικά του τόπου. Άρκει, το κυβερνών κόμμα να αντιληφθεί εγκαίρως πως αν χαθεί ή ευκαιρία, και με το νόμο αυτό, να αναπτυχθεί ένας πραγματικά άκδημόνευτος και ελεύθερος συνδικαλισμός, ικανός ένδεχομένως να αντιταχθεί στην πράξη και προς τις έπιλογές μιας σοσιαλιστικής κυβέρνησης, το πρόβλημα του έκδημοκρατισμού του συνδικαλιστικού μας κινήματος θα έχει για μία ακόμη φορά παραπεμφθεί στις καλένδες.

118. Άρθρο 22 παρ. 2 του Ν. 1264/1982, που έν τούτοις αποδυναμώνεται από την «έρμηνευτική δήλωση» του ύπουργού Έργασίας, που καταχωρήθηκε στα πρακτικά της Βουλής, κατά τη συζήτηση του σχετικού άρθρου (συνεδρίαση ΠΙΔ', 14.6.1982, σελ. 4643 και 4687). Βλ. για τό θέμα αυτό Δ. ΤΡΑΥΛΟΥ - ΤΖΑΝΕΤΑΚΟΥ, «Η απαγόρευση της ανταπεργίας και ό κίνδυνος λειτουργίας της εκμετάλλευσης σε περίπτωση άπεργίας», Έπιθεώρηση Έργατικού Δικαίου, 1982, σελ. 743-752.

119. Τοδ κυρίου, όπως υποστηρίζεται, διαύλου, μέσω του όποιου εξα-

Τέλος, στο κρατικό επίπεδο, ένδ άναγγέλλεται ή κατάθεση νομοσχεδίου που θα προβλέπει τη συμμετοχή εκπροσώπων των εργαζομένων στις διοικήσεις των δημοσίων επιχειρήσεων και οργανισμών, έχει ήδη αρχίσει στην πράξη - έν και έπιλεκτικά και σε διαφορετικό βαθμό κάθε φορά - ή καταστατικά άτυπη συμμετοχή αίρετών εκπροσώπων στα διοικητικά συμβούλια άρκετών οργανισμών του δημοσίου¹²¹. Προς τό παρόν, τό μόνο νομοθετικό μέτρο που έχει ληφθεί άφορά τό δικαίωμα άπεργίας των δημοσίων ύπαλλήλων, τό όποιο, σε σύγκριση με τό παρελθόν, άναμφίβολα περιορίστηκε¹²². Έξάλλου, με μόνη εξαίρεση τόν φαρμακευτικό κλά-

σφαλιζόταν στο παρελθόν ή οικονομική έξάρτηση των συνδικαλιστικών οργανώσεων από τις εκάστοτε κυβερνήσεις, βλ. άρθρο 27 του Ν. 1264/1982.

120. Πρβλ. τις σχετικές διακηρύξεις του ΠΑΣΟΚ - άρκετά άσαφεις, σημειωτέον - για την υιοθέτηση του θεσμού της έθελοντικής διαιτησίας, στη Διακήρυξη κυβερνητικής πολιτικής, 1981, όπ, π., σελ. 108.

121. Όπως και στην Όλυμπιακή Έαεροπορία και σε άρκετές υπό κρατικό έλεγχο τράπεζες.

122. Βλ. τό άρθρο 30 του Ν. 1264/1982 που, έπεκτείνοντας την εφαρμογή των σχετικών διατάξεών του και στον δημόσιο τομέα, δέν επιτρέπει την κήρυξη άπεργίας από τις πρωτοβάθμιες ύπαλληλικές οργανώσεις (παρ. 7 έδ. β').

δο, όπου ο κρατικός έλεγχος ενισχύθηκε σημαντικά με πρόσφατο νόμο¹²³, οι «κοινωνικοποιήσεις», που τό ΠΑΣΟΚ είχε εξαγγείλει προεκλογικά, δέν έγιναν, ούτε φαίνεται πιθανό νά πραγματοποιηθούν, τουλάχιστον υπό τίς παρούσες συνθήκες. Καί έδω έχει εξαγγελθεί ή σύσταση «έποπτικών συμβουλίων» κατά κλάδους – και όχι κατά μονάδες παραγωγής, όπως είχε αρχικά είπωθει – μέ συμμετοχή κράτους, εργοδοτών και εργαζομένων, χωρίς έν τούτοις νά έχουν διευκρινιστεί έπακριβώς οι άρμοδιότητες αυτών των όργανων, πού, έν πάση περιπτώσει, από τά στοιχεία πού έχουν δοθεί ώς σήμερα, μοιάζουν περισσότερο για συντονιστικά - γνωμοδοτικά όργανα, παρά για όργανα κρατικού, πολύ δέ λιγότερο κοινωνικού έλέγχου.

Η παρατήρηση πού προκύπτει από τά δσα μόλις έκτέθηκαν είναι ότι τό ΠΑΣΟΚ ώς κυβέρνηση, μέ εξαίρεση όρισμένους τομείς, όπως τά Α.Ε.Ι. και ίσως οι συνεταιρισμοί – όπου δέν δίστασε νά καινοτομήσει, ανατρέποντας ένδεχομένως όρισμένες κατεστημένες δομές¹²⁴ – προχώρησε μέ πολλή περίσκεψη, χωρίς νά θελήσει νά θίξει υπέρμετρα παραδεδομένες καταστάσεις και συμφέροντα. Η έπιφυλακτικότητα του μπορεί νά αποδοθεί σέ πολλούς παράγοντες, όποκειμενικούς και άντικειμενικούς, ανάμεσα στους όποιους, ή δύσκολη οικονομική συγκυρία, τό ότι δέν έλέγχει όλους τους πυρήνες τής κρατικής έξουσίας και οι άντιφατικές βλέψεις τής κοινωνικής του βάσης, πού δέν είναι άσφαλώς οι λιγότερο σημαντικοί. Παρ' όλ' αυτά, ή σημασία των μέτρων πού πάρθηκαν ώς σήμερα δέν θά πρέπει νά υποτιμηθεί: σέ συνδυασμό μέ τόν παράγοντα «κλίμα» και τή λειτουργία των συμβόλων, τά βήματα πού έγιναν ώς τώρα είναι ένδεχόμενο νά αποδειχτεί ότι κρύβουν μία δυναμική πού οι σημερινές περιστάσεις δέν αφήνουν νά άναπτυχθεί.

Συμπεράσματα

Θά ήταν άδόκιμο νά έπιχειρηθεί μία συνολική άποτίμηση ενός έργου πού δέν έχει ολοκληρωθεί. Κατά συνέπεια, οι σκέψεις πού ακολουθούν θά πρέπει νά θεωρηθούν περισσότερο ως προσπάθεια νά έντοπιστεί ή δυναμική των πρακτικών και των μέτρων πού παρουσιάστηκαν στό άρθρο αυτό, και λιγότερο ως άπόπειρα νά συναχθούν όριστικά συμπεράσματα.

Στή νεότερη πολιτική μας ιστορία, ή έκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ και ή άνοδος του στην κυβέρνηση άνήκουν στην κατηγορία των γεγονότων πού έγκυμονούν πολυσήμαντες εξελίξεις: πέρα από τό ότι ή δεξιά έκτοπίστηκε από τήν πολιτική έξουσία, είναι ή πρώτη φορά πού ένα κόμμα, μέ τόσο προχωρημένες θέσεις για τό ρόλο των μαζών και τήν όργάνωση τής κοινωνίας, κατακά τήν κυβέρνηση μέ διαδικασίες δημοκρατικές, πού τή νομιμότητα τους κανείς δέν διανοήθηκε νά άμφισβητήσει. Η διαπίστωση αυτή είναι θεμελιώδης, και δέν μειώνουν τή σημασία της ούτε οι άπαναχωρήσεις πού σημειώθηκαν σέ σχέση μέ τίς καλύτερες εξαγγελίες του σημερινού κυβερνώντος κόμματος, ούτε ή διάκριση μεταξύ τακτικών έλιγμών και στρατηγικών στόχων, πού σήμερα προτείνει τό ΠΑΣΟΚ για νά μεταθέσει σ' ένα άπώτερο μέλλον τήν πραγμάτωση όρισμένων προγραμματικών διακηρύξεών του. Από τή διαπίστωση αυτή θά πρέπει κανείς νά ξεκινήσει άν θέλει νά άνταναστήσει τό βαθύτερο νόημα των εξελίξεων πού πραγματοποιήθηκαν στη χώρα, σέ όποιοδήποτε τομέα, μετά τίς έκλογές του 1981.

Από τά δσα άναφέρθηκαν σέ όλο τό μήκος του άρθρου αυτού για τήν κρατική έξουσία και τους πολιτικούς θεσμούς, δύο είναι κατά τή γνώμη μας τά βασικά χαρακτηριστικά πού θά μπορούσε κανείς νά έπισημάνει, σέ άναφορά πρós τό πρόσφατο παρελθόν: τό *στοιχείο τής συνέχειας*, άφενός, και τό *στοιχείο των άλλαγών*, άφετέρου.

Τό *στοιχείο τής συνέχειας* άφορά καταρχήν τά πλαίσια τής κρατικής έξουσίας. Η άποδοχή του συντάγματος από τό ΠΑΣΟΚ και ή πολιτική νομιμοποίηση του προέδρου τής Δημοκρατίας συνθέτουν, περισσότερο ίσως άπ' όποιουσδήποτε άλλους παράγοντες, τό χαρακτηριστικό τής θεσμικής σταθερότητας, πού πολλοί, ξένοι ιδίως, παρατηρητές των πολιτικών μας πραγμάτων, δέν παραλείπουν νά εξάρουν όποτε τους δοθεί ή εύκαιρία¹²⁵. Έκείνο πού από τή μεριά μας θά θέλαμε νά ύπογραμμίσουμε είναι πώς μέ τήν εξέλιξη αυτή, οι θεσμοί τής προεδρευομένης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, μετά τήν άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση – και άκριβώς έπειδή επέτρεψαν μία τόσο σημαντική έναλλαγή των φορέων τής κρατικής έξουσίας – συγκέντρωσαν, άν όχι τήν άνευ όρων θετική κατάφαση, τουλάχιστον τήν ευμενή άνοχη ενός πολύ πλατύτερου φάσματος πολιτικών δυνάμεων από εκείνες πού τους διαμόρφωσαν τό 1975 και τά έξι πρώτα χρόνια τής εφαρμογής τους.¹²⁶ Μέ άποτέλεσμα νά τείνουν νά άποτελέσουν τους γενικά παραδεδομένους όρους του πολιτικού παιχνιδιού, πράγμα καταρ-

123. Βλ. τό νόμο «ίδρυση, όργάνωση και άρμοδιότητες του Έθνικού Όργανισμού Φαρμάκων (ΕΟΦ), τής Έθνικής Φαρμακοβιομηχανίας (ΕΦ), τής Κρατικής Φαρμακοποθήκης (ΚΦ) κλπ.» πού δέν έχει άκόμη δημοσιευτεί στην «Έφημερίδα τής Κυβερνήσεως».

124. Για μία παρουσίαση από συνταγματική σκοπιά του Ν. 1268/1982 «για τή δομή και τή λειτουργία των ΑΕΙ», βλ. Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, «Ό νόμος - πλαίσιο για τά ΑΕΙ. Ό κοινός νομοθέτης και τό άρθρο 16 του Συντάγματος», *Δίκαιο και Πολιτική*, τ. 2, 1982, σελ. 151-186. Όσο για τους συνεταιρισμούς, βλ. τό Ν. 1257/1982 «για τήν άποκατάσταση τής δημοκρατικής λειτουργίας των συνεταιριστικών όργανώσεων», πού καθιέρωσε τήν άρχή τής μιάς ψήφου για κάθε μέλος συνεταιριστικής όργάνωσης, άνεξάρτητα από τόν αριθμό των συνεταιριστικών μεριδίων πού κατέχει (άρθρο 5 παρ. 1), καθώς και τήν άπλή άναλογική ως έκλογικό σύστημα (άρθρο 9). Βάσει του νόμου αυτού, διενεργήθηκαν έκλογές στις 7086 από τίς 7200 πρωτοβάθμιες συνεταιριστικές όργανώσεις τής χώρας, τόν Νοέμβριο του 1982, και εκλέχτηκαν 25.000 αντιπρόσωποι για τίς 131 Ένώσεις Γεωργικών Συνεταιρισμών. (Στοιχεία του Υπουργείου Γεωργίας, σύμφωνα μέ έπίσημη άνακοίνωση του όποιου, μετά τή θέσπιση του Ν. 1257, γράφτηκαν 130.000 μέλη στις πρωτοβάθμιες συνεταιριστικές όργανώσεις τής χώρας). Πρβλ. και για τή σχετική και έν πολλοίς συμβολική «μάχη τής Λαχανογοράς», τό Ν. 1279/1982. Άς σημειωθεί ότι έχει άναγγελθεί ή κατάθεση νομοσχεδίου για τόν έκδημοκρατισμό και τήν άναδιάρθρωση των γεωργικών συνεταιρισμών.

125. Βλ. τίς σχετικές δηλώσεις του προέδρου Μιτεράν, κατά τήν έπίσημη έπίσκεψη του στην Άθήνα, τό Σεπτέμβριο του 1982, καθώς και τίς δηλώσεις του κ. Β Μπράντ στην τηλεόραση τής ΕΡΤ - 1, στις 26.12.1982.

126. Η εξέλιξη αυτή δέν φαίνεται νά έπιβεβαιώνει τήν άποψη του Γ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, «Ιστορική “κυφορήση” του Ισχύοντος πολιτεύματος», *Άρμενόπουλος*, 1982, σελ. 1. έπ. για τόν όποιο ή τάση, ως τό 1981, ήταν νά συρρικνώνεται τό λαϊκό *consensus* γύρω από τή μεταδικτατορική μας δημοκρατία και τους πολιτικούς θεσμούς της.

χίν θετικό για τη δημοκρατική εξέλιξη μίας χώρας όπου, επί πολλές δεκαετίες ή κρίση νομιμότητας, με την συνακόλουθη ανασφάλεια θεσμών, ήταν ένας από τους παράγοντες που περιόριζαν σημαντικά τη δυνατότητα αλλαγών στους φορείς της κυβερνητικής εξουσίας¹²⁷. Έτσι, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στον τόπο μας επί εξήντα περίπου χρόνια, το ερώτημα που τίθεται σήμερα δεν είναι τόσο αν θα αναθεωρηθούν οι συνταγματικοί θεσμοί για να προχωρήσει η δημοκρατία, όσο το πώς οι ισχύοντες θεσμοί θα εφαρμοστούν και θα εμπλουτιστούν, ώστε με νέους συσχετισμούς δυνάμεων να επιτευχθούν πιο προωθημένα πρότυπα πολιτειακής οργάνωσης.

Όμως, πέρα από τους συνταγματικούς θεσμούς, το στοιχείο της συνέχειας χαρακτηρίζει και τον τρόπο με τον οποίο άσκήθηκε η εξουσία, μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση. Παρά τον πολιτικό δυισμό στην κορυφή της κρατικής ιεραρχίας, τις επιφυλάξεις του κρατικού μηχανισμού και τις αναδιατάξεις που προκάλεσε η αλλαγή των φορέων τους, τα κέντρα εξουσίας εξακολούθησαν να λειτουργούν με βάση τις δοκιμασμένες συγκεντρωτικές δομές του παρελθόντος, που σε όρισμένες μάλιστα περιπτώσεις, όχι απλώς δεν αποδυναμώθηκαν, αλλά αντίθετα ενισχύθηκαν. Πολλοί είναι οι παράγοντες που συνέτειναν σ' αυτή την κατάσταση. Άνάμεσα τους θα μπορούσε κανείς να επισημάνει τρεις υποκειμενικούς, που αφορούν το ίδιο το κυβερνών κόμμα, και έναν τέταρτο, πιο αντικειμενικό. Η έλλειψη δημοκρατικής έσωκομματικής οργάνωσης και αποκέντρωσης των ευθύνων μέσα στο ίδιο το ΠΑΣΟΚ δεν μπορούσε παρά να επηρεάσει τον τόπο με τον οποίο άσκήθηκε η πολιτική εξουσία, μετά την εκλογική νίκη του κινήματος. Έξ' άλλου, η στρατηγική της άναμνης ως την ώρα της νίκης και, συνακόλουθα, η κάθετη αντιπαράθεση προς όλες ανεξαιρέτα τις επιλογές της δεξιάς, χωρίς ποτέ να αντιμετωπίζεται σοβαρά το ένδεχομένο να αναληφθούν πραγματικές πολιτικές ευθύνες και να προωθηθούν αλλαγές, προτού ακόμη έρθει η κρίσιμη στιγμή της εκλογικής νίκης¹²⁸, δεν βοήθησε στο να ξεπεραστεί η παραδοσιακή παθητικότητα της κομματικής βάσης μπρός στην αδεντία της ήγερσίας – της «δικιάς της» έστω ήγερσίας – και δεν διαπαιδαγώγησε τα στελέχη ώστε να είναι σε θέση να αναλάβουν τις έντελως διαφορετικές ευθύνες που συνεπάγεται η ανάληψη της πολιτικής εξουσίας¹²⁹. Άπόρροια αυτής της κατάστασης – και πρόκειται εδώ για τον τρίτο παράγοντα – ήταν η έλλειψη σοβαρών και κυρίως ρεαλιστικών προγραμμάτων για το πρακτέο, μετά την άνοδο στην κυβέρνηση, και οι γνωστές άμφιταλαντεύσεις ανάμεσα στις προχωρημένες θέσεις των προγραμματικών διακηρύξεων και στην αναζήτηση του έφικτου στην καθημερινή πράξη, στοιχεία που προσέδωσαν στην κυβερνητική δραστηριότητα τον ιδιότυπο έμπειρισμό των τελευταίων μηνών.

Άν οι τρεις αυτοί παράγοντες έξηγουν ίσως τη διατήρηση των συγκεντρωτικών δομών του παρελθόντος και τον έμπειρισμό στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας, ένας τέταρτος θα μπορούσε ως ένα βαθμό να τη δικαιολογήσει. Πρόκειται για την «άπροετοιμασία» της ίδιας της ελληνικής κοινωνίας να «δεχτεί» το προχωρημένο πολιτειακό πρότυπο που δραματιζόταν στις διακηρύξεις του τό ΠΑΣΟΚ, χωρίς εν τούτοις να είναι σε θέση και το ίδιο να πραγματοποιήσει, για τους λόγους που προσαπήσαμε σχηματικά να έντοπισουμε πιο πάνω, και άκριτως έπειδή, ως ζωντανός οργανισμός, άντανακλούσε και εκείνο τις ιδιομορφίες της ελληνικής κοινωνίας: η παραδοσιακή ύπανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών στην Ελλάδα, οι έντελως ξεπερασμένες από την έποχή μας δομές ενός κράτους παρ' όλ' αυτά πανταχού παρόντος, ό έντονα συντε-

χνιακός χαρακτήρας στην οργάνωση και την έκφραση των διεκδικήσεων των επί μέρους κλάδων και ομάδων – στη διαιώνιση του όποιου συνέβαλε και τό ΠΑΣΟΚ ως αντιπολίτευση – ή έπήρεια ενός βαθύτατα ριζωμένου στά πολιτικά μας ήθη πελατειακού συστήματος και πολλοί άκόμη άλλοι παράγοντες, που προσδίδουν στο νεοελληνικό κοινωνικό σχηματισμό τη γνωστή ιδιότητα του σε σχέση με τά πρότυπα της βιομηχανικής δύσης, ούτε την αποκέντρωση των ευθύνων εύνοούν, ούτε την άμεση εφαρμογή αυτοδιαχειριστικών μοντέλων, σε ένα κράτος δίχως σοβαρή διοικητική οργάνωση, και σε μία κοινωνία με έλάχιστες παραδόσεις μαζικού, άνεξάρτητου, ταξικού – και όχι μόνο στενά συντεχνιακού – συνδικαλισμού.

Φτάνουμε έτσι στο στοιχείο των αλλαγών στους πολιτικούς θεσμούς και τη λειτουργία του, που έντοπίζεται κατά κύριο λόγο στον παράγοντα «κλίμα», που τό ΠΑΣΟΚ προσπάθησε να διαμορφώσει μετά την άνοδό του στην κυβέρνηση, και στά μέτρα που πήρε για να αναβαθμίσει τό λαό ως κυρίαρχο όργανο του κράτους και, πιο συγκεκριμένα, για να δημιουργήσει τους όρους μιάς άμεσότερης παρέμβασής του στη διαφέντευση της τύχης του. Έδώ, θα μπορούσε κανείς να έπισημάνει, τόσο τις υποκειμενικές και άντικειμενικές δυσκολίες που δεν έπιτρέπουν στο ΠΑΣΟΚ να προχωρήσει σε όλο τό φάσμα των μεταρρυθμίσεων που είχε προαναγγείλει, και που θίξαμε προηγουμένως, όσο και τον τρόπο με τον όποιο τό κυβερνών κόμμα δείχνει να άντιλαμβάνεται στην καθημερινή πράξη την εφαρμογή των συμμετοχικών θεσμών που καταρτίζει. Συχνά φατριαστική, ή συμπεριφορά του ΠΑΣΟΚ στους μαζικούς χώρους έχει προκαλέσει εύλογες επιφυλάξεις, καθώς, σε πολλές περιπτώσεις, φαίνεται να άποθλέπει περισσότερο στο να δημιουργήσει εύρύτερα στήριγματα στο κυβερνητικό έργο, και λιγότερο στο να διαμορφώσει αυτοδύναμους θεσμούς που, έξοπλισμένοι με τά κατάλληλα μέσα, θα μπορούν να παίρνουν τις αναγκαίες πρωτοβουλίες και να άσκούν πράγματι τις ευθύνες που τους άναγνωρίζονται. Άμεση άπόρροια της θεωρίας του διπολισμού και της συνακόλουθης άντίληψης ότι τό κίνημα άποτελεί «φορέα αλλαγής, αυτόνομο και αυτοδύναμο»¹³⁰, αυτή η πολιτικά παροπιδική, κατά τη γνώμη μας, πρακτική, ή όποια, στην άκρεια έκδοχή της, ταυτίζει την ύπόθεση της αλλαγής με ένα και μόνο κομματικό φορέα, κίνδυνευει να ύπονομεύσει εν τη γενέσει τους τους νέους συμμετοχικούς θεσμούς, και να τους άφαιρέσει ένα σημαντικό μέρος από την άκτινοβολία τους και τη φερεγγυότητά τους. Για να μη συμβεί κάτι τέτοιο, τη βασική ευθύνη φέρει τό κυβερνών κόμμα. Ίσως, όμως, όχι μόνον αυτό.

Δεκέμβριος 1982

127. Βλ. τη σχετική προβληματική του Α. ΜΑΝΕΣΗ, «Κρίση νομιμότητας και κρίση νομοποίησης του σύγχρονου καπιταλιστικού κράτους», στον συλλ. τόμο του ΚΕΝΤΡΟΥ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ (ΚΜΑΣ), *Η σημερινή κρίση του καπιταλισμού. Θεωρητικά προβλήματα και έναλλακτικές λύσεις στη Δυτική Ευρώπη*, Άθήνα, Θεμέλιο, 1982, σελ. 145-162.

128. Πρβλ. τις σκέψεις που διατυπώναμε στο άρθρο μας «Ό εκδημοκρατισμός σήμερα(...)» όπ. π., *Σύγχρονα θέματα*, τ. 8, σελ. 78.

129. Π.χ., με τις γνωστές άπόλυτες θέσεις του κατά της ένταξης της χώρας μας στην ΕΟΚ, τό ΠΑΣΟΚ βρέθηκε έντελως άνέτοιμο σε στελέχη, ώστε να άντιμετωπίσει άποτελεσματικά μιά καθημερινή πρακτική, και κυρίως μιά διαρκή διαπραγμάτευση, που προδοθέντων στοιχειώδη γνώση των φακέλων.

130. Κατά την έκφραση του κ. Παπανδρέου, βλ. συνέντευξη στα *Νέα*, όπ. π., 2.11.1982.